

А. У. Рагуля
В. В. Кушнярэвіч
Г. С. Гарадко

Беларуская літаратура

6

Частка I

2006

ISBN 985-02-0861-9

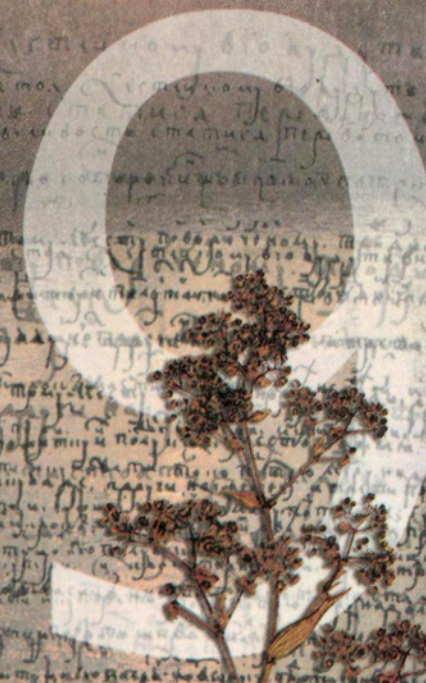

9 789850 208613

А. У. Рагуля, В. В. Кушнярэвіч, Г. С. Гарадко

Беларуская літаратура

Частка I

Адукацыйны партнёр

Хай дасканалым
будзе чалавек
і на ўсялякую
добрую справу
надрыхтаваны.

Францыск Скарына

ПРЕДЪСЛОВІЕ ВЪЩАДТИРЬ :-

РСКО ПИСАНІЕ БГМЪ ВОДЪХНЕНОЕ
ПОЛЪЗНО Ё КОБЧЕНІЮ ІКООБЛИЧЕ
НИЮ ІСПРАВЛЕНІЮ ІКОНАКАЗАНИЮ
ПРАВДЫ, ДАСОВЪРШЕНЪ БУДЕТЬ
ЧЕЛОВѢКЪ БЖІИ ІНАВСКО ДѢЛО ДОБРО ОУГО
ТОВАНЪ • ІАКО СТЫИ АПЛЪ ПАВЕЛЪ ПИШЕТЬ
ІСЕГОРАДИ СТЫЕ ПИСМА ОСТАВЛѢНА СУТЬ
КНАШЕМО НАВЧЕНІЮ ІСПРАВЛЕНІЮ ДУХОВНО
МО ІТЕЛЕСНОМО РАЗЛИЧНЫМИ ОБЫЧАИ • ЁДИ
НЫ ЗАКОНОМЪ, ВѢТХЫМЪ ІНОВЫМЪ ДРУГІЕ
СТЫМИ ПРРКИ ДАНЫ СДТЬ НАМЪ • ІНЫЕ
ДѢЯНІЕМЪ СТЫХЪ ОТЕЦЪ, ЯНЕКІЕ ПРИТЬ
ЧАМИ ПРЕМОДРЫ ОЧИТЕЛЕН, НЕКОТОРЫЕ
ТЕЖЕ ПЕСНАМИ ІПСАЛМЫ ШЦРА ДВДА ІШ
ІННЫХЪ БОЖИИ ПЕВЦЕВЪ СЛОЖЕНЫМИ, ІАКО Ё
ПСАЛТИРЬ • ТЫЕЖЕ ВСИ ПЕРВО МЕНОВАНЫЕ
ПИСМА, КАЖЬНОЕ СНИХЪ ТОКМО ЕДИНО РЕЧЬ
ВСОБЪ ЗАМЫКАЕТЬ • ІАКО ЗАКОНЪ ЖИВОТА
ВЕЧНОГО ЛЮДЕИ ДОСТЪПИТИ ОЧИТЬ, ПРРЦИ
В :-

А. У. Рагуля, В. В. Кушнярэвіч, Г. С. Гарадко

Беларуская літаратура

У дзвюх частках
Частка I

Вучэбны дапаможнік
для 9 класа ўстаноў, якія забяспечваюць
атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі,
з беларускай і рускай мовамі навучання
з 12-гадовым тэрмінам навучання
(базавы і павышаны ўзроўні)

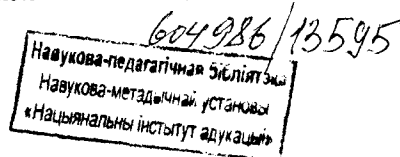
*Датушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Мастацкая літаратура»
2006

УДК 821.161.3.09(075.3=161.3=161.1)
ББК 83.3(4Бел)я721
Р14

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны *А. М. Мельнікава*; настаўнік беларускай мовы і літаратуры СШ № 98 г. Мінска *З. П. Бацькова*; кандыдат філалагічных навук, навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі *І. М. Шаладонаў*

Рагуля, А. У.

Р14 Беларуская літаратура: вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з беларус. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні). У 2 ч. Ч. 1 / А. У. Рагуля, В. В. Кушнярэвіч, Г. С. Гарадко. — Мінск: Маст. літ., 2006. — 295 с., [2] л. іл.

ISBN 985-02-0861-9.

УДК 821.161.3.09(075.3=161.3=161.1)
ББК 83.3(4Бел)я721

Навукова-педагагічны бібліятэка А. У., Кушнярэвіч В. В.,
Навукова-метадычнай устаноў Гарадко Г. С., 2006
ISBN 985-02-0861-9 (ч. 1)
ISBN 985-02-0862-7 (ч. 2)
Нацыянальны інстытут адукацыі
Філіял №2

Слова да вучняў

Адгорнута першая старонка падручніка. Цябе чакае цікавае і незвычайнае падарожжа па роднай літаратуры. Ты ўжо ведаеш пра розныя спосабы паказу жыцця ў літаратуры (лірычны, эпічны, драматычны), умееш вызначаць прыналежнасць твораў да пэўных жанраў. Цяпер настай час даведацца, калі на беларускіх землях з'явіліся першыя літаратурныя творы, у якіх жанравых формах яны ствараліся, чым яны адрозніваюцца ад сучасных. Ты зможаш убачыць, як пачыналася беларуская літаратура, пазнаёміцца з самымі старажытнымі творамі, прасачыць шлях станаўлення беларускага мастацкага слова ад сёвай мінуўшчыны да пачатку XX стагоддзя.

Свет герояў кнігі незвычайны. Напачатку, ва ўступным раздзеле, гэта — дамавікі, русалкі, волаты, асілкі. Затым, асэнсоўваючы шлях роднай літаратуры стагоддзе за стагоддзе, убачыш, як галоўным героем мастацкіх твораў становіцца чалавек. У Сярэднявеччы — гэта людзі, Асобы, якія праславілі свой край, сталі легендарнымі: Усяслаў Чарадзеі, Еўфрасіння Полацкая, Вітаўт. Пазней — звычайны чалавек ва ўсёй сукупнасці думак, пачуццяў, перажыванняў, у разнастайных жыццёвых праявах. Ён здольны на добрыя і дрэнныя ўчынкі, вымушаны рабіць выбар у той ці іншай сітуацыі. Пісьменнік праз выкарыстанне разнастайных мастацкіх прыёмаў дапамагае лепш зразумець герояў, прапанаваць свае шляхі ўдасканалення чалавека і рэчаіснасці.

Падручнік падзяляецца на раздзелы, якія адпавядаюць перыядам (эпохам) развіцця нашай літаратуры. Біяграфічныя звесткі пра пісьменніка дапамогуць не толькі лепш зразумець твор, але і ўбачыць умовы, асяроддзе, у якіх ён ствараўся. Пытанні і заданні, змешчаныя перад творам, нацэльваюць на важныя аспекты разгляду, а тыя, што даюцца пасля твора, паказваюць паслядоўнасць аналізу.

Раздзелы «З сусветнай літаратуры» пазнаёмяць цябе з антычнай літаратурай, з мастацкім словам іншых народаў. Гэта дазволіць убачыць, што яднае розныя літаратуры і ў чым адметнасць, непаўторнасць сваёй.

Тлумачэнні незразумелых слоў даюцца ў зносках. Добра, калі ў час падрыхтоўкі дамашняга задання звернешся да энцыклапедыі, даведнікаў, слоўнікаў («Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва», «Паэтычны слоўнік», «Беларускія пісьменнікі», «Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў» і інш.).

Змяняліся эпохі, змяняліся погляды людзей, аднак ва ўсе часы творы літаратуры былі неад'емнай часткай жыцця, прымусалі думаць, вучылі адрозніваць дабро ад зла, абуджалі лепшае ў чалавеку.

Цікавага і ўдумлівага чытання!

ЛЯ ВЫТОКАЎ МАСТАЦТВА СЛОВА

Штодзень мы вырашаем кола самых разнастайных жыццёвых пытанняў, спыняемся перад выбарам, як паступіць у той ці іншай сітуацыі. А якія праблемы хвалявалі нашых продкаў, на якія законы і правілы яны абавіраліся, вырашаючы іх? Што цанілі найбольш, што іх цікавіла?

Да прыходу хрысціянства продкі беларусаў пакланяліся цэламу **пантэону**¹ багоў. Наймагутнейшым з іх, творцам жыцця, уладаром Сусвету лічыўся Стрыбог (Сварог, Святавід, Род). Ён апладняў зямлю і ўсё жывое, кіраваў вятрамі і нябеснымі з'явамі. Невыпадкава з імем гэтага бога звязана ў нашай мове столькі найважнейшых паняццяў: народ, радзіма, родзіч, продак, радавод, нараджэнне, прырода, ураджай, адраджэнне. Пярун валадарыў над громам і маланкамі. Дажбог, Ярыла, Хорс былі багамі сонца. Яны даравалі цяпло, клапаціліся пра ўрадлівасць зямлі, дабрабыт людзей, апекаваліся над земляробамі і рамеснікамі. Ім дапамагаў таксама звязаны з сонцам бог ураджаю і дастатку Купала. Жыжаль саграваў агнём, не забываючы дапамагчы кавалям. Бог холаду Зюзя марозіў чалавека ўзімку. Вялесу (Воласу) належаў падземны свет, але былі ў яго клопаты і на зямлі: ён адказваў за свойскую жывёлу, дапамагаў пастухам. Вялес вёў статак на пашу і вяртаў дадому. Сімаргл вартаваў скарбы і ахоўваў святое дрэва жыцця, ад якога паходзілі ўсе расліны.

¹ **Пантэон** — усе багі пэўнай рэлігіі.

Каб жыць з багамі ў згодзе, іх трэба было ўлагоджваць, прыносіць ахвяры, маліцца за сябе і за блізкіх. Уранні продкі звычайна звярталіся да ўсіх багоў адразу. Удзень маліліся Хорсу-сонцу. Увечары, пасля працы, прасілі Даж-бога ацаніць пражыты дзень і даць кожнаму паводле яго заслуг. Святыні далёкіх продкаў можна ўявіць па старажытных замовах і заклёнах: «А ў цёмным лесе стаіць гара высокая, там растуць дубы вячыстыя, там бяжыць вада цудоўная. А я ж тую ваду брала, балючае цела абмывала, піць давала...»

Людзі далёкага мінулага свята верылі, што існуе свет добрых і злых духаў, свет лесуноў, дамавікоў, вадзянікоў, русалак, верылі ў сілу замоў, заклёнаў, ахвярапрынашэнняў. Зыходзячы са сваіх уяўленняў, нашы продкі імкнуліся растлумачыць тое, што бачылі на небе і на зямлі. Гэта знаходзіла адлюстраванне ў казках, легендах, паданнях.

Найбольш старажытнымі формамі вуснай мастацкай творчасці з'яўляюцца чарадзейныя казкі і казкі пра жывёл. Успомніце казкі «Пакацігарошак», «Сіняя світа», «Каваль», «Асілак» і інш. Прырода ў іх ажывае, а галоўныя героі — волаты, асілкі, легендарныя героі — надзелены чароўнымі якасцямі, магічнай сілай. Менавіта фальклор захаваў старажытныя сюжэты, вобразы і ўяўляе сабой крыніцу для вывучэння беларускай *міфалогіі*¹.

У X стагоддзі адбылася значная падзея, якая непасрэдным чынам паўплывала на з'яўленне пісьмовай літаратуры на нашых землях. 988 год, год прыняцця ўсходнімі славянамі хрысціянства, стаў своеасаблівым штуршком для станаўлення і развіцця літаратуры. Нашы продкі сталі верыць у аднаго Бога, але новая рэлігія не адразу атрымала распаўсюджанне, традыцыі язычніцтва былі вельмі моцныя. Для таго каб хрысціянства пашыралася, патрэбны былі адукаваныя людзі, кнігі, храмы. За кароткі тэрмін

¹ *Міфалогія* — сукупнасць паданняў пра багоў, герояў, духаў, дзе адлюстраваны ўяўленні старажытных людзей пра паходжанне свету, з'яў прыроды.

неабходна было пазнаёміць жыхароў Полацкага, Турава-Пінскага, Смаленскага княстваў з гісторыяй царквы, Свяшчэнным Пісаннем, жыццямі святых, асновамі хрысціянскай маралі, сусветнай гісторыяй. Без богаслужбовых кніг не маглі функцыяніраваць царквы. Пашырэнне хрысціянства спрыяла развіццю мовы, літаратуры, кнігапісу. Узнікненне літаратуры было выклікана і патрэбамі культурна-гістарычнага прагрэсу княстваў.

Першымі літаратурнымі творамі, вядомымі на Беларусі, былі помнікі рэлігійнага пісьменства. Балгарскія асветнікі *Кірыла* і *Мяфодзій* зрабілі першыя пераклады асобных кніг Бібліі са старажытнагрэчаскай мовы на стараславянскую. Дзякуючы гэтаму Біблія стала адкрытай кнігай і для ўсходніх славян.

Біблія па-грэчаску азначае «кнігі». Стваралася яна на працягу больш чым трынаццаці стагоддзяў рознымі аўтарамі і падзяляецца на дзве часткі — *Стары Запавет* і *Новы Запавет*. Слова «запавет» азначае «саюз», «дамова». Гэты саюз заключыў Бог з асобнымі людзьмі: Адамам і Евай, затым з Ноем пасля Сусветнага патапу, потым з Аўраамам. Тэкст Старога Запавету ўключае ў сябе Пяцікніжжа Майсея (Быццё, Выхад, Левіт, Лічбы, Другазаконне), кнігі прарокаў (Ісуса Навіна, Суддзяў, Царстваў і інш.) і Пісанні (Псалтыр, Прытчы, Песня песняў, Хронікі, Эклэзіяст і інш.). Новы Запавет Ісус Хрыстос заключыў ужо з усім чалавецтвам. У склад Новага Запавету ўваходзяць чатыры Евангеллі — ад Мацвея, Марка, Лукі, Іаана, а таксама Апостал і Апакаліпсіс. *Евангелле* ў перакладзе з грэчаскай мовы азначае «Дабравесце», добрая вестка пра нараджэнне Ісуса Хрыста, яго жыццё, яго вучэнне, яго трагічную смерць і Уваскрэсенне. Біблія ўяўляе сабой зборнік твораў фальклорнага і літаратурнага паходжання. Сюды ўвайшлі міфы і легенды, гістарычныя аповесці, павучальныя апавяданні, свецкія і рэлігійныя песні, філасофскія афарызмы. Спрадвеку Біблія лічылася кодэксам маралі і веры, энцыклапедыяй ведаў. Выкарыстоўвалася

і як богаслужбовая кніга, і як кніга для навучання і чытання. Біблейскія кнігі перапісвала Еўфрасіння Полацкая, каменціраваў, выкарыстоўваў у сваіх творах Кірыла Тураўскі, перакладаў і друкаваў Францыск Скарына, вывучаў і друкаваў Сымон Будны, пераклаў на старабеларускую мову і часткова надрукаваў Евангелле Васіль Цяпінскі.

З пашырэннем пісьменства на нашых землях пачалі стварацца і арыгінальныя творы. Традыцыі вуснай народнай творчасці істотна ўплывалі на станаўленне літаратуры. Гэты ўплыў асабліва адчувальны ў летапісах, арацкай прозе.

Творы фальклору і літаратуры адчыняюць нам дзверы ў свет мінулага. Ключ да гэтых дзвярэй мае толькі той, хто захаваў «канал сувязі» з продкамі — памяць пра іх. У крывічоў існаваў звычай: калі юнак не ведаў сваіх продкаў да пятага калена, ён не меў права звацца мужчынам. Такому чалавеку не давяралі, яго маглі наогул выгнаць з паселішча, бо лічылася, што бяспмятны лёгка робіцца здраднікам.

З людзьмі мінулага нас звязвае духоўная і кроўная сувязь. Чытаючы творы літаратуры, мы даведваемся, як жылі беларусы шмат стагоддзяў назад, якія мелі звычаі, традыцыі. І, магчыма, нашы продкі дапамогуць нам вырашыць складаныя сучасныя праблемы.

?

1. Якія творы фальклору лічацца найбольш старажытнымі?
2. Што з'яўляецца крыніцай для вывучэння беларускай міфалогіі?
3. Міфалогія стала падмуркам для стварэння літаратуры. Абгрунтуйце гэта сцвярдзенне.
4. Назавіце першыя літаратурныя помнікі, вядомыя на тэрыторыі Беларусі.
5. Як перакладаюцца з грэчаскай мовы словы «Біблія», «Евангелле»?
6. Якую структуру мае Біблія?
7. Чым каштоўныя творы старажытнай літаратуры для сучаснага чалавека?

ЛЕГЕНДЫ І ПАДАННІ

Легенда — праявіны фальклорны жанр, у аснове якога фантастычныя з'явы, вобраз, падзея, што падаюцца як верагодныя. Змест легендаў самы разнастайны. Ён можа быць звязаны як з вялікімі падзеямі, так і са штодзённым жыццём. Характэрнай адзнакай легенды з'яўляецца наяўнасць таямнічага (легендарнага) вытлумачэння розных з'яў і падзей. Легенды апавядаюць нам пра паходжанне Сусвету, зямлі, чалавека, жывёл, раслін, з'яў прыроды, свят, розных вераванняў. Да легендаў блізкія паданні — вусныя апавяданні, у якіх ад імя сведкі або ўдзельніка падзей расказваецца пра розныя незвычайныя жыццёвыя з'явы, пра значныя гістарычныя падзеі роднага краю, пра народных герояў. У адрозненне ад легенды ў паданні няма фантастычнага, чарадзейнага элемента.

Для людзей мінулага легенды і паданні былі не проста займальнымі апавяданнямі, яны неслі веды пра навакольны свет, гісторыю краю. Да нас жа яны даносяць часцінку духоўнага жыцця нашых далёкіх продкаў, раскрываюць свет іх уяўленняў.

ДАМАВІКОВА ЎДЗЯЧНАСЦЬ

Жыў у адной хаце вуж-дамавік. Гаспадар не крыўдзіў яго, гаспадыня, падаіўшы карову, не прамінала пачаставаць цёплым малаком, а дзеці прымалі ў супольныя гульні. І здарылася так, што знайшлі яны, гуляючы, у старой прызбе каля хаты яйкі, якія вуж той склаў, каб вывеліся з іх маленькія вужаняткі. Залекацела ад болю вужачае сэрца, калі ён убачыў, што яго немаўляткам бяда пагражае. Кінуўся ён да дзяцей, віўся каля іх рук, імкнучыся адхіліць бяду, і жаласна сінеў: «Не крыўдзіце маіх дзетак! Аддайце іх мне!..» Але дзеці не разумелі вужачай мовы ды, каб ён не замінаў ім у гульнях, узялі гольку і прагналі з падворка.

І папоўз, бядуючы, дамавік у пушчу. Паўзе, паўзе і плача над сваім няшчасцем. Ажно бачыць: выпаўзае са спаракнелага пня яго знаёмая — злая ядавітая змяя.

«Чаго так сумуеш?» — пытаецца яна ў вужа.

А той і кажа так і так пра няшчасце сваіх дзетак.

Змяя зларадна ўсміхнулася ды кажа:

«Не плач, я табе зараз памагу».

Не паспеў і азірнуцца вуж, як змяя — шусь на падворак ды ў сялянскую камору. У каморы якраз стаялі гладышы з малаком. Падпаўзла яна да аднаго гладыша, узнялася над ім, разявіла пашчу і ўпусціла ў яго кроплю атрутнага яду. Потым падпаўзла да другога гладыша, трэцяга, чацвёртага і кожны з іх атруціла. Анямелы ад жаху вуж не толькі не змог выціснуць з сябе слова, але проста аслупянеў на парозе, на змяіныя злачынствы гледзячы. А тая жвава перапаўзла цераз парог на падворак, сыкнула вужу:

«Вось я і адпомсціла за тваіх дзетак!» — ды шмыгнула з падворка зноў у пушчу.

Якраз у той час у хаце была гаспадыня і праз шчылінку ў дзвярах да каморы бачыла, што ўчыніла змяя-гадзюка. Зачыніла яна моцна на засаўку камору і пайшла шукаць мужа, каб сказаць яму пра ўбачанае.

Ажно на падворак увайшоў сам гаспадар, заўважыў, чым гуляюць дзеці, ды зараз жа загадаў:

«Асцярожненька збярыце і занясіце ўсе яйкі туды, адкуль іх узялі».

Дзеці паслухмяна сабралі свае незвычайныя забавкі ды занеслі на прызбу.

«А цяпер закапайце іх у лісце і кастрыцу так, як яны ляжалі раней».

Дзеці зрабілі ўсё так, як ім было сказана. Тады бацька і кажа ім:

«Гэта яйкі нашага вужа. Ён закапаў іх у прызбе на тое, каб праз некалькі дзён з кожнага яечка вылупілася маленькае вужанятка. Вось таму і нельга чапаць іх, нельга крыўдзіць вужа».

Вуж жа, убачыўшы, што яго дзеткі ўратаваны, адразу кінуўся да каморы. Але дзверы былі моцна зачынены. Ён, знайшоўшы мышачую норку, праціснуўся цераз яе ў камору і пачаў выварочваць гладышы з атручаным малаком. Вывернуў адзін, вывернуў другі, трэці, а калі падпаўзаў да чацвёртага, дзверы раптам адчыніліся, і на парозе каморы паявіліся гаспадар з дзецьмі. Вуж нават і не заўважыў, як пільна і з якой удзячнасцю глядзела на яго ўся сям'я.

І нездарма ж па сёлах, што параскіданы вакол Бела-вежскай і Лядскай пушчаў, людзі кажуць: і самы люты звер за добро дзякуе дабром.

ЗАКЛЯТАЯ МАГІЛА ВОЛАТА

У ваколіцах Полацка, расказвалі, у даўнія часы перапынна ішлі войны. І засталася паданне, што частка нейкага разбітага войска, баючыся, каб яго нарабаванае багацце не трапіла ў рукі непрыяцеля, золата і серабро, якое мела пры сабе, закапала ў зямлю на ўзгорку, а наверх паклалі дзікі камень. Ён павінен быў паказваць тое месца, калі б хто-кольвек з іх вярнуўся, каб адшукаць схаваныя скарбы. Але прайшлі сотні гадоў, а камень ляжаў на тым самым месцы, а пад ім некранутыя скарбы.

Слухаючы такія размовы, колькі полацкіх хлопцаў дамовіліся пайсці ноччу на той узгорак, здабыць скарбы і падзяліць між сабой пароўну. Тады, калі ўсе спалі, узяўшы патрэбнае прыладдзе, выйшлі за горад.

Ноч была пагодная, неба ўсеяна зоркамі, а поўны месяц свяціў у вышыні. Ішлі ціха і асцярожна, каб іх ніхто не спаткаў на дарозе. Мінулі касцёл святога Ксаверыя, дзе спачываюць прахі манахаў і тутэйшых людзей, чулі, як адгукаліся галасы вартаўнікоў у Спасе, звярнулі з дарогі і пайшлі ўсцяж ракі аж да патрэбнага месца.

Узышлі на ўзгорак, знайшлі той дзікі камень. Палова яго была ў зямлі, а верхняя частка пакрытая сухім мохам.

Акапалі яго кругом, супольна вынялі з таго месца і глыбока ў зямлю ўваткнулі жалезную рапіру. І тады вострым канцом яна ўперлася нібы ў нейкую бляху. Тут напэўна скарб — і пачалі раскопваць зямлю.

Працавалі доўга, часта прабавалі рапірай, — скарб ляжаў неглыбока, але колькі ні капалі, зямля ізноў асыпалася з усіх бакоў і напэўняла яму. Нейкі час стаялі ў здзіўленні, ім здалося, што скарб заклёты, засыпаецца пяском і не хоча дацца ім у рукі.

Калі параіліся між сабою, што рабіць далей, на ўсходзе з'явілася чорная хмара, якая закрыла ўсё неба, і месяц схаваўся ў густых аблоках. Зрабілася так цёмна, што яны ледзь бачылі адзін аднаго, і пайшоў ціхі дожджык.

— Работа лепей пойдзе, калі пясок крыху намокне, — сказаў адзін з іх. — А болей не трацьма дарэмна часу.

Падбадзёрваючы сябе, дружна пачалі зноў капаць і выкапалі цяпер такую доўгую і шырокую яму, якая ўжо лёгка не магла засыпацца.

Рыдлёўкі слізганулі па жалезе.

— Кацёл, кацёл з грашамі! — радасна закрычалі яны.

Толькі калі акапалі вакол і хацелі падняць з зямлі, убачылі, што гэта быў важкі жалезны панцыр; пакрываў ён грудзі шкілета, у якога пры боку ляжаў меч, а на чэрапе быў жалезны шышак¹. Сталі яны ў здзіўленні і глядзелі, як недарэчна падманула іх надзея.

Тады адзін, смялейшы, кажа:

— Пакінем гэты шкілет, а зброю возьмем сабе, няхай застанеца яна хоць памяткай аб нашай начной працы.

Толькі яны намерыліся так зрабіць, як раптам бліскавіца асвятліла ўзгорак, і бачаць: стаіць агромністы асілак у жалезным панцыры і трымае востры меч над іх галавамі.

Трывога праняла іх сэрцы, грымоты ўзрушылі зямлю, і асілак прамовіў:

¹ Шышак — старажытны металічны шлем, які заканчваўся вастрыём з шышкай на версе.

— Нікчэмныя! Золату і серабру прадалі ўсе пачуцці вашы, толькі ў багацце ўклалі свае надзеі, не ўшанавалі прах волата, які з годнасцю скончыў тут жыццё...

Загрымела ў аблоках, і асілак знік з іх вачэй...

Пры святле бліскавіцы зноў убачылі перад сабой засыпаную пяском яму, і падалося ім, што на тым месцы зямля някранута была...

ТУРАЎСКІЯ САРКАФАГІ

Меў тураўскі князь трох сыноў і пяцёра дачок. Падраслі сыны, князь вырашыў раздаць ім у спадчыну княства. Старэйшаму — Тураў з землямі, сярэдняму — Пінск, маладзейшаму — Дубравіцу. А што рабіць з дочкамі? Сватаюцца князі розныя: полацкі, менскі, чарнігаўскі, наваградскі, смаленскі, віленскі, магілёўскі...

Склікаў князь баярскую раду.

— За каго аддаваць дачок? — пытаецца. — Аддам дачок замуж — пасаг патрэбны з княства... Параднюся з аднымі князямі, а іншыя на нашыя землі будуць вока мець.

Моцна задумалася рада. Пасля вынесла прысуд: заставацца князёўнам у дзеўках, а каб вельмі не сумавалі, аддаць іх у манастыр.

Князёўны, нічога пра гэта не ведаючы, сваволілі пад наглядом служак у лесе. Старэйшай — Паланеі — было дваццаць гадоў. Маладзейшай — Луцзі — чатырнаццаць. Былі ўсе князёўны прыгожыя, чарнабровыя і стройныя. Дзівіліся людзі мясцовыя і прыезджыя на прыгажосць небывалую тураўскіх князёвен.

У гаі князёўны вянкi плялі, надзявалі адна адной ды ў люстэрка вады глядзеліся. Карагоды з дваровымі дзеўкамі вадзілі. Іх галасы разносілі далёка за раку гукі песень напеўных. Сюды, у гай, прыйшоў князь з целахоўнікамі і паведаміў князёўнам волю баярскай рады. Не прырэчачы, выслухалі яны прысуд і ціха ў нямым паклоне

схіліліся. А як князь пайшоў, горка заплакалі, кідаючы вянкi ў Прыпяць.

Сціхлі гоман, песні і смех сясцёр. Шмат дзён яны плакалі і радзіліся, пасля вырашылі на Купалле шукаць папараць-кветку. На Купалле, калі ўсе паснулі і ля палаца засталася толькі варта з алебардамі, князеўны паціху пракраліся з палаца і пайшлі на бераг Прыпяці.

На чоўне пераплылі Прыпяць і ў балотны хмызняк падаліся. Чым далей ідуць, тым горш робіцца. Праводзяць іх у цемры вочы драпежнікаў, чуюцца стогны, галёканне. А як да багны падышлі, тут і зусім блага стала: з купін зрываюцца, у багну правальваюцца. Але ўпарта наперад ідуць. Зайшлі ў такую глушэчу, дзе яшчэ не хадзіла нага чалавечая, дзе толькі совы крычаць, вадзяныя гады малако з балотных гарлачыкаў п'юць ды вадзянік барадой багну калыша. І тут самай малодшай з іх зрабілася страшна. Схапіла яна сясцёр за рукі, і тым зрабілася боязна.

Але ўбачылі яны наперадзе ззянне. Уздымалася яно над наваколлем. Тады наперад падаліся. Падышлі да кургана вялікага. А на кургане тым асілак з дружнай стаіць, святлом нязнаным свеціцца.

Дзівяцца князеўны. Воіны з кургана сышлі, князеўен акружылі, на курган запрашаюць. Падняліся на курган князеўны, а там баль вялікі — з залатых кубкаў мёд і брагу п'юць. Князеўнам кубкі паднеслі. Тыя выпілі, смаку мядовага не адчулі, але чым далей, тым п'янеюць больш. Пайшлі ў скокі з воінамі. Музыка грыміць, зброя бразгоча, крыкі на балоце чутны...

Доўга ці не тыя скокі цягнуліся, толькі неяк прайшоў хмель у Луцэі. Дзівіцца яна, што трымае воіна за рукі, адчувае сцюжу рукавіц яго жалезных. А вакол — з кургана бачыць — на ўсім балоце вочы звяроў блішчаць. Пазбіраліся яны да кургана, морды пазадзіралі — выюць. А далей за імі нехта ў багне рагоча...

Паглядзела Луцэя на сясцёр, а тыя сабе скачуць, толькі вочы пазаплюшчвалі.

Вырвалася Луцэя ад свайго кавалера, сясцёр за рукі хапае, па імёнах кліча. Сёстры апрытомнелі, да Луцэі збегліся.

Воіны ўжо князеўен не бачаць: загарэліся ў іх вочы, як у звяроў пад курганам, выхапілі яны мячы і біцца пачалі.

Збеглі князеўны ўніз з кургана, а на курган з усяго балота звяры рынуліся. Воіны іх мячамі сякуць. Звяры курган усыпалі і адзін аднаго разрываць пачалі. Такія тут крыкі і енк пайшлі, што ў князеўен валасы дыбам сталі. Кінуліся яны наўцёкі. Доўга праз балоты прабіраліся, у багне вязлі, адзенне аб хмызняк на шматкі раздзіралі, у рэчках балотных купаліся. Нарэшце выбіліся на палянку, на бераг возера.

На паляне той русалкі, за рукі ўзяўшыся, карагод вадзяць. У святле месяца іх мокрыя целы блішчаць, з валоў доўгіх кроплямі вада сцякае.

— Сёстры нашы прыйшлі! — закрычалі русалкі.

Да князеўен падбеглі, іх распанулі і ў карагодзе закружылі. Пасля ў возера пацягнулі. Скочылі князеўны ў возера, а вада сцюдзёная... Маўчаць князеўны, а русалкі рагочуць, пад ваду ныраць клічуць.

Падплыў стары з барадой, мохам аброслай, пытаецца:

— Вы да нас жыць прыйшлі? Ці што шукаеце?

— Папараць-кветку шукаем, — кажуць князеўны.

— Дайце ім кветку, — адказаў вадзянік, зарагатаў і пад вадою знік.

Возера захвалывалася, князеўен і русалак хвалі на бераг выкінулі.

Зноў у карагодзе кружаць сёстры. Цяпер іх ад русалак не адрозніць.

Перанеслі русалкі князеўен цераз возера і па такім зыбуне павялі, што тыя нічога пад нагамі не чуюць.

Убачылі яны на балоце кветкі агністыя і давай іх ірваць. Сарвуць кветку, а з яе караня масла нейкае чорнае цячэ. Засмуціліся русалкі, плачуць: «Нашу прыгажосць нішчыце!»

Цякуць слёзы ў русалак, зліваюцца ў струмень, і вось утварылася ўжо крынічка на балоце. Князеўны нічога не чуюць і не бачаць, толькі папараць-кветкі рвуць.

Праспяваў балотны певень: «Ку-ка-рэ-ку!» Зніклі русалкі, пабляклі кветкі ў руках у сясцёр. Ужо не здаюцца яны самацветамі. Белым колерам квітнее звычайная папараць. Толькі на самым версе каменьчыкі блішчаць.

Агледзеліся князеўны: балота наўкол, непадалёк азерца масла чорнага, крынічка цячэ, а самі яны голыя... Сцюдзёна зрабілася. Ступіла маладзейшая князеўна ў маслянае азерца ногі пагрэць і — чуе шэпт:

— Уцякай хутчэй!..

— Пабеглі,— кажа Луцзя.

Уцякаюць князеўны. Адшчыкнула каменьчык з кветкі сястра старэйшая — пацямнела адразу, хмары надышлі, бліснула маланка, пярун ударыў, лівень лінуў, і папаўзлі з балота гады шэрыя да князеўен.

Гарыць каменьчык. Бягуць сёстры...

Згубіла каменьчык Паланея — стала зусім цёмна, не відаць, куды бегчы.

Адшчыкваюць сёстры ад кветак каменьчыкі, сабе шлях асвятляюць. Паабрывалі і пагублялі ўсе каменьчыкі з папараць-кветак. Тут ім гады ногі абвілі: не могуць князеўны далей бегчы. Толькі Луцзя бяжыць. Пачуўшы крыкі сясцёр, спынілася і да іх вярнулася. А тых, скручаных па руках і нагах гадзюкамі, багна паглынае.

Доўга бегала вакол сясцёр Луцзя, плакала і галасіла, аж пакуль нейкі гад шэры з купіны ёй на грудзі не скочыў і кругом стану не абвіўся. Павалілася тады і Луцзя, скруцілі і яе гадзюкі балотныя...

Апоўдні спаханіліся ў княжацкім палацы. Сталі ўсюды князеўен шукаць і — не знайшлі... Толькі праз тыдзень удалы дружыннік Базыль, закаханы ў старэйшую князеўну, забраўшыся ў глухамань балот, знайшоў у багне маладзейшую князеўну. Выцягнуць яе з багны не здолеў і вярнуўся ў палац да князя. Дружыннікі з князем

вырвалі ў твані князеўен. Балотныя гадзюкі павыпівалі ў іх кроў. Целы князеўен у палац перанеслі.

Галосіць, млее княгіня... Засумаваў князь, зачыніўся ў пакоях, тры дні нікога да сябе не дапускаў. Пасля загадаў:

— Рабіць князеўнам каменныя дамавіны. У камені перадаць прыгажосць іх!..

Аднекуль, з Оўруча, здалёк, прывозілі прыгожы камень. Шэсць тыдняў рабілі майстры з каменю дамавіны. Князеўны, палітыя змяніным ядам, ляжалі ў палацы як жывыя.

Неўзабаве, калі каменныя дамавіны былі зроблены, князеўен пахавалі па хрысціянскім звычаі ў скляпенні пад храмам. Удалы Базыль, падгаварыўшы малойцаў, збег ад князя на Дняпро, дзе заснаваў казацкую вольніцу.

Хутка княгіня, а за ёй і князь памерлі. Сыны пачалі паміж сабой ваяваць за спадчыну. Княства аслабела і страціла былою славу...

?

1. Якія героі беларускай міфалогіі прыгадваюцца ў прачытаных творах?
2. Якія старажытныя ўяўленні нашых продкаў выяўлены ў легендзе «Дамавікова ўдзячнасць»?
3. Якая асноўная думка легенды «Заклятая магіла волата»? У чым павучальны змест твора?
4. Суаднясіце цытаты з прачытанымі творами:
 - а) «Нікчэмныя! Золату і серабру прадалі ўсе пачуцці вашы, толькі ў багацце ўклалі свае надзеі...»;
 - б) «І самы люты звер за дабро дзякуе добром»;
 - в) «Цякуць слёзы ў русалак, зліваюцца ў струмень, і вось утварылася ўжо крынічка на балоце».
5. Вызначце характэрныя рысы беларускай вольніцкай раўскай саркафагі».
6. З якім фальклорным нацыянальным інстытутам будаваўся легенды і паданні?
7. Паразважайце, чаму чалавеку неабходна ведаць легенды і паданні роднага краю.
8. Зрабіце невялікае паведамленне пра аднаго са збіральнікаў і даследчыкаў беларускага фальклору.

Навукова-педагагічная бібліятэка
Навукова-метадычнай установы
«Нацыянальна-даследчыцкі інстытут адукацыі»
Філіял №2

604986/13595
Навукова-педагагічная бібліятэка
Навукова-метадычнай установы
«Нацыянальна-даследчыцкі інстытут адукацыі»

3 МІФАЎ СТАРАЖЫТНАЙ ГРЭЦЫІ

Арфей і Эўрыдыка, Пігмаліён і Галатэя, Афродзіта, Нарцыз, Геракл, Праметэй, Ахіл. Яблык разладу, ліхаслава пята, аўгіевы стайні, сізіфана праца, танталаны пакуты. Мы часта чуем і ўжываем гэтыя імёны і выразы, не задумваючыся, што ім не адна тысяч гадоў і прыйшлі яны з антычнай міфалогіі.

Міфы Старажытнай Грэцыі — гэта паданні пра багоў, герояў, фантастычных істот. Само слова «міф» у перакладзе з грэчаскай мовы азначае «паданне, сказанне». Міф — гэта самая ранняя мадэль светаўспрымання, першапачатковая форма духоўнай культуры чалавецтва. Вось чаму міфатворчасць лічыцца першым крокам да стварэння вуснага мастацтва слова, сваяасаблівым падмуркам для з'яўлення пісьмовай літаратуры.

Значная частка старажытнагрэчаскіх міфаў прысвечана героям, падзеленым ад нараджэння незвычайнай сілай і звышчалавечымі магчымасцямі, аднак пазбаўленых бесмяротнасці. Герой быў пакліканы выконваць волю багоў на зямлі сярод людзей, несці справядлівасць і законнасць. Жыццё героя поўнае драматызму, пакут, бясконцага пераадолення цяжкасцей.

Геракл — адзін са старажытнагрэчаскіх герояў, сын Зеўса і смяротнай жанчыны Алкмены. Каб стаць бесмяротным, ён павінен быў дванаццаць гадоў служыць цару Еўрысфею і здзейсніць дзесяць подзвігаў. Спачатку Геракл здабывае шкуру нямейскага льва, потым знішчае дзевяцігалавую лярнейскую гідру. Трэцім выпрабаваннем стала лоўля керыейскай лані з залатымі рагамі і меднымі капытамі. Чацвёртым — здабыццё эрыманфскага дзіка. Пятым подзвігам была расчыстка стайняў цара Аўгія. Далей Геракл выганяў сцімфалійскіх птушак, у якіх было вострае жалезнае пер'е, здабываў для Еўрысфея крыцкага быка, коней цара Дыямеда, пося Іпаліты, кароў Герыёна. На шляху да свайго адзінаццатага подзвігу — здабыццём

залатых яблыкаў у садзе Гесперыдаў (німфаў, якія ахоўвалі сад) — яму давялося вызналіць прыкутага да скалы тытана Праметэя. Вобраз Праметэя стаў *вечным вобразам*, у якім увасобіліся агульначалавечыя імкненні, супрацьпаставленыя праблемы. Апошнім, дванаццатым, подзвігам было рожжы ў царства Аіда. Такім чынам, Геракл замест здзейсніў дванаццаць подзвігаў, выявіў непераможную сілу, спрыт і заслужыў неўміручасць.

ПОДЗВІГІ ГЕРАКЛА

Геракл знішчае Лярнейскую гідру

Непадалёку ад Аргоса распасціралася вялікая Лярнейская балота. Чыстая і светлая крынічка выцякала з пад зямлі, ды слабы ручаёк не мог прабіцца да ракі або мора і расцякаўся наўкол у нізіне. Вада залязла, зарастала мохам і балотнымі травамі, і в даліна ператварылася ў балота. Яркая зеляніна, ш сёды ўкрывала балота, вабіла да сябе стомленых дарожнікаў, але як толькі ён ступаў на зялёны лужок, з сыканнем і свістам выпаўзала з дрыгвы дзевяцігалавая пачвара — гідра. Яна аблівалася сваім змянімым хвакоў чалавека, зацягвала ў балота і прагна з'ядала.

Увечары, калі гідра, наеўшыся, засынала, яе давітае дыханне яе дзевяці пашчаў ахувала туманам балота і атручвала паветра. Той, хто дыхаў гэтым паветрам, дужваў, доўга хварэў і паміраў. Таму людзі баяліся набліжацца да балота і сяліцца каля гэтай страшнай мясціны.

І вось цар Еўрысфей загадаў Гераклу знішчыць Лярнейскую гідру.

Геракл выправіўся ў Лерну на калясніцы, якой кіраваў яго сябар Іалай. Калі яны даехалі да балота, Геракл Іалая з калясніцай каля дарогі, а сам запаліў дрэва і смела рушыў на балота.

Гідра тым часам была сытая і драмала. Геракл пачаў падпальваць канцы стрэл факелам і пускаць іх у гідру. Расцвяліўшы гідру, ён прымусіў яе выпаўзці з балота. Халодным слізкім хвостом яна абвіла левую нагу Геракла, і ўсе дзевяць галоў засіпелі вакол яго. Геракл шчыльней захутаўся ў ільвіную шкуру, якая надзейна ахоўвала яго і ад звярыных зубоў, і ад змяінага джала, дастаў меч і пачаў сячы адну за адной страшныя галовы гідры.

Але як толькі сцякала з раны чорная кроў, на месцы адсечанай галавы вырасталі дзве другія, яшчэ больш злосныя, яшчэ страшнейшыя. Неўзабаве Геракла акружылі, быццам жывы куст, сіпучыя галовы, і ўсе яны цягнуліся да яго, разяўляючы крывавыя пашчы.

Ён не мог скрануцца з месца — нага яго была ў кальцы змяінага хваста, рука стамілася сячы ўсё новыя і новыя галовы гідры. Раптам ён адчуў боль у левай назе і, нахіліўшыся, убачыў рака, які клішней учапіўся ў яго пятку.

Геракл засмяўся:

— Двое супраць аднаго? Гэта несумленна! Бой няроўны. Цяпер і я маю права паклікаць сябра на падмогу!

І ён паклікаў Іалаю, які чакаў яго ля калясніцы.

Геракл аддаў яму факел і загадаў паліць агнём рану, як толькі меч адсячэ галаву гідры. І там, дзе лёк агонь, ужо не вырасталі новыя галовы. Неўзабаве апошняя галава гідры пакацілася ў балота. Але яна не хацела паміраць нават пасля таго, як была адсечана, і, ляжачы на траве ў крыві, зыркала злоснымі вачамі і раз'юшана разяўляла пашчу. Гераклу давалося вынесці яе з балота і закапаць у зямлю, каб яна не нарабіла каму шкоды.

У чорнай крыві Лярнейскай гідры Геракл намачыў канцы сваіх стрэл, і яны сталі смяртэльнымі — нішто не магло вылечыць таго, у каго пацэліла такая страла.

Геракл вызваляе Праметэя

Шмат яшчэ подзвігаў здзейсніў Геракл, і імя яго праславілася па ўсёй Грэцыі.

Калі Язон пабудаваў быстраходны карабель «Арго» і паклікаў герояў Грэцыі, каб плыць за тры моры, у Калхіду, здабываць залатое руно, магутны Геракл выправіўся ў паход разам з адважнымі арганаўтамі.

Але па дарозе, на адной са стаянак «Арго» каля берага невядомай зямлі, Геракл зайшоў далёка ў прыбярэжны лес, не вярнуўся ў час на карабель, і арганаўты паплылі далей без яго. А Геракл па сушы падаўся ў глыб краіны і неўзабаве прыйшоў у горы.

Дзікі і велічны край адкрыўся перад ім. Градою ўзвышаліся высокія горы, каля падножжа зарослыя густым лесам, а на вяршынях пакрытыя вечным снегам. Чым вышэй падымаўся герой, тым усё больш суровыя і непрыступныя рабіліся горы. Нарэшце ён забраўся на голую скалу, якая абрывалася па-над морам.

Раптам Геракл пачуў голас, які клікаў яго, і ўбачыў прыкаванага да скалы тытана.

Геракл пазнаў Праметэя — сына Феміды, багіні справядлівасці, і тытана Іапета, ад якога пачаўся на зямлі род чалавечы.

Калісьці, у даўнія-даўнія часы, людзей на зямлі было мала. Нібы звяры, блукалі яны па лясах, палявалі на зверыну, елі сырое мяса, дзікія плады і карані, укрываліся звярынымі шкурамі і ў непагадзь хаваліся ў пячорах і дуплах дрэў. Розум у іх быў, як у малых дзяцей; яны былі бездапаможныя ў жыцці і безабаронныя супраць драпежных звяроў і грозных сіл прыроды.

Праметэй пашкадаваў людзей і захацеў памагчы ім.

Ён пайшоў да свайго сябра Гефеста, сына Зеўса, цудоўнага каваля і майстра. На востраве Лемнас, у нетрах вогнедышнай гары, была майстэрня Гефеста. Горача палаў у вялізным горне свяшчэнны агонь, без якога немагчымы

ніводнае мастацтва і майстэрства. Тры аднавокія веліканы — Кіклопы — працавалі ў майстэрні Гефеста. Дзве статуі, якія ён сам адліў з золата, рухаліся, нібы жывыя, па майстэрні, і кульгавы бог-каваль абапіраўся на іх, калі куды-небудзь ішоў.

Праметэй застаў Гефеста за работай — бог-каваль каваў вогненныя стрэлы-маланкі для Зеўса-Грамавержца. Праметэй стаяў і глядзеў, як па-майстэрску працуе Гефест. Калі ж Кіклопы пачалі мяхамі раздзімаць агонь у горне і палаючыя іскры разляцеліся па ўсёй майстэрні, Праметэй злавіў свяшчэнную іскрынку і схваў у пустой трысцінцы, якую трымаў у руцэ. Гэтую трысцінку з іскрай свяшчэннага агню Праметэй прынёс людзям, і людзі запалілі ад яе ўсюды на зямлі вогнішчы, ачагі і горны. Людзі навучыліся змагацца з прыродай, здабываць схаваныя ў нетрах зямлі медзь і жалеза, золата і серабро і вырабляць з іх розныя рэчы, зброю і ўпрыгожанні. Людзі пачалі будаваць сабе жыллё з дрэва і каменю і караблі з ветразямі, каб плаваць па рэках і морах. Людзі прыручылі дзікіх жывёл і прымусілі каня насіць на сабе чалавека, а казу і карову — карміць яго, а ў авечкі пачалі браць цёплую і моцную воўну для вопраткі. Святло ад свяшчэннага агню праясніла думкі людзей, абудзіла іх сонны розум, запаліла ў сэрцах імкненне да шчасця.

І яшчэ шмат чаму навучыў Праметэй людзей з дапамогай свяшчэннага агню. Ён навучыў іх гатаваць лекавы сок з раслін, якія памагаюць пры хваробах і ранах, і людзі пазбавіліся ад вечнага страху смерці. Праметэй адкрыў ім навуку лічбаў і навучыў запісваць знакамі словы, каб перадаваць свае думкі тым, хто жыве далёка.

З гордасцю глядзеў Праметэй, як людзі робяцца дужэйшыя, разумнейшыя і спрытнейшыя ў любой рабоце.

Але ўладар свету Зеўс разгневаўся на Праметэя і вырашыў жорстка пакараць выкрадальніка свяшчэннага агню. Цар багоў паслаў сваіх слуг Сілу і Уладу схіпіць Праметэя і адвесці яго на край свету, у бязлюдную горную краіну,

а Гефесту загадаў прыкаваць тытана да гары. Горка было Гефесту выконваць гэты загад — Праметэй жа быў яго сябрам, але такая была воля Зеўса. Гефест закаваў рукі і ногі Праметэя ў жалезныя кольцы, а потым моцным ланцугом прыкаваў яго да каменнай глыбы, вострым алмазным клінам прабіў яму грудзі і прыбіў яго да скалы.

І загадаў Зеўс, каб назаўсёды, на векі вякоў, застаўся Праметэй прыкутым да гэтай скалы.

Мінулі стагоддзі. Шмат што змянілася на зямлі. Толькі не канчаліся мукі Праметэя. Сонца пякло яго высахлае цела, сцюдзёны вецер замятаў яго калючым снегам. Кожны дзень у вызначаны час прылятаў вялізны арол, разрываў кіпцюрамі цела тытана і дзяўбаў яго печань. А ўночы раны гаіліся зноў.

Ды нездарма ён насіў імя Праметэй, што азначае «прадбачлівы»: ён ведаў, што надыдзе часіна і сярод людзей на зямлі з'явіцца вялікі герой, які здзейсніць шмат подзвігаў, каб ачысціць зямлю ад ліха, і прыйдзе вызваліць яго.

І вось нарэшце Праметэй пачуў крокі чалавека, які ішоў па гарах, і ўбачыў героя, якога чакаў увесь час.

Геракл наблізіўся да закаванага Праметэя і падняў ужо меч, каб збіць кайданы з тытана, але высока ў небе пачуўся крык арла: гэта Праметэю арол у вызначаны час спяшаўся на свой крываваы баль. Геракл схпіў свой лук, пусціў стралу ў арла і забіў яго.

Геракл разбіў ланцуг, якім быў прыкуты Праметэй, выцягнуў у яго з грудзей алмазны клін, якім той быў прыбіты да скалы. І вызвалены Праметэй выпрастаўся, уздыхнуў на поўныя грудзі і яснымі вачыма зірнуў на зямлю і на героя, які прынёс яму свабоду і прымірэнне з багамі.

Зеўс загадаў Гефесту зрабіць пярсцёнак са звяна ланцуга Праметэя і ўстаіць у яго камень — асколак скалы, да якой быў прыкаваны тытан. Гэты пярсцёнак Зеўс загадаў Праметэю надзець на палец і заўсёды насіць яго, каб памятаў, што не парушана слова ўладара свету і наvekі Праметэй прыкуты да скалы.

Геракл спускаецца ў царства мёртвых і перамагае Кербера

Усю зямлю з усходу да захаду абышоў Геракл, ваяваў і працаваў, змагаўся са страшыдламі і са злымі людзьмі, пракладваў дарогу на вяршыню гары, разам з Сонцам пераплываў акіян, дайшоў да краю свету — і вярнуўся пераможцам.

Тады Еўрысфей, страціўшы надзею пазбавіцца ад Геракла, вырашыў паслаць яго туды, адкуль ніхто са смяротных яшчэ ні разу не прыходзіў назад, — у краіну мёртвых, у падземнае царства Аіда.

Каля медных варот Тартара — каля ўвахода ў царства мёртвых — дрэмле на варце страшны трохгаловы сабака Кёрбер. У яго на шыі замест поўсці выгінаюцца чорныя змеі, хвост у яго — жывы дракон, а з разяўленых пашчаў вылятаюць тры языкі полымя. Калі адчыняюцца вароты і ў царства смерці заходзіць бледны цень чалавека, Кёрбер ветліва віляе хвостом і ад лютай весялосці стараецца лізнуць прышэльца сваімі вогненнымі языкамі. Але гора таму, хто захаце вярнуцца!..

Апошні раз паклікаў да сябе Геракла цар Еўрысфей і сказаў яму:

— Прывядзі да мяне Кербера з царства Аіда, і гэта будзе твая апошняя служба мне!

Геракл нічога не адказаў і рушыў у дарогу.

Ён знайшоў пячору Тэнара, адкуль па русле падземнай ракі трэба было спускацца ў глыб зямлі.

Страшна жывому па сваёй ахвоце ісці ў царства смерці!

Геракл спыніўся каля ўвахода ў пячору, паглядзеў на зямлю ў квецені, на сіняе мора, на ўвесь цёплы сонечны свет, і сумна, і страшна зрабілася яму. Але ён перасіліў сум і страх і адважна ступіў у цемру. І адразу пачуў за сабой лёгкая крокі. Гэта даганяў яго Гермес, крылаты вястун Зеўса, якога ўладар свету паслаў правесці Геракла

да Аіда. Гермес узяў героя за руку, і ўдвух яны пачалі спускацца ў падземнае царства.

Неўзабаве ў змроку забялела высокая скала: пад ёю ледзь чутна сонна струменіла ціхая рака, зарослая высокай травой без колеру і паху. Геракл нагнуўся да ракі, каб напіцца.

— Не пі, — спыніў яго Гермес, — гэта Лета, рака Забыцця. Хто нап'ецца з яе, той забудзе ўсё на свеце.

Яны пайшлі далей, і Геракл убачыў свайго старога настаўніка і свайго юнага сябра, што памёр у паходзе. Геракл радасна кінуўся да іх, працягваючы ім рукі, але яны глядзелі на яго нежывымі вачамі, не пазнаючы, быццам не бачачы яго, і, як цені, слізганулі міма.

— Яны не пазнаюць цябе, — сказаў Гермес. — Яны пілі з ракі Забыцця і ўсё забылі.

Але адзін цень раптам спыніўся, наблізіўся. Геракл пазнаў калідонскага цара Мелеагра.

— Геракл, — сказаў ціха цень цара, — памажы мне. На зямлі я пакінуў сястру Дзяніру, юную і безабаронную. Думкі пра яе трывожаць мяне і тут. Прашу цябе: вазьмі яе да сябе ў дом, ажаніся з ёю, — яна будзе табе вернай жонкай. А я супакоюся на век.

І Геракл паабяцаў выканаць просьбу сябра.

Усё ніжэй і ніжэй спускаліся яны ў глыб зямлі і раптам убачылі чалавека, які цягнуў на самы верх падземнай гары вялізны цяжкі камень. Увесь спацелы і запыланы, напружваючы ўсе сілы, ён абяруч старанна каціў угору камень, падпіраючы яго ўсім сваім целам. Усяго адзін крок заставаўся яму да вяршыні гары, як раптам камень вырываўся з аслабелых рук і з грукатам пакаціўся ўніз. Чалавек паспешліва спусціўся за ім да падножжа гары і зноў пацягнуў сваю цяжкую ношу. І зноў, не дасягнуўшы вяршыні, сарваўся і ўпаў камень, і зноў спусціўся ўніз і без адпачынку, без перадыху пацягнуў яго наверх чалавек.

Геракл спыніўся і пазіраў на гэтую цяжкую і марную працу.

Гэта быў Сізіф з Кары́нфа, асуджаны вечна цягаць гэты цяжкі камень — за сквапнасць, за тое, што пры жыцці прысвойваў сабе чужыя багацці, за тое, што пра-жыў на зямлі не працуючы.

Далей пайшоў Геракл са сваім спадарожнікам Герме-сам і ўбачыў чалавека, які стаяў у празрыстай і чыстай вадзе. Вада даходзіла яму да плячэй, але ледзь толькі ён нагінаўся, каб прагнаць смагу, змачыць перасохлыя, чорныя губы, вада імгненна спадала, знікала, хавалася ўся ў зямлі. З берага схіляліся да чалавека галіны, якія гнуліся ад плодоў, янтарная гронка вінаграду амаль да-тыкалася да яго твару. Але як толькі ён працягваў руку, каб сарваць румяны яблык або сакавіты гранат, галіны ўзнімаліся высока-высока, і галодны не мог дацягнуцца да іх.

Геракл пазнаў чалавека, якога гэтак жорстка пака-ралі. Гэта быў Тантáл, цар Сіпі́ла, калісьці любімец багоў і самы шчаслівы са смяротных, наvekі асуджаны ўлада-ром свету Зеўсам за падман багоў, за вераломства, за непамерную, шалёную зайздасць.

З цяжкім сэрцам праходзіў Геракл міма страшных прывідаў падземнага царства. Нарэшце ён прыйшоў на бераг падземнай ракі Ахеронта. Каля берага чакала чор-ная лодка. Змрочны і маўклівы перавозчык Харон стаяў з вяслом у руцэ на карме, і цені памерлых нясмела пра-цягвалі яму манету, якую клапатлівыя родныя палажылі нябожчыку ў рот пры пахаванні.

Стары Харон здзівіўся, убачыўшы жывого ў царстве мёртвых, але Гермес загадаў яму прапусціць Геракла ў лодку. Лодка паплыла ўпоперак чорнай нерухомай ракі. Цені памерлых з распаччу пазіралі назад, быццам ха-целі апошні раз убачыць тое, што яны пакінулі на зямлі. Лодка плыла цераз Ахеронт, і неўзабаве наблізіўся пус-тынны бераг. Геракл з Гермесам выйшлі з лодкі пер-шыя і рушылі разам з натоўпам да медных варот Аідава царства. Цяжкія вароты былі шырока расчынены, і каля

іх Геракл убачыў Кербера. Сабака ляніва памахаў сваім страшным хвостом і адышоўся, прапускаючы героя.

— Ён яшчэ не ведае, чаго ты прыйшоў сюды,— сказаў Гераклу спадарожнік,— а то ён сустрэў бы цябе інакш.

З жаласным стогнам цені памерлых увайшлі ў шы-рокія вароты і рушылі да палаца падземнага царства.

Там, у вялікай і змрочнай зале, перад тронам Аіда сядзелі строгія і непадкупныя суддзі мёртвага царства: Радамáнт, Эáк і Мінас. Яны судзілі кожнага за яго жыццё, за яго зямныя справы і кожнаму прызначалі па заслугах пакаранне або ўзнагароду.

Убачыўшы жывого чалавека ў палацы ўладара мёрт-вых, здзівіліся і суддзі, і слугі Аіда. А Геракл спакойна стаяў перад тронам падземнага цара, з ільвінай шкурай на плячах, трымаючы ў руках сваю дубінку, і папрасіў Аіда дазволіць яму вывесці на святло Кербера, каб пака-заць яго цару Еўрысфею.

— Я дазваляю табе,— сказаў яму Аід,— узяць на нейкі час з сабою на зямлю майго сабаку, калі ён вы-пусціць цябе адсюль і калі ты зможаш узяць яго, не па-раніўшы, без мяча і без стралы, аднымі сваімі рукамі.

Геракл падзякаваў Аіду і пайшоў назад да медных варот. Цяпер яны былі зачынены, і Кербер спаў перад імі, паклаўшы ўсе тры галавы на чорную дарогу.

Пачуўшы крокі Геракла, ён прачнуўся, усхапіўся, сярдзіта загыркаў, і дракон на канцы хваста грозна разявіў пашчу.

Геракл хуценька наблізіўся да Кербера і, выставіўшы ўперад сваю левую руку, абгорнутую ў ільвіную шкуру, правай рукой схопіў сабаку за шыю. Сабака завыву; жу-даснае выццё яго разнеслася па ўсім падземным царстве. Ён ухапіўся зубамі ўсіх трох галоў за левую руку героя, лізаў яе вогненнымі языкамі, усе змеі на яго спіне ўпіліся ў ільвіную шкуру, але яе нельга было пракусіць, і Геракл не адчуваў болю. Моцна сціскаў ён шыю сабакі і цяг-нуў яго за сабою, на бераг ракі, да перавозу. Нарэшце напaўзадушаны Кербер захістаўся, аслабеў і лёг перад

Геракл. Герой надзеў яму ланцуг на шыю і павалок за сабою, і страшны сабака падземнага царства паслухмяна паплёўся за пераможцам.

Харон жажнуўся, убачыўшы Геракла з Керберам, але не адважыўся затрымаць іх і перавёз на другі бок.

Калі яны наблізіліся да выхаду на зямлю, Кербер жаласна заскуголіў і амаль поўз за Гераклам. А калі яны выйшлі са змроку на зямны вольны прастор, сонечнае святло асляпіла падземнага вартаўніка; ён задрыжаў, закалаціўся, жоўтая пена закапала з яго пашчаў, і ўсюды, дзе яна падала на зямлю, вырастала ядавітая трава.

Геракл прывёў Кербера ў Мікены і прымусіў Еўрысфея зірнуць на яго. Але Еўрысфей затуліў твар рукамі і ад страху пачаў прасіць Геракла найхутчэй завесці страшнага сабаку назад.

— Ну, бяжы, вяртайся назад і чакай цара каля вярот, — сказаў Геракл і зняў з Кербера ланцуг.

І сабака як згледзець вокам памчаўся ў царства мёртвых.

Так закончылася служба Геракла Еўрысфею, і цар адпусціў героя.

Пераклад З. ПЕТРУШЭНІ

Пытанні і заданні да раздзела «Ля вытокаў мастацтва слова»

1. Якія праблемы хвалявалі нашых продкаў, якіх законаў жыццядзейнасці яны прытрымліваліся? Адкажыце на пытанні, абавязваючыся на змест твораў, вывучаных у раздзеле.

2. Што такое міфалогія?

3. Растлумачце, якім чынам прыняцце хрысціянства паўплывала на станаўленне і развіццё пісьмовай літаратуры ўсходніх славян.

4. Якія з названых выказаў паходзяць са старажытнагрэчаскай міфалогіі: за дзедам шведам, на сёмым небе, дамоклаў меч, венерын чаравік, сізіфава праца, гром і мяланкі?

5. Чаму мы, людзі XXI стагоддзя, не страцілі цікавасці да найбольш старажытных жанраў фальклору — легендаў і паданняў?

?

1. Якую ролю адыграў этап міфатворчасці ў развіцці літаратуры?
2. Чаму Геракл здзейсніў дванаццаць подзвігаў замест абавязковых дзесяці?
3. Чым праславіўся Праметэй?
4. Чаму вобраз Праметэя называюць вечным вобразам літаратуры?
5. Растлумачце сэнс выказаў: «сізіфава праца», «танталавы пакуты», «кануць у Лету».
6. Прачытайце па кнізе «Легенды і міфы Старажытнай Грэцыі», як Геракл расчышчаў Аўгіевы стайні. Які сэнс мае выраз «расчышчаць аўгіевы стайні»?
7. Назавіце вядомыя вам творы мастацтва, у якіх выкарыстаны сюжэты і вобразы старажытнагрэчаскай міфалогіі.

Старажытная мудрасць гаворыць: «Ёсць рэчы, у якія не паверыш, пакуль не ўбачыш іх, але ёсць рэчы, якія не ўбачыш, пакуль не паверыш у іх». Да апошняга тыпу «рэчаў» адносяцца духоўныя каштоўнасці, духоўная спадчына, што пакінулі нам папярэднікі.

Для чалавека, які ўпершыню знаёміцца з творами старажытнай літаратуры, яны падаюцца ў многім загадкавымі. Сярэднявечны твор уяўляецца таямнічым светам зачыненымі дзвярыма. І гэта не дзіўна. Нам цяжка ўявіць лад жыцця, спосаб мыслення далёкага продка. А між тым чалавек Сярэднявечча і сапраўды глядзеў на свет інакш, чым мы. Ён верыў, што зямное існаванне толькі рыхтуе да «сапраўднага», вечнага жыцця, якое чакала яго пасля смерці.

Фізічны і маральны свет чалавека быў падпарадкаваны Усявышняму. Паводзіны і ўчынкі ацэньваліся па хрысціянскім маральна-этычным кодэксе, закладзеным у Бібліі. Пакорлівасць і паслухмянасць лічыліся галоўнымі вартасцямі і давалі спадзяванне на выратаванне ад зямных грахоў.

Асноўная частка помнікаў старажытнага пісьменства не падпісана, яны ананімныя, бо аўтар лічыў сябе маленькім чалавекам, нявартам таго, каб пакідаць сваё імя для нашчадкаў. Таму можна толькі меркаваць, хто быў аўтарам «Жыцця Еўфрасінні Полацкай», многіх летапісаў.

Паколькі большасць твораў пісалася ў рамках хрысціянскай рэлігіі, то адной з вызначальных асаблівасцей лі-

таратуры гэтага перыяду з'яўляецца павучальнасць. Героі даўніх твораў ідэальныя, пазбаўленыя недахопаў, бо яны служылі ўзорам і прыкладам для тагачаснага чытача.

Аўтар імкнуўся да максімальнай праўдзівасці, аб'ектыўнасці, ён амаль не дапускаў вымыслу. Гэта звязана яшчэ і з тым, што даўнія творы мелі не толькі пазнавальную, але і службова-дзелавую функцыю. Так, летапісы выкарыстоўваліся і як займальныя гістарычныя аповесці, і як важныя палітычныя дакументы, без якіх немагчыма было вырашыць спрэчныя дыпламатычныя пытанні.

Найбольш распаўсюджанымі жанрамі літаратуры гэтага часу былі **жыцці** («Жыцце Еўфрасінні Полацкай», «Жыцце Аўраамія Смаленскага»), **хаджэнні** («Хаджэнне ігумена Данііла»), **летапісы** («Аповесць мінулых гадоў», Полацкі летапіс, Кіеўскі летапіс, «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх»), **павучанні**, **пропаведзі**, **словы** (творы Клімента Смаляціча, Кірылы Тураўскага). Кожны жанр меў свае правілы напісання, адступленне ад якіх лічылася недапушчальным.

Разам з тым існавалі творы, цесна звязаныя з народна-паэтычнай творчасцю, народнымі ўяўленнямі. Да іх найперш адносяцца творы **гераічнага эпасу**, багата прадстаўленыя як у сусветнай літаратуры («Песня пра Раланда», «Песня пра Беавульфа», «Песні Эды»), так і ў той, што стваралася на нашых землях («Слова пра паход Ігаравы» і інш.).

Літаратура Сярэднявечча стала своеасаблівым падмуркам для наступнага перыяду развіцця мастацтва слова.

1. Вывзначце асноўныя асаблівасці літаратуры Сярэднявечча.
2. Чаму большасць твораў гэтага перыяду з'яўляюцца ананімнымі?
3. У чым асаблівасць жанравай сістэмы літаратуры Сярэднявечча?
4. Якія жанры літаратуры былі распаўсюджаны ў гэты час?

ЛЕТАПІСЫ

Кожны народ, дасягнуўшы пэўнага ўзроўню развіцця, пачынае ўсведамляць значэнне, каштоўнасць свайго гістарычнага мінулага, памяць пра якое трэба захаваць для будучых пакаленняў. Ствараліся і перадаваліся праз стагоддзі міфы і легенды, сагі і быліны, паданні і песні, у якіх раскрываецца гераічнае мінулае народа. З узнікненнем пісьменства пачалося дакладнае, амаль дакументальнае апісанне гісторыі. Захавальнікамі гістарычнай памяці, своеасаблівымі энцыклапедыямі гістарычных ведаў эпохі Сярэднявечча сталі *летанісы*. У іх лаканічна, сцісла, у храналагічнай паслядоўнасці, па гадах, па-даўняму — летах (адсюль і назва твораў), апавядалася пра найбольш значныя падзеі з жыцця краін, княстваў, гарадоў, рэальных гістарычных асоб. Летапісы складаліся духоўнымі і свецкімі людзьмі, якія адлюстроўвалі гістарычныя факты з пункту гледжання грамадскіх ідэалаў свайго часу, дзе свецка-рыцарскія, гераічныя погляды спалучаліся з ідэаламі хрысціянскага гуманізму. Сухое, дакументальнае апісанне часам мяжуе з эмацыянальным выкладам падзей. Таму летапісы, хронікі — гэта не толькі гістарычныя дакументы, але і помнікі мастацкага слова. У іх арганічна, адпаведна літаратурным прынцыпам гэтага жанру, спалучаюцца гістарычная сапраўднасць і літаратура, дакумент і мастацкая выдумка. Яны адыгралі выдатную ролю ў станаўленні літаратуры, заклалі асновы розных жанраў апавядальнай прозы.

Летапісанне на тэрыторыі Беларусі пачалося ў XI—XII стагоддзях. Найбольш актыўна яно вялося ў Полацку, Смаленску, Навагрудку, Слуцку. У XV—XVI стагоддзях летапіс становіцца адным з вядучых жанраў старажытнай беларускай літаратуры. Да нашага часу захаваліся «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», «Хроніка Быхаўца» (названа па прозвішчы ўладальніка летапісу), Баркулабаўская хроніка і інш.

Амаль дзевяць стагоддзяў бытавалі летапісы на ўсходнеславянскіх землях, таму ў іх жанравай эвалюцыі ярка выявіліся характэрныя асаблівасці развіцця ўсёй літаратуры.

«АПОВЕСЦЬ ПРА УСЯСЛАВА ПОЛАЦКАГА»

Своеасаблівую аповесць пра Усяслава Полацкага, славу-тага князя XI стагоддзя, праўнука Рагнеды, чытаем у «Аповесці мінулых гадоў». Гэты летапіс быў складзены ў XII стагоддзі манахам Кіева-Пячэрскага манастыра Нестарам.

Велічнай, гераічнай і загадкавай асобай быў полацкі князь Усяслаў (гады княжання 1044—1101), празваны Чарадзеём. Яго больш чым паўвекавое валадарства стала перыядам росквіту Полацкага княства. Пры ім будаваліся новыя храмы і гарады, а прыбалтыйскія плямёны плацілі Полацку даніну. Гэта ён смела кінуў выклік магутнаму Кіеву, імкнучыся адстаяць палітычную незалежнасць сваёй дзяржавы. Усяслаў перамагаў і цяпеў паражэнні, ратаваўся ўцёкамі і трапляў у палон, але вызваліўшыся і вярнуўшыся ў родны горад, зноў з ранейшай настойлівасцю і зацятасцю працягваў сваю незалежніцкую палітыку. Сапраўдны рыцар свайго часу, вялікі патрыёт бацькоўскага краю, Усяслаў карыстаўся ўсенароднай павагаю і міжнародным аўтарытэтам. З вялікай сімпатыяй і цеплынёю, як героя з «вешчай душою ў храбрым целе» намалёваў яго аўтар славутай паэмы XII стагоддзя — «Слова пра паход Ігаравы». Кіеўскі ж летапісец XII стагоддзя непрыхільна ставіўся да Усяслава Чарадзея, але і яго скупыя звесткі, што змешчаны ніжэй, захавалі нам праз многія стагоддзі памяць пра гэтага выдатнага полацкага князя, нястомная дзейнасць якога закладвала падмурак нашай дзяржаўнасці на раннім этапе беларускай гісторыі.

Паводле В. ЧАМЯРЫЦКАГА

У год 1044... У той жа год памёр Брачыслаў, сын Ізяслава, унук Уладзіміра, бацька Усяслава, і Усяслаў, сын яго, сеў на яго [княскім] стале [у Полацку]. Маці ж яго нарадзіла ад чарадзеяства. Калі маці яго нарадзіла, на галаве яго была сарочка. І сказалі вешчуну яго маці: «Гэтую сарочку навяжы на яго, няхай носіць яе да смерці». І носіць яе на сабе Усяслаў і сёння, таму і нялітасцівы ён на кровапраліцце.

У год 1066. Прыйшоў Усяслаў і ўзяў Ноўгарад, з жанчынамі і дзецьмі, і званы зняў са святой Сафіі. О, вялікая бяда была ў той час!

У год 1067. Узняў раць у Полацку Усяслаў, сын Брачыслава, і заняў Ноўгарад. Трое ж Яраславічаў — Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад, — сабраўшы вояў, пайшлі на Усяслава ў люты мароз. І падышлі [яны] да Менска. І зачыніліся мяняне ў горадзе. Браты ж узялі Менск, перабілі ўсіх мужчын, а жанчын і дзяцей узялі ў палон і пайшлі да Нямігі. І пайшоў Усяслаў супраць іх. І сустрэліся праціўнікі на Нямізе месяца сакавіка ў 3-ці дзень, быў снег вялікі, і пайшлі адзін на аднаго. І была лютая сеча, і многія палеглі ў ёй, і перамаглі Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад, Усяслаў жа ўцёк.

Пасля гэтага месяца ліпеня ў 10-ты дзень Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад, пацалаваўшы крыж святы Усяславу, сказалі яму: «Прыйдзі да нас, не ўчынім табе [нічога] злога». Ён жа, спадзеючыся на іх крыжацалаванне, пераехаў да іх у лодцы праз Днепр. Калі ж Ізяслаў увайшоў першы ў шацёр, тут схпілі Усяслава, на Ршы каля Смаленска, пераступіўшы крыжацалаванне. Ізяслаў жа, прывёўшы Усяслава ў Кіеў, пасадзіў яго і двух яго сыноў у турму.

У год 1068. Прыйшлі іншапляменнікі на Рускую зямлю, мноства полаўцаў. Ізяслаў жа, Святаслаў і Усе-

валад выйшлі супраць іх на Альту. І ноччу пайшлі адзін на аднаго. За грахі нашыя наслаў Бог на нас паганых, і пабеглі рускія князі, і перамаглі полаўцы.

...Калі Ізяслаў з Усеваладам пабеглі ў Кіеў, а Святаслаў у Чарнігаў, тады кіяўляне прыбеглі ў Кіеў, сабралі веча на рынку і паслалі да князя сказаць: «Вось полаўцы рассяліся па ўсёй [Рускай] зямлі, дай, княжа, зброю і коней, і мы яшчэ паваюем з імі». Аднак Ізяслаў не паслухаў гэтага. І пачалі людзі наракаць на ваяводу Каснячка, пайшлі на гару з веча і прыйшлі на двор Каснячка і, не знайшоўшы яго, сталі ля двара Брачыслава і сказалі: «Пойдзем вызвалім дружыну сваю з турмы». І падзяліліся [яны] на дзве часткі: адна палова пайшла да турмы, а другая палова пайшла па мосце і прыйшла на княскі двор. Ізяслаў жа ў гэты час на сеньях раіўся з дружынаю сваёю. І пачалі спрацацца з князем [людзі], стоячы ўнізе.

Калі князь глядзеў з акна, а дружына стаяла каля яго, сказаў Ізяславу Тукі, брат Чудзіна: «Бачыш, княжа, людзі загулі; пашлі, няхай Усяслава павартуюць». І пакуль ён гэта казаў, другая палова людзей прыйшла ад турмы, адкрыўшы яе. І сказала дружына князю: «Злое ўчынілася; пашлі да Усяслава, няхай, паклікаўшы падма нам да акна, праткнуць яго мечам». І не паслухаў гэтага князь. Людзі ж закрычалі і пайшлі да турмы Усяслава. Ізяслаў жа, убачыўшы гэта, пабег з Усеваладам з двара. Людзі ж вызвалілі Усяслава з турмы ў 15-ты дзень верасня і ўшанавалі яго пасярод княскага двара. Двор жа княскі разрабавалі, безліч золата і срэбра, у манетах і злітках. Ізяслаў жа ўцёк да ляхаў.

Усяслаў жа сеў у Кіеве. Гэтым Бог паказаў сілу крыжа, таму што Ізяслаў цалаваў крыж, а пасля схпіў яго (Усяслава), з-за гэтага і наслаў Бог паганых. Усяслава ж яўна выратаваў святы крыж, бо ў дзень Узвіжання Усяслаў, уздыхнуўшы, сказаў: «О святы крыжу! Я верыў у цябе, таму ты і выбавіў мяне з гэтай турмы». Бог жа паказаў сілу крыжа дзеля навукі зямлі Рускай, каб не пераступалі

святога крыжа, пацалаваўшы яго; калі ж хто пераступіць, то і тут [на зямлі] будзе пакараны і ў будучым прыме кару вечную. Вялікая сіла святога крыжа: крыжам бываюць пераможаны сілы д'ябальскія, крыж князям у бітвах дапамагае, крыж аберагае ў бітвах, веруючыя перамагаюць супастатаў, крыж хутка ратуе ад напасцяў тых, хто просіць яго дапамогі, веруючы. Нічога не баяцца чэрці, толькі крыжа. Калі з'яўляюцца д'ябальскія прывіды, то, перахрысціўшыся, іх праганяюць. Усяслаў жа сядзеў у Кіеве сем месяцаў.

У год 1069. Пайшоў Ізяслаў з Баляславам на Усяслава, Усяслаў жа выступіў насустрач. І прыйшоў Усяслаў да Белгарада, ноччу ж ён патаемна ад кіяўлян уцёк з Белгарада ў Полацк... Ізяслаў жа выгнаў Усяслава з Полацка і пасадзіў у Полацку свайго сына Мсціслава; ён жа неўзабаве памёр там. І пасадзіў [Ізяслаў у Полацку] на яго месца яго брата Святаполка, Усяслаў жа ўцёк.

У год 1071... У той жа год выгнаў Усяслаў Святаполка з Полацка. У той жа год перамог Яраполк Усяслава каля Галацічаска.

У год 1101. Памёр Усяслаў, князь полацкі, месяца красавіка ў 14-ты дзень, у дзевяць гадзін дня, у сераду.

Пераклад са старабеларускай В. ЧАМЯРЫЦКАГА

1. Чым абумоўлена ўзнікненне летапісання?
2. Якія асаблівасці мае летапісны жанр?
3. Жыццё якіх людзей знаходзілася ў цэнтры ўвагі летапісца?
4. Пра якія факты біяграфіі Усяслава Чарадзея вы даведліся з летапісу?
5. Якая падзея адбылася ў жыцці Усяслава ў 1067 годзе?
6. У якіх творах старажытнай і сучаснай літаратуры Усяслаў Чарадзея паказаны як легендарны, аваяны славай герой?
7. Разгледзьце карціну Я. Драздовіча «Усяслаў Полацкі». Якія рысы характару гэтага героя адлюстраваны на карціне?

Твор з'яўляецца часткай «Летапісу вялікіх князёў літоўскіх», але адрозніваецца ад іншых частак летапісу па форме і па стылі. Гэта не проста апісанне гістарычных падзей, а ўсхваляванае слова пра князя Вітаўта (1350—1430). «Пахвала» была напісана да яго каранацыі (1430), і таму аўтар імкнуўся як мага лепш паказаць усе бакі дзейнасці Вітаўта. З твора паўстае перад намі мудры і ўсёмагутны ўладар, які карыстаецца вялікім міжнародным аўтарытэтам і павагай. З яго думкай лічацца ўсе суседзі. Выкарыстоўваючы ўсё сваё літаратурнае майстэрства, летапісец годна славіць сумленнасць князя, яго дыпламатычныя здольнасці. У творы сустракаюцца эпітэты, параўнанні, архаічныя звароты. «Пахвала Вітаўту» — новы крок беларускай літаратуры ў набыцці рыс уласна мастацкай прозы.

Паводле В. ЧАМЯРЫЦКАГА

ПАХВАЛА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ ВІТАЎТУ

Таямніцу цара захоўваць пахвальна, а пра справы вялікага гаспадара паведамляць пахвальна. Хачу вам расказаць пра вялікага князя Аляксандра, яшчэ званага Вітаўтам, літоўскіх і рускіх і шмат іншых земляў гаспадара. Але спачатку па пісанаму: «Братва, Бога бойцеся, а князя шануйце». Гэтак і я хачу вам расказаць пра гэтага слаўнага гаспадара. Але немагчыма ні расказаць, ні апісаць справы вялікага князя Вітаўта. Каб было магчыма спасцігнуць вышыню неба і глыбіню мора, то можна было б выказаць сілу і храбрасць гэтага слаўнага гаспадара.

Вялікі князь Вітаўт валодаў Вялікім княствам Літоўскім і Рускім і шмат якімі іншымі землямі, проста кажучы, усёю Рускаю зямлёю. Ды не толькі ўся Руская зямля [была яму падуладная]. Яшчэ і гаспадар Венгерскай зямлі, гэтак

званы цэзар рымскі, у вялікай любові жыў з ім. Аднойчы быў гэты слаўны гаспадар у сваім горадзе Вялікі Луцк і паслаў сваіх паслоў да венгерскага караля, гэтак званага цэзара рымскага, і загадаў яму прыбыць да яго. Ён жа паслухмяна неўзабаве прыехаў да яго са сваёю каралеваю, і пашану вялікую выказваў, і падарункі шматлікія падносіў яму. І з таго часу вялікая любоў умацавалася паміж імі.

Як не дзівіцца славе вялікага гаспадара [Вітаўта]. Няма земляў ні на ўсходзе, ні на захадзе, адкуль не прыходзілі б пакланіцца гэтаму слаўнаму гаспадару. Калі нават ёсць цар над усёю зямлёю, і той, прыйшоўшы, кланяўся слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Аляксандру, яшчэ званаму Вітаўтам. Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны, і хрысталюбны цар царградскі. Таксама і Чэскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара. А яшчэ дацкі кароль пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту.

У тыя ж гады брат яго Ягайла, па-ляшску названы Уладзіславам, валодаў Кракаўскім каралеўствам, і ён з ім [таксама] у вялікай любові жыў. Калі слаўны гаспадар Вітаўт на якую зямлю гневаўся і хацеў пакараць, кароль Уладзіслаў заўсёды даваў яму дапамогу. Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары.

Таксама вялікі князь маскоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Служылі яму яшчэ і іншыя: вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі і землямі, па-нямецку называныя магістрамі; гаспадар зямлі Малдаўскай і Бесарабскай, па-валашску называны ваяводаю; таксама і гаспадар зямлі Балгарскай, па-балгарску называны дэспатам. Яшчэ і іншыя вялікія князі [служылі вялікаму князю Вітаўту]: вялікі князь цверскі, вялікі князь разанскі, вялікі князь адоеўскі, і Вялікі Ноўгарад, і Вялікі Пскоў. Проста кажучы,

не знойдзецца ва ўсім Памор'і ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

Гэтыя вялікія гаспадары, вялікія князі, вялікія землі, пра якія мы тут пісалі, адны ў вялікай любові жылі з ім, а іншыя моцна служылі яму, слаўнаму гаспадару, пашану вялікую [выказвалі] і падарункі шматлікія прыносілі яму не толькі кожны год, але і кожны дзень.

Калі слаўны гаспадар, вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, на якую зямлю гневаўся і хацеў яе сам пакараць або куды хацеў сваіх моцных ваяводаў паслаць і каму ад тых земляў загадваў да сябе прыбыць, яны неўзабаве паслухмяна са сваёй зямлі да яго прыходзілі. Калі ж якому гаспадару з-за якой-небудзь патрэбы немагчыма было прыбыць [да Вітаўта], ён сваё войска пасылаў яму (Вітаўту. — В. 4.) на дапамогу і на службу.

Гэты вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, у вялікай пашане і славе прабываў. [Аднойчы] быў ён у адным са сваіх гарадоў — вялікім горадзе Кіеве, і прыслалі да яго [сваіх пасланцоў] вялікія князі ардынскія, паручаючыся верна служыць яму, і прасілі ў яго цара на царства, бо шмат вялікіх ардынскіх цароў служыла пры яго двары. І даў ён ім цара па імені Салтан. Той жа цар, які быў у Ардзе, учуўшы, што слаўны гаспадар [Вітаўт] паслаў свайго слугу на царства, не пасмеў працівіцца яму, пакінуў царства і ўцёк. Салтан жа, прыйшоўшы ў Арду, сеў на царства паводле волі вялікага гаспадара Вітаўта і вельмі паслухмяна служыў яму, і неўзабаве памёр. Старэйшыны ж ардынскія паслалі сваіх паслоў з вялікімі дарамаі да слаўнага гаспадара [Вітаўта] і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Салтан Малы. Гэты Салтан, сеўшы на царства, ніяк не смеў не слухацца слаўнага гаспадара: дзе і калі [вялікі князь Вітаўт] яму загадае, ён тады і туды качуе. Прайшло мала часу, і вялікія князі ардынскія, не смеючы нічым разгневаць слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, каб без яго волі не садзіць на трон цара, прыслалі да яго з вялікаю пашанаю

і прасілі іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Даўлад-Бярды.

Як рака, праплываючы ўсе землі, людзей і жывёлу поіць, а сама не змяншаецца, так і слаўны гаспадар [Вітаўт] шмат цароў адпуская ў Арду, а ў яго большала цароў. Мы ж да папярэдняга вернемся. Гэты цар Даўлад-Бярды мала часу цараваў, і таму тыя ж старэйшыны ардынскія, калі ішлі каля вышэйгаданага горада Кіева і ўчулі, што ў гэтым горадзе знаходзіцца слаўны гаспадар, вялікі князь Вітаўт, прыйшлі і пакланіліся яму, і шматлікія падарункі прынеслі, і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Махмет. Як ад мора шмат вяды выходзіць, так і ад гэтага слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, мудрасць сыходзіць.

Пераклад са старабеларускай В. ЧАМЯРЫЦКАГА

1. Вылучыце ўступную, асноўную і заключную часткі твора. З якімі жанрамі літаратуры вы знайшлі падабенства?
2. Якія звароты ўжывае летапісец, каб паказаць мудрасць і аўтарытэт Вітаўта?
3. Чаму аўтар дае такую высокую ацэнку дзейнасці князя?
4. Знайдзіце ў тэксце параўнанні, эпітэты, архаічныя звароты, вызначце іх ролю.

«АПОВЕСЦЬ ПРА ГРУНВАЛЬДСКУЮ БІТВУ» (з «Хронікі Быхаўца»)

Разгорнутае апавяданне пра бітву пад Грунвальдам змешчана ў «Хроніцы Быхаўца». Хаця складзена яно ў першай палове XVI стагоддзя, але, несумненна, грунтуецца на ўспамінах былых удзельнікаў вялікай баталіі. Пра гэта сведчаць і агульны змест апавядання, і яго асобныя дэталі, у прыватнасці паведамленне пра ямы, выкапаных крыжакі на полі, якія шмат бяды нарабілі праціўніку. У беларуска-літоўскай хроніцы падаюцца таксама імёны военачальнікаў, што непасрэдна камандавалі войскамі, а таксама

даволі праўдападобна паказваюцца паводзіны вярхоўных галоўнакамандуючых — караля Ягайлы і князя Вітаўта.

У цэлым жа апавяданне з «Хронікі Быхаўца» — тыповае гістарычнае паданне. Падзеі ў ім апісваюцца даволі агульна, сцісла і бегла, няма дакладнага дакументальнага выкладу перадгісторыі Грунвальдскай бітвы, ваенна-палітычнай падрыхтоўкі да вайны, збору, складу і руху войскаў, ходу баталіі і яе вынікаў. Перад чытачом паўстаюць, з аднаго боку, дзелавы, мужны і рашучы Вітаўт, а з другога — безыніцыятыўны, марудлівы і набожны Ягайла. Ні просьбы, ні папярэджанні аб небяспецы не маглі адарваць караля ад набажэнства і ад малітвы да іх поўнага завяршэння.

Беларуска-літоўская летапісная аповесць пра Грунвальдскую бітву, памылкова датаваную ў «Хроніцы Быхаўца» 1412 годам (замест 1410 года), — арыгінальная і каштоўная пісьмовая крыніца пра выдатную гістарычную перамогу літоўскага, беларускага і польскага народаў, што падвяла своеасаблівую рысу пад двухвяковым гераічным змаганнем з магутным нямецкім ордэнам і павярнула іх лёс у больш спрыяльным напрамку.

АПОВЕСЦЬ ПРА ГРУНВАЛЬДСКУЮ БІТВУ

У год ад пачатку свету шэсць тысяч дзевяцьсот дваццаць першы, а ад Божага нараджэння тысяча чатырыста дванаццаты, пачалася вайна караля польскага Уладзіслава Ягайлы і яго брата, вялікага князя літоўскага Вітаўта, з прускімі немцамі. І сабралі з абодвух бакоў вялікае войска: кароль Ягайла ўсе сілы Кароны Польскае, вялікі князь Вітаўт усе сілы літоўскія і рускія і шмат ардынскіх татар, магістр жа прускі таксама сабраў сваё войска з Прусіі і з усяе Нямецчыны.

І калі ўжо ўсе войскі з абодвух бакоў былі гатовыя, тады кароль Ягайла і вялікі князь Вітаўт рушылі да месца бітвы цяжкімі ляснымі дарогамі, але ніяк не маглі знайсці

Жыццё — гэта жанр (твор) старажытнай літаратуры, які апавядае пра жыццё духоўнай ці свецкай асобы, прызнанай царквой святой. Звычайна жыцці ствараліся па пэўнай схеме (каноне). Ва ўступе гучала пахвала Богу. У асноўнай частцы апавядалася пра дзяцінства, юнацтва, духоўныя подзвігі, пакуты і смерць святога. Заканчваўся твор традыцыйным пахвальным словам у гонар галоўнага героя. Жанр жыцця быў даволі распаўсюджаным у літаратуры Сярэднявечча: «Жыццё Еўфрасінні Полацкай» (XII ст.), «Жыццё Кірылы Тураўскага» (пач. XIII ст.), «Жыццё Аўраамія Смаленскага» (XIII ст.), «Жыццё віленскіх пакутнікаў Іаана, Антонія, Яўстафія» (XIV ст.).

«ЖЫЦЦЁ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ»

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» — выдатны ўзор айчынай літаратуры XII стагоддзя. Створаны невядомым аўтарам, у храналагічнай паслядоўнасці падае жыццёапісанне Еўфрасінні Полацкай (каля 1104—1167) — першай беларускай жанчыны-асветніцы.

Полацкая князеўна Прадслава, унучка легендарнага Усяслава Чарадзея, з юных гадоў выявіла імкненне да ведаў і навукі. Яе мудрасць, адукаванасць, незвычайная прыгажосць вабілі многіх «слаўных князеў». Аднак у 12-гадовым узросце, насуперак волі бацькоў, яна зрабіла свой духоўна-маральны выбар і ўсё сваё жыццё прысвяціла служэнню хрысціянскім ідэалам. Стаўшы манахіняй, Еўфрасіння пачала перапісваць кнігі, заснавала пры манастыры школу, бібліятэку. З імем Еўфрасінні звязана ўзвядзенне ў Полацку цэркваў, манастыроў. Майстар-ювелір Лазар Богша стварыў па яе заказе крыж.

Уся дзейнасць Еўфрасінні была падпарадкавана распаўсюджванню асветы, хрысціянскай мудрасці, дабрачыннасці, любові да Бога і людзей.

Невядомы полацкі аўтар напісаў жыццё ў адпаведнасці з традыцыямі Сярэднявечча, узнавіў асноўныя этапы жыцця выдатнай асветніцы, засяродзіў увагу на яе духоўных подзвігах. У заключнай частцы твора, якая з'яўляецца пахвальным словам у гонар святой, аўтар называе яе «промнем сонечным, які прасвятліў зямлю Полацкую». Вобраз Еўфрасінні стаў нацыянальным сімвалам самаадданага служэння высакародным ідэалам.

ЖЫЦЦЁ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ

Пахвалены Госпад Бог Ізраіля, Бог Аўраама, Бог Ісаака, Бог Іакава, не мёртвых Бог, але жывых. Праведныя бо і пасля смерці жывуць; як кажа Саламон у прыпавесцях: «Праведнікі ў вяках жывуць, і ад Госпада іх узнагарода, і клопат пра іх ад Усявышняга. Таму атрымаюць яны вянец з рукі Госпада». Так і ёсць. І яшчэ скажам пра іх: «Прыйдзіце ўсе, хто жыве ангельскім жыццём у пустэлях і ў гарах: старыя — адкінуўшы немач, маладыя — скачучы, быццам алені, — сыдзіцеся ўсе». Хачу бо даць вам трапезу з такіх страваў, каб, паеўшы, узвясцілі вы свае душы. Бо гэтая трапеза ад страваў нятленых — не тая, што дае асалоду гартані і чэрава насычае, але тая, што душу весяліць і розум умацоўвае на добрыя дзеі. Калі будзе хто есці яе, дык, насыціўшыся, болей не ўжадае, як мовіць Пісанне: «Не заморыць голадам Госпад праведных душы». Але вернемся да таго, з чаго пачалі мы аповесць. Вы ж, дабрачынныя слухачы — князі і баяры, царкоўнікі і пачэсныя сонмы святых, што жывуць у манастырах, і простыя людзі, — прыйдзіце на гэтую казань, паслухайце ўважліва, адкрыўшы вушы свае, памякчыўшы нівы сэрцаў ваших, і прыміце ў іх насенне

ўратавальнага жыцця найпадобнейшай жанчыны той, яе подзвігі, й працу святую, і любоў да Бога. Скажам спярша пра тое, як яна нарадзілася і гадалася, як узрасла і пайшла следам за сваім жаніхом Хрыстом.

Быў у горадзе Полацку князь Усяслаў, і меў жа ён многа сыноў. І быў у яго меншы сын імем Георгій, ад якога і нарадзілася шчаснае тое дзяўчо. І ўзрадаваліся бацькі яе нараджэнню разам з усімі роднымі. А праз колькі дзён наказалі хрысціць яе, і хрысцілі яе ў імя Айца, Сына і Духа Святога. І гадала яе карміцелька, і расло дзень за днём немаўля, жывячы малаком цела, а душу напаўняючы Духам Святым. І дзяўчына была вельмі здольная да кніжнай навукі, нават не дасягнуўшы яшчэ паўналецця, і было гэта плёнам малітвы. Так любіла вучэнне яна, што дзівіўся бацька яе з любові такой да навук. І па ўсіх гарадах разышлася слава пра яе мудрасць, і добрыя здольнасці да навук, і красу цялесную, бо была яна прыгожая надта абліччам. Характэрна ж яе многіх слаўных князёў прыводзіла да бацькі яе: хацеў кожны з іх заручыць яе сыну свайму. І многія часта прасілі згоды на гэта ў бацькі яе, але адказваў той: «Няхай спраўдзіцца воля Госпада!»

Адзін жа з князёў, найбольш слаўны княжэннем сваім і багаццем, паслаўшы да бацькі яе, папрасіў выдаць дачку за сына свайго. І калі споўнілася дзяўчыне дванаццаць гадоў, пачаў казаць бацька яе да княгіні: «Варта аддаць ужо за князя Прадславу» (так бо назвалі яе да хрышчэння). Яна ж адказала: «Хай спраўдзіцца воля Бога і твая, княжа!» Прадслава ж, пачуўшы ўсё тое, падумала — ці скажу болей: Святым Духам напоўніўся розум яе, — і сказала сабе: «Што будзе, калі бацька надумае аддаць мяне замуж? Калі здарыцца так, смутку гэтага свету нельга будзе пазбыцца!» І яшчэ сказала сабе: «Што ж учынілі нашыя роды, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж і княжылі, але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула іхняя слава, быццам прах, горай за павуцінне.

Затое жанчыны, што жылі раней і, узяўшы мужчынскую моц, пайшлі следам за сваім Жаніхом, і цэлы свае аддалі на пакуты, і паклалі галовы пад меч, а іншыя хоць і не схілілі шыі свае пад жалеза, але мечам духоўным адсеклі плоцкія асалоды, аддаўшы цэлы пасту, чуйнаванню, і малітоўнаму кленчанню, і зямельнаму ляжанню, — тых памятаюць на зямлі, іх імёны напісаны на нябёсах, дзе яны з ангеламі Бога ўсхваляюць. А слава гэтая — пыл і попел, быццам дым разыходзіцца і нібы пара водная гіне!» Так яна думала ў сэрцы сваім, а розум яе больш узмацняўся на любоў Божую. І адзіная думка легла на сэрца яе, бо казала сабе: «Ці не было б лепей за гэтае жыццё пастрыгчыся ў манашкі, і быць пад ігуменнай, і слухацца сёстраў, і вучыцца, як Божы страх сцвердзіць у сэрцы сваім і як скончыць жыццё?» І гэтак вырашыўшы, пайшла ў манастыр пакрыёма ад бацькі і маці і ад усіх родных.

У тыя гады ігуменняю была княгіня Раманава. Прышоўшы да яе, Еўфрасіння прасіла, каб дазволіла тая прыняць ёй ангельскі воблік і далучыцца да інакіняў, што жылі там, і быць пад Хрыстоваю ўладай. І ўгледзела шчасная тая жанчына яе маладосць і квітучы ўзрост, і сумелася, і стала пакутаваць цэлам, і сэрцам жахнулася, і схіліла твар да зямлі, і надоўга ўкленьчыла, і схілілася, і ўбачыла маладосць яе, уздыхнула і, плачучы, гэтак сказала: «Дзіця! Як магу я такое ўчыніць? Твой бацька даведаецца і гнеў свой абрыне на маю галаву. Ды і маладая ты яшчэ векам, каб несці цяжар манаскага жыцця. І як здолееш ты пакінуць княжанне і славу гэтага свету?» І адказала ёй шчасная тая дзяўчына: «Панна і маці! Усё відочнае на гэтым свеце прыгожае і слаўнае, але хутка мінае, як сон, альбо вяне, бы квет; вечнае ж і невідочнае ў вяках жыве, як гаворыць Пісанне: Вока не бачыць і вуха не чуе, і на сэрца чалавеку не прыйдзе, што рыхтуе Бог тым, хто любіць Яго. Ці дзеля бацькі майго не хочаш пастрыгчы мяне? Не яго бойся, панна мая, а Бога пабойся,

Які ўладарыць над усімі стварэннямі; не пазбаў мяне ангельскага чыну!»

Шчасная ж тая княгіня здзівілася розуму дзяўчыны і яе любові да Бога і загадала выканаць волю яе. І абвясціў яе іерэй, і пастрыг яе, і даў ёй імя Еўфрасіння, і апрануў яе ў чорныя рызы. І багаславіла яе ігумення багаславеннем святых айцоў, гэтак мовячы: «Наследуй, дзіця, жанчынам, што жылі раней за цябе: Фяўронні і Еўпраксіі і многім іншым, якія цяrpелі дзеля Хрыста, і дасць Госпад табе перамогу і сілу на супраціўніка нашага — д'ябла!» І так ёй сказаўшы, адпусціла яе ў сваю келлю.

І калі ўведаў усё тое бацька яе, адразу ж пайшоў у манастыр, і ў распачы рваў на сабе валасы, і цалаваў дачку замілавана, і казаў: «Гора мне, дзіця маё! Што ж учыніла ты мне, прынёсшы душы маёй смутак! Што ж раней не сказала ты мне намеру свайго? Дзіця маё салодкае, жаль агортвае сэрца маё! О гора мне, дзіця маё мілае! Як абміне тваё хараство спакусы варожыя? Ужо трэба мне плакаць душою маёю аструпянелай да Госпада Бога майго, каб увайшла ты ў Царства Яго!» І смуткаваў па ёй увесь дом яго. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння не зважала на смутак бацькі свайго, але, як добры ваяр, узброілася супраць ворага свайго — д'ябла, і стала жыць у манастыры ў паслушэнстве ігуменні і ўсім сёстрам, і ўсіх пераўзыходзіла ў посце, малітвах, чуйнаванні начным. І з таго часу яшчэ руплівейшаю стала, збіраючы дабрачынныя думкі ў сэрцы сваім, як пчала — мёд у соты.

Так жыла яна нейкі час у манастыры, а пасля паспрасіла епіскапа Іллю, што кіраваў пасадам Святой Сафіі ў Полацку, каб той дазволіў ёй жыць у царкве Святой Сафіі ў мураванай келлі. І ён дазволіў ёй жыць там. І яна ўвайшла туды, і ўчыніла найпадзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пісаць кнігі сваімі рукамі, і прыбытак ад продажу іх аддавала тым, хто папросіць.

Пажыўшы тут пэўны час, паслала яна да бацькі свайго з такімі словамі: «Пусці да мяне сястру маю Градзі-

славу, — так назвалі яе бацькі, — каб навучылася грамаце». І пусціў яе бацька. І Еўфрасіння рупна вучыла яе ратаванню душы, а тая рупна прымала, нібы ўрадлівая ніва, памякчыўшы сэрца сваё і кажучы гэтак: «Госпад Бог хай наставіць мяне на ратунак душы тваімі святымі малітвамі, панна!» Так казала яна, найпадобнейшая ж Еўфрасіння, прывёўшы яе ў царкву, наказала іерэю, каб, абвясціўшы, апрануў яе ў рызы манаскія, і дала ёй імя Еўдакія. Праз колькі дзён прыслаў па яе бацька, кажучы: «Адпусці ўжо сястру да мяне». Тая ж так адказала: «Не навучылася яшчэ ўсёй грамаце».

Бацька ж, даведаўшыся, што ад яго ўпотаі пастрыгла сястру, раз'юшыўся на найпадобнейшую Еўфрасінню, і, палаючы сэрцам, прыехаў да манастыра, і казаў: «Дзіця маё, што ты учыніла! Дадала ты сэрцу майму жалю да жалю і смутку да смутку!» І так мовіў ён ад гаротнага сэрца свайго, і рэкі слёзаў ліліся з вачэй яго. І казаў ён, з любоўю абдымаючы Еўдакію: «Дзеці мае! Ці ж дзеля гэтага вас нарадзіў я, ці ж на тое ўзгадвала вас маці? Дзеля чаго шлюб вам рыхтаваў? І няўжо палац і шлюбныя шаты вашыя ператворанца ў гора маё? Дзеці мае любасныя, што вы мне учынілі? Заместа радасці сэрца маё вы напоўнілі горкім смуткам!» І ўсе баяры, чуўшы жаль князя свайго, горка плакалі аб яго марным смутку. Шчасная ж Еўфрасіння адказвала бацьку: «Што турбуешся ты пра нас? Маём бо мы заступніка і ўспаможніка адзінага — Бога!» Але мала сучешаны гэтымі словамі найпадобнейшае Еўфрасінні, паехаў бацька яе да свайго дому. А Еўдакія жыла ў манастыры сястры сваёй у паслушэнстве. Шчасная ж Еўфрасіння нястомна малілася Богу, каб зладзіў Ён тое месца.

Была ж у месце Полацкім князеўна Звеніслава Барысаўна, якая прынесла аднаго ўсё свае рэчы залатыя і шматкаштоўныя шаты да Еўфрасінні і сказала: «Панна і сястра! Не патрэбная мне гожасць гэтага свету. Аддаю ўсё Святому Спасу, а сама хачу схіліць галаву сваю пад

Хрыстова ярмо!» Яна ж прыняла сястру з радасцю, і на-казала іерэю пастрыгчы яе, і назвала яе Еўпраксіяй. І па-чала тая жыць у манастыры ў малітвах, з адзінаю думкай пра Бога. І былі яны як адна душа ў двух целах. Пасля ж гэтага паставіла Еўфрасіння царкву каменную Святога Спаса, і збудаваў тую царкву за 30 тыдняў.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, угледзеўшы завер-шаную царкву, ўрадавалася душою. І асвятлі царкву, і была радасць вялікая ўсім хрысціянам. І сабраліся князі і ўладарныя мужы, і інакі з інакіямі, і просты люд, і ад-былося вялікае свята, і святкавалі яго шмат дзён, а пасля разышліся. Сёстраў жа так павучала: «Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах. А я з лёгкаім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы ста-яць, не ўыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што бу-дзеце вы пустазеллем і аддадуць вас агню непаспеху. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах уміра-насцю, малітвамі, постам, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстову!» Так яна павучала нястомна, нібы дзеталюбная маці дзяцей.

Але ж вернемся да ранейшага. Бачыла найпадобней-шая Еўфрасіння манастыр свой аздоблены і поўны ўся-лякага дабра і задумала паставіць другую царкву, мура-ваную, Святой Багародзіцы. І, завяршыўшы яе, аздобіла абразамі, асвятліла і аддала манахам; і быў там вялікі манастыр. І ўбачыла шчасная два ўзведзеныя манастыры, вельмі вялікія і багатыя, і сказала ў сабе: «Слава Табе, Уладару, дзякуй Табе, Святы! Што хацела я — даў мне і спраўдзіў, Госпадзе, жаданне сэрца майго!» І зноў мовіла: «Памілуй мяне, Госпадзе, спраўдзі прашэнне маё, каб жа бачыла я Найсвяцейшую Багародзіцу Адзігітрыю ў гэтай святой царкве!»

І паслала слугу свайго Міхаіла ў Царгорад да цара Мануіла і да патрыярха Лукі з дарамі каштоўнымі, про-сячы ў іх абраза Святой Багародзіцы. Напісаў жа еван-геліст Лука тры абразы яшчэ пры жыцці Святой Багаро-дзіцы і паставіў адзін у Іерусаліме, другі — у Царгорадзе, а трэці — у Эфесе. Яна ж прасіла Эфескі абраз Святой Багародзіцы. І бачыў цар любоў яе, і паслаў у Іерусалім семсот вояў сваіх. І тыя пайшлі і прынеслі абраз Свя-той Багародзіцы ў Царгорад. Патрыярх жа Лука сабраў епіскапаў і ўвесь сабор у Святую Сафію і, багаславіўшы, аддаў той абраз слуге найпадобнейшае Еўфрасінні. Ён жа з радасцю ўзяў і прынёс той абраз Еўфрасінні. А яна, унёсшы ў царкву Святой Багародзіцы, паставіла яго і, узняўшы рукі, мовіла: «Слава Табе, Госпадзе, слава Табе, Уладару, што даў сёння мне бачыць аблічча Маці Сваёй!» І, сказаўшы так, аздобіла яго золатам і самацветамі, і ўстанавіла насіць яго кожны аўторак па святых цэрквах. І аздобіла ўсю зямлю Полацкую сваімі багалепнымі ма-настырамі.

І, бачачы, як прасвятліў Бог манастыры яе, пажадала, молячыся: «Каб жа дайсці мне да святога горада Іеру-саліма і пакланіцца гробу Госпадаву і ўсім мясцінам свя-тым, бачыць іх і цалаваць і там скончыць жыццё сваё!» Гледзячы ж на супольнае мноства статка Божых авечак, радавалася яму, як свайму ўратаванню, і кожны дзень навучала сёстраў сваіх: старых вучыла цяпенню і ўс-трыманню, юных — душэўнай чысціні і цялеснаму су-пакаенню, гавенню чэснаму, хаджэнню рахманаму, го-ласу ціхмянаму, слову дабрачыннаму, ядзенню і піццю маўкліваму; пры старэйшых маўчаць, мудрых слухаць; да старэйшых — пакоры, да роўных і меншых — любові некрывадушнай; мала казаць, а больш разумець. Такі ж мела дар шчасная Еўфрасіння ад Бога: калі хто спытае яе пра што-небудзь — яна давала адказ, і хто слухаў яе — атрымліваў даброты ўсялякія. І не хацела яна бачыць, каб хто варагаваў: ні князь з князем, ні баярын з баярынам,

ні з простых хто са сваім сябрам, але ўсіх жадала бачыць адзінадушнымі.

І паслала да ўсіх братоў сваіх, распавядаючы ім сваю думку, што вырашыла яна ісці ў Іерусалім. Тыя ж, чуючы гэтую вестку, адусюль з'ехаліся з вялікім смуткам да шчаснае Еўфрасінні і малілі яе са слязамі, каб сіротамі іх не пакінула. Яна ж іх суцяшала разважліва, як маці дзяцей сваіх мілых. І любасны брат Еўфрасінні Вячаслаў прыехаў да сястры сваёй з княгіняй і дзецьмі сваімі. І, прыйшоўшы, пакланіўся і мовіў: «Панна мая, маці і сястра! Што пакідаеш мяне, уладарка душы маёй і святло маіх вачэй!» І горка плакаў. Шчасная ж Еўфрасіння наказала яму ісці дадому, дзяцей жа ягоных загадала пакінуць у сястры сваёй Еўдакіі. Бо быў дадзены шчаснай той Еўфрасінні дар ад Бога: на каго зірне вачыма сваімі — разумее, які чалавек будзе абраны ёмішчам Божым.

І пайшла Еўфрасіння ў Іерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Еўпраксію. Уся ж брація плакала горка дзеля адыходу панны сваёй. І ўсе месцічы выйшлі правесці яе: старыя плакалі, нібы юніцы, наракаючы: «Гора нам, павадыр старасці нашае, апірышча немачы нашай!» А маладыя казалі: «Куды заходзіш, святло вачэй нашых? Хто наша юнацтва ўзмоцніць, устрыманне нашае маладосці? Не пакідай нас сіротамі і ў малітвах сваіх не забывай нас!» Яна ж, цалаваўшы ўсіх, багаславіла і, паглядзеўшы на неба, прамовіла: «Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, Які хадзіў з Аўраамам, ідзі і з намі, рабамі Тваімі — з Еўфрасінняю, і з Давідам, і з Еўпраксіяй!» І так пайшлі ўсе, хто быў з ёю.

О дзіўны чуд! Не была яна раней ні ў якой старане: ні ў горадзе, ні ў сяле; цяпер жа з нежаночаю сілай прайшла ўсе гарады і ўладанні, прымаючы ад усіх князёў пашану вялікую. Так прайшла яна ўсе краіны. І сустрэў яе цар, што ішоў вайною на уграў, і паслаў яе з вялікай пашанай у Царгорад. Яна ж, прыйшоўшы туды, увайшла ў вялікую царкву Святой Сафіі, пакланілася ёй і ўсім свя-

тым цэрквам і прыняла багаслаўненне ад патрыярха. І, купіўшы разнастайныя фіміямы і залатое кадзіла, пайшла ў Іерусалім.

Прышоўшы ж у Іерусалім, паслала слугу свайго Міхаіла да патрыярха, кажучы: «Уладыка святы! Зрабі мне міласць: скажы, каб адчынілі мне браму Хрыстову!» І ён загадаў учыніць па прашэнні яе. Тады прыйшла яна да брамы і ўпала на зямлю, кажучы: «Госпадзе Ісусе Хрысце! Не залічы мне за грэх, што хаджу па Тваіх слядах, уваходзячы ў горад святы!» І цалавала браму з усімі, хто з ёю быў. І ўвайшла ў горад, і пайшла да гроба Госпадава. І прыйшла, і пакланілася, і цалавала гроб Госпадавы яна і ўсе, хто быў з ёю. І пакадзіла гроб залатым кадзілам, размаітымі фіміямамі. Потым пайшла ў Рускі манастыр Святой Багародзіцы і жыла там. А на другі дзень зноў пайшла да гроба Госпадава, і зноў пакланілася, і цалавала яго, і, пакадзіўшы, адышла. І на трэці дзень тое зрабіла, і, даўшы шмат золата, узяла свае вочы да неба, і рукі ўзняла, і са слязамі ўздыхнула з глыбіні сэрца, і мовіла: «Госпадзе Ісусе Хрысце, Сыне Божы, Які нарадзіўся ад Вечнадзевы Марыі дзеля нашага паратунку! Ты казаў: Прасіце і атрымаеце. Я ж, грэшная, што прасіла, атрымлівала ад Цябе, Уладару. Вось жа яшчэ прашу ў Цябе, Міласцівы, і на гэтым скончу прашэнні свае: прымі дух мой ад мяне ў святым горадзе Іерусаліме, перасялі мяне ў Нябесны Твой Іерусалім, супакой мяне на ўлонні патрыярха Аўраама з усімі, хто Табе дагадзіў! Амін».

Так сказаўшы, пайшла яна ў раней згаданы манастыр Святой Багародзіцы, дзе жыла. І тут Божым наканаваннем заняджала і пачала хварэць. І, лежачы на пасцелі, казала: «Слава Табе, Уладару: што скажы, тое мне і ўчыніў, рабе Сваёй!» І праз тую хваробу не змагла пайсці да Іардана, а пайшлі брат яе Давід і сястра яе Еўпраксія, і тыя, хто з імі быў. Яна ж, лежачы на пасцелі сваёй, славачы Бога, казала: «Госпадзе, зірні на рабу Сваю Еўфрасінню і памілуй мяне!» І вярнуліся тыя, хто быў на Іардане, і

прынеслі вады Іарданскай. Яна ж з радасцю ўзнялася, прыняла, і піла, і абліла ўсё цела сваё, і, лёгшы на ложак, прамовіла: «Пахвалены Бог, які прасвятляе кожнага чалавека, што прыходзіць у свет! Заўжды маюся чалавекалюбнаму Богу, раўнуючы Пятроваму пакаянню, калі той не ўпаў у роспач пасля адрачэння свайго, але плакаў горка. Госпадзе! Калі Ты прыняў пакаянне ягонае, дык прымі і мяне, нявартую рабу Сваю Еўфрасінню, што моліцца, каб вораг яе д'ябал нічога перад Табою, Госпадзе, не сказаў супроць яе на Страшным Судзе Тваім, бо яна наступіла на змяіную галаву гэтага злога раба і процістаяла дзёрзкасці яго акаяннай, спадзеючыся на Тваё, Госпадзе, чалавекалюбства!»

І пачуў Бог малітву яе, і паслаў да яе Свайго ангела, які казаў: «Шчасная ты сярод жанчын і шчасная праца твая! Вось ужо расчынілася райская брама, і сабраліся ангелы, трымаючы свечкі і чакаючы сустрэчы з табою. Дар жа, які просіш у Бога, дадзены будзе табе!» Так ангел прамовіў і адышоў ад яе. Шчасная ж Еўфрасіння ўзрадавалася душою і хутка паслала ў лаўру Святога Савы, кажучы: «Вось ужо надышла часіна, калі мяне Бог супакоіць. Ці прымеце мяне, каб я легла ў царкве Святога Савы?» Адказвалі ж манахі, што былі там: «Забараніў святы Сава нам прымаць тут жанчын. Але ёсць паблізу манастыр Святой Багародзіцы Феадосіеў агульнабытны, дзе пахаваны святыя жанчыны: маці святога Савы і маці святога Феадосія; і маці святых бяссрэбранікаў Казьмы і Даміана імем Феадосія, і шмат якія святыя; тут і табе легчы належыць». І вярнуўся яе пасланец, і абвясціў тое ўсё Еўфрасінні. Тая ж уславіла Бога і паслала купіць сабе дамавіну ў камары Святой Багародзіцы. І ляжала, хварэючы, 24 дні, і, даведаўшыся пра сваю смерць, сказала: «Паклічце да мяне прэсвітэра, каб даў мне прычасць тайнотаў святых, бо звястун стаіць ужо блізка, чакаючы наказы Уладара». І прыйшоў прэсвітэр, несучы прычасць. Еўфрасіння ж узнялася, і пакланілася тройчы, і прыняла

найчысцейшае цела і кроў святую Хрыстову, і легла на ложак свой, і аддала душу ў рукі Бога жывога 24 траўня, і ўвайшла ў пакоі нябесныя. Давід жа з Еўпраксіяй і з іншымі пахавалі святое цела яе.

Якою мовай, братове, належыць уславіць светлую памяць найшчаснейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна дапамогай пакрыўджаным, суцяшэннем смуткуючым, распанутым — адзеннем, хворым — наведаннем ці, проста кажучы, — для ўсіх была ўсім. Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божою мудрасцю. Еўфрасіння — незвычайны квет райскага саду. Еўфрасіння — арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую. Вось, братове, Селунь хваліцца святым Дзімітрыем, Вышгарад — пакутнікамі Барысам і Глебам; я ж хвалюся: шчаснае ты, места Полацкае, што ўзрасціла такі парастак — найпадобнейшую Еўфрасінню! Шчасны люд, што жыве ў месце тым! Шчасныя бацькі яе; шчаснае ўлонне, з якога выйшла найпадобнейшая панна Еўфрасіння! Шчаснае нараджэнне яе, шчаснае гадаванне, шчаснае і ўзрастанне найпачаснейшай Еўфрасінні! Шчасная праца яе і подзвігі дзеля Бога! Шчасны і манастыр, шчасныя і насельнікі манастыроў Святога Спаса і Святой Багародзіцы! Шчасны люд, што табе паслугаваў! Але, о найшчаснейшая нявеста Хрыста, Бога нашага, маліся да Бога аб статку сваім, які ты спалучыла ў Хрысце, Якому належыць усялякая слава, гонар і пакланенне з Айцом і Святым Духам цяпер і заўжды і давеку! Амін.

Пераклад са старажытнарускай А. МЕЛЬНИКАВА

1. Вылучыце кампазіцыйныя часткі твора.
2. Размяркуйце ў храналагічнай паслядоўнасці факты з біяграфіі Еўфрасінні Полацкай: а) жыццё ў царкве Святой Сафіі, перапісванне кніг; б) паломніцтва ў Іерусалім; в) пострыг; г) будаўніцтва царквы Святога Спаса.
3. Які момант у творы з'яўляецца кульмінацыйным?

4. Якія мастацкія прыёмы выкарыстоўвае старажытны аўтар, каб паказаць ідэальнасць гераіні?
5. Якую частку твора можна назваць «пахвалою у гонар Еўфрасінні»?
6. «Жыццё Еўфрасінні Полацкай» — твор літаратуры Сярэднявечча. Абгрунтуйце гэту думку.
7. З якіх радкоў можна меркаваць, што аўтар з'яўляўся жыхаром Полацкай зямлі і быў яе патрыётам?
8. Праверце сябе ў літаратурным дыктанце-віктарыне:
 - 1) Еўфрасіння Полацкая была ўнучкай.....
 - 2) У дванаццацігадовым узросце юная Прадслава.....
 - 3) У манастыры Еўфрасіння.....
 - 4) Па заказе Еўфрасінні ў Полацку былі пабудаваны..
 - 5) Народны майстар Лазар Богша.....
 - 6) Лёс гэтага выдатнага твора прыкладнога мастацтва невядомы, мяркуюць, што.....
 - 7) Пад канец жыцця Еўфрасіння Полацкая падарожнічала ў.....
 - 8) Невядомы аўтар напісаў пра яе твор.....
 - 9) Жыццём называюцца.....
- 10) Расказваючы пра жыццё Еўфрасінні, аўтар у канцы твора называе асветніцу.....

«АПОВЕСЦЬ ПРА ТРЫШЧАНА»

Сюжэт пра каханне Трышчана і Іжоты ўзыходзіць да кельцкага эпасу, але яго літаратурнае жыццё бярэ пачатак з XII стагоддзя, часу ўзнікнення першых літаратурных апрацовак (К. дэ Труа, Беруль, Томас). З Францыі сюжэт трапіў у Германію і ў XIII — сярэдзіне XV стагоддзя інтэнсіўна развіваўся пераважна ў межах французскай і нямецкай літаратур, адкуль перайшоў у скандынаўскія, а таксама ў італьянскую і іспанскую літаратуры. Не сталі выключэннем і славянскія краіны: у XVI стагоддзі ў Чэхіі ўзнікла вершаванае апавяданне «Трыстан і Ізольда».

Пераклад «Аповесці пра Трышчана» на старабеларускую мову быў зроблены на Наваградчыне ў шляхецкім асяродку ў 80-я гады XVI стагоддзя. Па сваім змесце «Аповесць...» найбольш блізкая да венецыянскай рэдакцыі рамана, аднак яна не з'яўляецца простым перакладам з італьянскай крыніцы: апошняя частка беларускага перакладу не супадае з венецыянскай, а фінал з'яўляецца наогул унікальным.

Асноўная сюжэтная лінія і падзейная канва твора будуецца на трохкутніку Трышчан — Іжота — кароль Марк. Трышчан дае слова гонару, што здабудзе прыгажуню Іжоту для свайго дзядзькі. Галоўны герой паўстае мужным рыцарам і адважным воінам, які заўсёды гатовы кінуцца ў бой дзеля асабістай славы. Пры двары французскага караля Перамонта спасцігае ён рыцарскія навукі: не мае сабе роўных ні ў верхавой яздзе, ні ў фехтаванні, ні ў валоданні дзідаю, ні ў гульні ў шахматы, ні ў ігры на арфе і лютні.

Жыццё Трышчана праходзіць у няспынных, поўных драматычнага напружання прыгодах і турнірах. Як сапраўдны рыцар герой хоча быць сумленным, высакародным і ў сваім каханні. Іжота паказана ў аповесці мудрай і чулівай асобай, якая ўмее прыхаваць пачуцці, калі таго вымагаюць абставіны. Аднак тыя пачуцці час ад часу прабіваюцца з глыбіняў яе закаханага сэрца: дзяўчына мужа паўстае супраць сваёй маці на абарону Трышчана, вытрымлівае вонкавую прыстойнасць у стасунках з Маркам, а на чымі таемна сустракаецца з Трышчанам. Перад Іжотай і Трышчанам паўстае праблема: як застацца лаяльнымі да караля і не здрадзіць пры гэтым свайму каханню? Трышчан не мог парушыць васальскай прысягі, бо ў Сярэднявеччы гэта было раўназначна страце гонару. Вызваліўшы Іжоту з рук Паламідажа, вяртае яе каралю Марку, які дзейнічае не зусім у духу тагачасных нормаў — па першай просьбе пляменніка адпускае да яго сваю жонку.

У параўнанні з іншымі літаратурнымі апрацоўкамі беларускі перакладчык звярнуў любоўны план твора і засяродзіў увагу на асобе Трышчана, яго «дзівосных учынках, годным рыцарстве і дзіўных справах». Старабеларускі празаічны пераклад «Аповесці пра Трышчана» — адзіны ў славянскім свеце, што сведчыць пра высокі ўзровень культурнага развіцця Беларусі таго часу.

Паводле А. БРАЗГУНОВА

АПОВЕСЦЬ ПРА ТРЫШЧАНА

[У караля княства Еліёнас, Меліядуша, працяглы час не было дзяцей. Але аднойчы каралева зацяжарыла. Тым часам кароль выпраўляецца ў ловы і гіне без вестак: заважыўшы, яго трымае пры сабе нейкая чараўніца. Каралева разам са сваёй служанкай выпраўляецца на пошукі мужа.]

Заехалі яны ў вялікія дубровы і доўга блукалі, шукаючы па ўсіх баках. І спаткаліся з Мерлінам-прарокам.

Мерлін прывітаў каралеву, і яна пачэсна адказала яму на прывітанне: «Добры чалавеча! Калі ты чуў што або маеш якую вестку пра майго пана, караля Меліядуша, які загінуў без вестак, дзеля Бога, скажы мне, ці жывы ён». — «Васпані, скажу табе праўду, што ён жывы-здоровы і ў такім добрым настроі, што ніколі раней такі вясёлы не быў. Але ты ўжо не пабачыш яго». Сказаў гэта Мерлін і знік. [...]

А раніцою на досвітку нарадзіла каралева годнага рыцара, сама ж набліжалася да смерці. І сказала каралева дзяўчыне, якая трымала дзіця: «Дай мне маё дзіця». Ubачыўшы такое прыгожае дзіця, мовіла каралева: «Сыне мой, дужа я хацела пабачыць цябе. І вось гляджу на цябе, з ласкі Божэе найпрыгажэйшае дзіця, якога ніколі нідзе не бачыла народжанага жанчынай. Але твая прыгажосць нічога добрага даць мне не можа — адно смерць ад вялікай пакуты, якую маю пры тваім нараджэнні. Прыйшла я маркотная ў гэтае месца і ў смутку цябе спарадзіла. Ты ў смутку нарадзіўся, і няхай імя табе будзе Смутах. Хай бы Пан Бог жыццё тваё на радасць і шчасце змяніў і гэты смутах твой звёў». Сказаўшы так, падала каралева сваё дзіця дзяўчыне, а сама аддала Богу душу. Вось так нарадзіўся годны рыцар Трышчан, пра дзівосныя ўчынкі, годнае рыцарства і дзіўныя справы якога хачу вам распавесці.

[Сваякі караля Меліядуша, даведаўшыся пра нараджэнне Трышчана, вырашаюць яго забіць, аднак служанцы ўдаецца іх адгаварыць. Вызвалены з дапамогай чараўніка Мерліна з палону, кароль па парадзе апошняга даручае выхаванне дзіцяці французу Гаварнару.]

Кароль Меліядуш пасля смерці каралевы Эліабелы доўгі час не жаніўся. Потым пабраўся з каралеўнай з Малое Зямлі. Гэта была вельмі прыгожая пані. Калі яна з'явілася пры двары, Трышчану на той час было сем гадоў. І быў ён такі прыгожы, што не меў раўні на свеце, хіба толькі Анчалота.

Быў у Трышчанавай мачыхі сын. Бачачы, што Трышчан такі прыгожы і хутка расце, збаялася яна, што ён адыме ўладу ў яе сына, якому быў толькі год. І, надумайшы, пастанавіла: «Хоць і сама памру, а мушу загубіць Трышчана». І не магла зрабіць таго ніякім іншым чынам, адно як з дапамогай атруты. Замяшала яна атруту ў пітво і паставіла ў срэбранай флязе ў галавах ложка. Неўзабаве дзяўчына, што гадала каралевіча, увайшла ў тую спачывальню, а дзіця пачало плакаць. Ubачыўшы ў флязе празрысты напой, узяла яго дзяўчына і напайла дзіця. І як толькі напайла, у той жа момант дзіця і сканала. [...]

Каралева, загубіўшы злым учынкам сваім і неабачлівасцю роднага сына, маркоцілася. І сама рада была б памерці, і думала ў сэрцы сваім: «Адно толькі сына свайго загубіла, а чаго хацела — таго не ўчыніла». І пачала старацца пра свае намеры штодня. А Гаварнар, які меў розум, штодня бачачы яе пагляды і чуючы размовы, пачаў здагадвацца, што яна шукае смерці Трышчану, што тую атруту яна рыхтавала для яго. І кажа Гаварнар Трышчану: «Калі ты будзеш пазбягаць мачыхі, то прычакаеш смерці. Таму шануй яе і дагаджай ёй, але асцерагайся піць і есці з яе рук. Толькі тое, што я давацьму табе — тое еж і пі». — «Я не забуду ніводнага з тваіх прыказанняў», — адказаў Трышчан.

[Аднойчы кароль Меліядуш выпраўляецца з Трышчанам у ловы. Кароль гіне ў выніку інтрыг з боку каралевы.]

Гаварнар, які быў вельмі разумны, заўважаў, што мачыха і далей ненавідзіць Трышчана, бо хоча, каб тая зямля дасталася ёй; і, адвёўшы Трышчана ўбок, сказаў яму Гаварнар: «Мой любы сябра і сыне, люта ненавідзіць цябе мачыха твая і хоча цябе загубіць. Выпраўляйся ўпотаў у Францыю, да караля Перамонта, — там навучышся адвазе і станеш слаўным чалавекам. А калі зразумеюць усе тваю годнасць, атрымаеш рыцарства: тады зможаш вярнуцца ў Еліёнас, на сваю бацькаўшчыну. І ніхто не пасмее тады сказаць табе што-кольвек, што б

не спадабалася табе». — «Настаўнік мой, куды загадаеш, туды і паеду. Бо ні ў адным чалавеку не знаходжу такой прыязнасці, як у табе», — пагадзіўся Трышчан. «Падрыхтуйся ж ды едзьма заўтра на світанні». Гэтак умовіўся ён з Трышчанам. Падрыхтаваліся належным чынам, узялі з сабой дастаткова золата і срэбра і ў прызначаны дзень выправіліся ў Францыю, да караля Перамонта. Гаварнар загадаў Трышчану не адкрывацца, хто ён і адкуль. «З радасцю паслухаюся цябе», — пагадзіўся Трышчан.

А як прыехалі да караля Перамонта, кароль ласкава яго прывеціў і загадаў выдзеліць яму добры пакой. Трышчан рос і харашэў. А праз колькі дзён — аж усе пачалі дзівіцца з яго — граў у шахматы і варцабы¹ лепш за астатніх, і ў любой годнасці не было яму раўні. І ніхто не мог так спраўна сядзець на кані, як ён. Як споўнілася яму дванаццаць гадоў, быў ён вельмі годны і мудры ў кожным сваім учынку. Паны і панны і кожны чалавек, які бачыў яго, дзівіліся з яго. Любая пані ці панна была б рада, каб Трышчан пакахаў яе. Трышчан пачэсна служыў пры двары караля Перамонта, і кароль іншых панічоў свайго двара ставіў за нішто перад ім. [...]

З Францыі Трышчан з Гаварнарам паехалі да караля Марка. І біў яму Гаварнар чалом, кажучы: «Міласцівы кароль, гэты пан прыехаў служыць табе дзеля таго, каб ты пасвяціў яго ўласнай рукою на рыцарства». Кароль з радасцю прыняў Трышчана, абяцаўся пасвяціць яго тады, калі той сам пажадае. Але ж не пазнаў Трышчана. Трышчан служыў шляхетна і з вялікім майстэрствам. Потым Трышчан захацеў прыняць пасвячэнне, і кароль загадаў падрыхтаваць усё неабходнае, што патрэбна рыцару. І падрыхтавалі ўсё як належыць. Трышчан заначаваў у царкве, а назаўтра кароль пасвяціў яго ў рыцары. І шмат было там добрых людзей; і кожны, хто яго бачыў, казаў: «Не бачылі мы больш годнага рыцара!»

¹ Варцабы — від шахмат.

Калі быў Трышчан на тым фэсце, прыбылі з Арляндэі да караля Марка чатыры рыцары і пачалі казаць яму без паклону: «Кароль, да цябе нас прыслаў годны рыцар Амурат з Арляндэі, які кажа табе: «Дай даніну, якую твае продкі давалі маім продкам з Карнавалі ў Арляндэю, і каб была падрыхтавана праз дзесяць дзён». Калі дасце, мы заключым з вамі мір; а калі не хочаш даваць, то ведай, што праз колькі дзён не застанеца тут і пядзі зямлі, якая б не была парушана». Выслухаў кароль Марк тыя словы і спалохаўся. І не ведаў, што адказаць. Тады выйшаў наперад Трышчан, стаў перад каралём і адказаў паслам: «Ідзіце сюды, вы, якія такое слаўнае пасольства прынеслі! Перадайце вашаму пану: паколькі нашы продкі давалі вашаму каралеўству даніну праз сваё глупства, няхай ваш пан, кароль Арляндэйскі, калі хоча яе атрымаць, прыйдзе і возьме яе мячом у полі. А іншым чынам яе не возьме, а я гатовы адабраць гэту даніну ўласнай рукою». — «Ці ж і ты гэтак думаеш?» — пацікавіліся паслы ў Марка. «Калі ён згодны прыняць гэту бітву ў імя свабоды Карнавалі, — адказаў той, — то гэтак жа мяркую і я». — «Хто ты?» — спыталіся тады паслы ў Трышчана. «Я — чужаземец, а імя маё — Трышчан». — «Прабач, — запырэчылі паслы, — але Амурат не прыме бою з табой, калі ты не шляхетны чалавек». — «Праз гэта бітва не адмяняецца, — супакой іх Трышчан. — Хоць Амурат і каралевіч, але ж і я — сын караля Меліядуша Еліёнаскага, а каралю Марку даводжуся пляменнікам. Дасюль я хаваў сваё імя і цяпер не магу больш тое чыніць».

Паслы хутчэй паехалі назад і перадалі каралю Амурату, што адказаў ім Марк. «Хто ён, які прыняў гэту бітву?» — спытаў Амурат. «Гэта сын караля Меліядуша, пляменнік караля Марка. Ён — новапасвечаны рыцар, але ніколі не бачылі мы такога цудоўнага рыцара, бо ён сам, без угавору, прыняў бітву», — адказалі паслы. «Ён яшчэ будзе каяцца: новы рыцар новую смерць прыняць хоча, — сказаў Амурат. — Ці дамовіліся вы, дзе быць

той бітве?» — «Не», — адказалі паслы. «Выпраўляйцеся ж туды зноў і дамоўцеся: не хачу адкладваць гэтае справы», — загадаў Амурат. А рыцар Гарнот папрасіўся: «Я складу вам кампанію: хачу пабачыць таго рыцара, якога ўсе так хваляць».

Ехалі яны па моры і сушы, і прыбылі ў Карнаваль да караля Марка, і перадалі яму словы караля Амурата. «Няхай адбудзецца гэта бітва на востраве Самсоне; толькі яны самі, кожны ў асобнай ладдзі, адправяцца туды; і кожны з іх сам сабе будзе за марака», — прапанаваў кароль Марк. І прызначылі бітву праз два тыдні. Вярнуліся паслы да Амурата і паведамілі, што бітву прызначылі на востраве Самсоне. «Добра, — сказаў той і спытаўся ў Гарнота: — Ці ж бачыў ты рыцара?» — «Бачыў, — адказаў Гарнот, — і калі б ты паслухаўся маёй парады, то не ўвязваўся б у гэту бітву і замірыўся б з ім. Бо калі вы двое сыдзеце ў той бітве, не можа не стацца вялікага жалю: калі з табой што здарыцца, будзе з таго вялікая шкода Арляндэі, а калі з ім што станеца, вялікая шкода будзе ўсяму свету — бо Трышчан не з тых, хто адседжваецца дома. За ўсё сваё жыццё не страчаў я лепшага рыцара. А як дойдзе ён гадоў, мецьме вялікую годнасць». — «Міру быць не можа, пакуль не атрымаю падрыхтаванай даніны», — адказаў на тое Амурат і пачаў рыхтавацца да бітвы.

Кароль Марк, Трышчан і ўсе рыцары, панны і паны карнавальскія, ходзячы ў царкву, маліліся Богу, каб дапамог ім і збавіў ад Амурата. Трышчан прыгатаваўся належным чынам. А назаўтра, праслухаўшы імшу, зайшоў у гасцёўню ў бляхах і пры поўнай зброі. І прайшлі міма яго ўсе паны. «Сыне мой любы, чаму ты ад мяне таіўся? Калі б я ведаў, што гэта ты, то хаця ўсю Карнаваль захапілі б, не дазволіў бы табе біцца. Бо калі з табой што станеца, я ніколі ўжо не зведаю радасці», — сказаў кароль Марк. «Пане, не бойся: можа, не абміне нас Бог у ласцы сваёй. Спадзяюся, што ён акажа нам го-

нар і спашле сваю дапамогу», — сказаў Трышчан. Потым прыйшла вестка, што Амурат ужо на востраве Самсоне. «Дайце мне шалом», — папрасіў Трышчан. І далі яму харошы шалом, і сам кароль павязаў яму і падправіў усю зброю, і агледзеў, і спраўдзіў яе. І прывялі яму харошага каня. Зайшоў Трышчан у ладдзю і неўзабаве апынуўся ля вострава.

Глядзеў на яго Амурат і дзівіўся, як гэта ён адважыўся на бітву з ім. А Трышчан, прыстаўшы да берага, адштурхнуў сваю ладдзю на ваду. «Навошта адштурхнуў ты ладдзю?» — спытаўся Амурат. «Адзін з нас ад'едзе ў тваёй ладдзі, а другі застанецца тут», — адказаў Трышчан. Амурат успрыняў гэтыя словы як сведчанне мужнасці і пашкадаваў, што спытаўся пра тое, бо разумна адказаў яму Трышчан. І сказаў Амурат: «Пакінь гэту бітву, бо не хацеў бы я цябе забіваць: хацеў бы мець у табе таварыша і любіць цябе, як брата». — «Я пакіну бітву, калі ты адменіш карнавальскую даніну. А як не хочаш, то біся са мной», — адказаў Трышчан. Мовіў Амурат: «Дзеля гэтага я і прыйшоў».

Бітва Трышчана з Амуратам. І селі абодва на коней, і сутыкнуліся так моцна, што, каб не засланіла іх надзейная зброя, абодва былі б мёртвыя. І дзіды паламалі, і пападалі абодва з коней на зямлю, і зноў паўскоквалі на ногі. Трышчан быў паранены атрутным дроцікам у сцягно, Амурат жа быў паранены без атруты. І ўхапілі яны мячы, і пачалі доўга і моцна сячыся, удараючы адзін аднаго. І параніліся ў многіх месцах. І зразумелі, што абодва яны годныя рыцары. Амурат уважаў, што ён найвялікшы ў свеце рыцар; калі ж убачыў Трышчана, то перастрашыўся. І прытаміліся абодва, таму не магло быць інакш, як аднаму з іх застацца ў полі. І таму кожны стараўся наносіць удары. І ўсе, хто бачыў іх бітву, дзівіліся вялікім дзівам. І адступіліся рыцары адзін ад аднаго, пахіліўшыся на шчыты. «Калі Трышчан за другім разам выкажа такую моц, я не знясу яго ўдараў», — думаў Амурат, бо

бачыў у Трышчану найвялікшага рыцара. Калі адпачылі, падхапіўся Трышчан і пачаў моцна сячы зверху, прыкрываючыся шчытом і мячом. Амурат жа не ў сілах быў ужо біцца. Зразумеўшы гэта, раззлаваўся Трышчан і з усяе моцы секануў яго паверх шалома, і рассек яму шалом і галаву да мозгу, і застаўся ў Амуратавай галаве асклепак мяча. Аднуў Амурат, што паранены смяротнай ранай; адшпурнуў ён шчыт і меч, кінуўся да ладдзі і дайшоў да вялікае ладдзі і да дружыны сваёй, якая чакала яго. У вялікім смутку сустрэлі яго слугі і паклалі ў ладдзю. «Плывіце хутчэй!» — загадаў Амурат. І адплывалі яны з таго берага, плачучы. А карнавальцы, гледзячы на тое, крычалі ўслед: «Злой вам дарогі — вось вам даніна!»

«Бог даў нам гонар і Трышчанаву годнасць», — сказаў кароль Марк і іншыя карнавальцы. Угледзеўшы, што Трышчан застаўся на востраве адзін, кінуліся да яго шмат людзей і ўбачылі, што Трышчан моцна паранены і аслаб ад страты крыві, бо кроў яго сышла і ён не стаяў на нагах. Ды не так шкодзілі яму іншыя раны, як тая, што ў сцягне, куды быў паранены атручаным дроцікам. І павезлі Трышчана на бераг. Кароль падышоў і, прыняўшы Трышчана, пачаў цалаваць і лашчыць яго. «Як пачуваешся?» — спытаў. «Я моцна паранены. Але, дасць Бог, ачуняю», — адказаў Трышчан. Кароль павёў яго ў царкву, каб узнесці Богу хвалу, а потым з вялікай радасцю і веселасцю павёў яго ў палац, бо людзі былі вызвалены Трышчанам з няволі.

Потым пайшоў Трышчан дадому і так моцна захварэў ад атрутнае раны, што ледзь трываў. Прыйшлі лекары, якія прыклалі найлепшых мазяў, і неўзабаве Трышчан акрыяў ад усіх ран, акрамя тае, што была атручана, — гэтай лекары залячыць не маглі. Што ні прыкладвалі яны да тае раны — нішто не дапамагала. І не ведалі, што рабіць з ранай, ад якой зносіў Трышчан вялікія пакуты. Аднае начы моцна пакутаваў Трышчан ад тае раны, і ніхто не мог да яго падступіцца, акрамя Гаварнара: ён ніколі і

нікуды не адлучаўся ад Трышчана і плакаў, бачачы пана свайго пры смерці, бо не было таго чалавека, які бачыў Трышчана раней і змог бы яго пазнаць [цяпер]. І пачаў кароль моцна плакаць; і ўсе добрыя людзі таксама плакалі — так, нібы паміраў іх сын ці брат: «О Трышчане, добры і пачэсны рыцару, цудоўная маладосць! Як жа дарага купіў ты свабоду Карнавалі! Мы застаемся ў радасці, а ты паміраеш лютай смерцю!»

Трышчан ляжаў на сваёй пасцелі, а пры ім была адна дзяўчына, якая прыйшла паглядзець, наколькі ён нядужы, і пачала вельмі жаласна плакаць: «О Трышчане, дзіўлюся я з цябе — чаму не клапацішся пра сябе: ты ж мог бы знайсці сабе якія лекі і ў іншай зямлі! Ты ж ведаеш — ва ўсёй Карнавалі не знайсці добрага лекара!» — «Я не магу ні сесці на каня, ані каб мяне неслі на насілках», — сказаў Трышчан. «Не магу дапамагчы табе: навучыць цябе Той, хто стварыў неба і зямлю», — сказала дзяўчына. Тады гаворыць Трышчан Гаварнару: «Аднясі мяне ў палац, з якога добра відно мора». Доўга глядзеў на мора Трышчан, аж нарэшце папрасіў Гаварнара: «Пакліч да мяне караля Марка». — «Сыне, для чаго ты мяне клікаў?» — прыйшоўшы, спытаў кароль. «Прашу цябе, пане, — дай мне адну рэч, якая табе няшмат каштавацьме», — папрасіў Трышчан. «Хаця б тая рэч і шмат каштавала, і тады выканаў бы тваё пажаданне. Няма таго, чаго не зробіў бы дзеля цябе», — адказаў кароль Марк. Трышчан пакорліва падзякаваў яму за тое. «Не магу я, пане, знайсці лекара ў гэтай зямлі. Шмат я выцерпеў і цяпер добра разумею, што блізкая смерць мая. Хачу адправіцца ў свет, у іншыя землі. Падрыхтуй мне добрае судна і пакладзі ўсё, што мне спатрэбіцца: стравы і пітво і які лёгкі ветразь, каб адзін чалавек змог спусціць яго ўніз; і пакрый яго добрым сукном ад дажджу і ветру. Хачу пусціцца па моры, куды занясе мяне фартуна. А можа, і знайду лекара, які вылечыць рану, ад якой паміраю. Калі ж не знойдзецца, то больш я не жылец». — «Сыне, як жа ж ты паплы-

веш, будучы такі нямоглы?» — спытаўся кароль. «Хаця і памру там, аднак жа і тут памру. А будзе на тое Боская воля, то мора і вецер прынясуць мяне да фартуны. Як будзе падрыхтавана судна, занясі мяне ў яго і дай маю арфу, а яшчэ лютню, каб на час падарожжа была ў мяне музыка, ад якой палягчэлі б туга мая і хвароба», — адказаў Трышчан. [...]

Калі ж усё было падрыхтавана, загадаў кароль занесці вельмі нядужага Трышчана на судна. Угледзеўшы тое, у вялікай жалобе заплакалі карнавалыцы; кароль разам з усімі сваімі вяльможамі таксама плакаў несупынна. Як убачыў тое Трышчан, зрабілася яму на душы вельмі самотна, і, напяршы ветразі, адштурхнуўся ад берага як мага хутчэй. І быў ім спадарожны вецер, і плылі хутка. Але ж не ведалі, куды плывуць.

І плылі гэтак два тыдні. І прынесла фартуна Трышчана ў Арляндэю да аднаго горада, у якім жыў кароль Ленвіз. Жонка яго была сястрой караля Амурата, забітага Трышчанам. А яшчэ меў кароль дачку па імені Іжота. Гэтая дзяўчына добра зналася на леках ад ранаў, і не было тае раны, якой яна не змагла б вылечыць. Апынуўшыся на ўзбярэжжы насупраць замка, дужа ўсцешыўся Трышчан: узяў арфу, настроіў і пачаў граць так чароўна, як толькі мог.

Угледзеў тое з палаца кароль Ленвіз, і падышоў бліжэй, і доўга слухаў. Было яму вельмі дзіўна бачыць, што багата ўпрыгожанае судна пакрыта лілеямі, ды яшчэ хтосьці так чароўна і тужліва грае. Паклікаў ён каралеву, якая таксама глядзела на судна, слухала арфу і вельмі дзівілася. «Прашу цябе, давай пойдзем паглядзім на гэты цуд», — прапанавала яна каралю. І пайшлі яны разам уніз, да мора, і слухалі арфу, пакуль Трышчан не скончыў. Толькі спыніўшыся, пачаў ён плакаць і крычаць ад болю, які трываў. Падышлі кароль з каралеваю да судна і, бачачы Трышчана, прывіталі яго.

Трышчан таксама прывітаў іх і спытаўся ў караля, не ведаючы, што гэта кароль: «Скажы, пане, што гэта за

зямля, да якой мы прысталі?» — «Вы ў Арляндэі», — адказаў кароль. Як пачуў тое Трышчан, яшчэ больш, чым раней, заняжухаў ад раны, бо баяўся: калі яго пазнаюць, то загінуць яму за Амурата. «Прашу цябе, рыцару, скажы мне, адкуль ты?» — спытаўся ў Трышчана кароль. «Пане, я з горада Еліёнаса, з багатае зямлі, — пачаў Трышчан. — Прыплыў сюды ў немачы ад раны, бо не змог адшукаць лекара. Такія боль і пакуты я перанёс, што, каб мог, з радасцю даўно ўжо памёр бы. Але ж, калі Пан Бог не жадае маёй смерці, мушу трываць. А па мне лепш смерць, як такое жыццё». Пачуўшы тую Трышчанаву гаворку, злітаваўся над ім кароль і паверыў, што ён кажа праўду. «Ці ж ты рыцар?» — пацікавіўся кароль. «Так», — адказаў Трышчан. «Не турбуйся, рыцару: ты патрапіў у такое месца, дзе, дасць Бог, станеш здаровы. Ёсць у мяне дачка, якая лепш за якіх лекараў усялякай ране прыдумае лячэнне. Я ведаю, што яна будзе рада паклапаціцца пра цябе дзеля Бога і дзеля шляхетнасці», — сказаў кароль. Трышчан падзячыў яму з вялікай пашанай і пакорай.

Кароль з каралевай пайшлі ў палац і падрыхтавалі яму пакой у адной са спачывальняў, і загадаў кароль занесці Трышчана наверх, у пакой, дзе было падрыхтавана яму месца, і пакінулі яго там. А потым кароль паслаў па дачку сваю Іжоту, і калі тая прыйшла, сказаў ёй: «Любая дачка, хадзем са мною — агледзь таго рыцара-госця, які вельмі нядужы ад раны. Паклапаціся пра яго дзеля Бога і мяне і добрае славы, каб ён хутчэй акрыяў». — «Я, васпане, з радасцю выканаю твой загад і буду старацца як мага», — паабяцала Іжота і пайшла да Трышчана. Агледзеўшы рану, прыклала яна нейкія зёлкі, што былі прыдатныя да таго. Уздыхнуў тады Трышчан з усяго сэрца ад болю, які трываў. А каралеўна, якая не заўважыла і нават не даўмелася, што ў ране можа аказацца атрута, пачала сучыцца яго, кажучы: «Не бойся, рыцару! Як будзе на тое Божая воля, я хутка пастаўлю цябе на ногі». — «О Божа, каб жа так магло стацца! Каб выздаравеў — не

прасіў бы Бога», — адказаў на тое Трышчан. Больш як дзесяць дзён прыкладвала дзяўчына зёлкі, на якіх зналася, а Трышчану рабілася ўсё горш. І пачала Іжота праклінаць сябе, кажучы: «Не ведаю, што і рабіць, што маю да гэтай раны прыкласці». І пачала аглядаць рану. Прыйшло ёй на розум, што рана атручана, і падумала сама сабе: «Як не акажацца рана атручанай, мушу пакінуць яго, бо не змагу дапамагчы». Загадала Іжота вынесці Трышчана на сонца і пачала ўважліва разглядаць рану. Рана пачала запякацца. «Пане, я добра разумею, чаму твая рана не зажывала і чаму не мог ты знайсці лекаў: жалеца, якім ты паранены, было атручана; і ніхто пра гэта не падумаў. Але цяпер, калі я зразумела гэта, ты, з Божай дапамогай, акрыяеш», — сказала Іжота. Усцешыўся з таго Трышчан, дзяўчына ж пачала выдаляць з раны атруту і зноў прыкладваць лекі. Праз колькі дзён адчуў Трышчан паляпшэнне, а быў ён ужо толькі скура ды косці. І праз два месяцы Трышчан быў здаровы: такі ж харошы і лёгкі, як і да хваробы. І прыйшло яму ў галаву, што трэба як найхутчэй ехаць у Карнаваль, бо асцерагаўся, каб хаця яго не пазналі. І прызадумався Трышчан.

[Выявіўшы на турніры сваё рыцарскае майстэрства, Трышчан заваёўвае прыхільнасць двара і каралеўскай дачкі. Аднак над ім ужо згусціліся хмары: заўважыўшы на Трышчанавым мячы шчарбіну, арляндэйская каралева разумее, што перад ёй — забойца яе брата Амурата, і патрабуе ад караля справядлівага суда. Кароль і Іжота заступаюцца за юнака, і той вяртаецца ў Карнаваль.]

Дужа спужаўся кароль [Марк], што дасягне Трышчан вялікае славы і, упадабаўшы яе, адбярэ ў яго ўладанні. І сказаў Трышчану, каб чулі ўсе людзі: «Любы мой сястрынец, шмат чуў пра цябе я такога, чаму не магу даць веры. Таму, каб ты нічога не падумаў, прысягні, што раскажаш мне ўсё і не ўтоіш нічога, пра што буду ў цябе пытацца. А табе з таго ганьбы не станеца». Трышчану ж не хацелася, каб дзядзька зняверыўся ў ім, ды і Гаварнар параіў як мага дагаджаць яму ва ўсім. «Пане, я гатовы раска-

заць пра ўсё, з чаго не станеца мне ганьбы»,— адказаў Трышчан каралю. «Прысягні ж мне»,— сказаў кароль. Трышчан прысягнуў. «Прашу цябе, раскажы мне ўсё па парадку пра сваё рыцарства і што з табою сталася з таго часу, як я пасвяціў цябе на рыцара».— «Як будзе твая воля, а мне тое не цяжка»,— адказаў Трышчан і пачаў распавядаць каралю па парадку. Дайшоў ён да таго, што чыніў у Арляндэі. І слухалі яго з вялікім здзіўленнем: сталі ўсё, забыўшыся.

Моцна засмуціўся кароль, астатнія ж былі ўсцешаны. «Пане, больш за тое не ўчыніў я нічога. Але, пане, забудзься на ўсё — я гэта за нішто стаўлю»,— сказаў Трышчан. «Ні ў якім выпадку не хацеў бы я гэта забыць. А ты, як дасць Бог, можаш стаць найвялікшым рыцарам свету. Ад гэтай хвіліны я маю вялікую надзею і задаволены табой больш, як раней»,— сказаў кароль. А паны мовілі: «Цяпер, Карнаваль, не бойся, пакуль Трышчан з намі і пры добрым здароўі». І яшчэ сказаў кароль: «Дай Бог яму здароўя!» Але нікому не сказаў кароль пра тое, з-за чаго быў у вялікім суме. Пачаў ён баяцца Трышчана. І не было ў свеце нічога, чаго б яму хацелася, толькі аднаго хацеў кароль — каб якім падманым чынам забіць Трышчана і каб не даведаліся пра тое людзі. Прызадумаўся кароль, як тут парадзіць: «Бо не магу яму ва ўсім дагаджаць. Калі дам маху — тады я загінуў. Калі б не было яго на свеце, я ніколі нікога не збаяўся б». Калі ён гэтак маркоціўся, прыйшла яму на розум думка, з дапамогаю чаго мог бы ён супакоіцца і пазбавіцца ад Трышчана.

Аднойчы некалькі прыдворных, якія аказаліся побач, сказалі каралю: «Міласцівы кароль, ты робіш неразумна, што не маеш жонкі!» — «Пане, гэта вельмі слушна, што ты павінен ажаніцца,— падтрымаў іх Трышчан.— Больш паважалі б Карнаваль акаляючыя суседзі».— «Сястрынец мой, калі ты захочаш, я мецьму жонку,— адказаў яму кароль.— Ніхто іншы не зможа мяне ажаніць, толькі

ты, і гэта залежыць ад цябе: калі захочаш, то зможаш знайсці мне прыгожую і годную жонку, якая падабалася б мне».— «Калі гэта залежыць ад мяне, будзеш яе мець, нават калі праз гэта пазбыцца мне жыцця,— адказаў Трышчан і працягнуў руку ў бок аднае царквы, якую заўважыў непадалёк.— Няхай дапамогуць мне Бог і Яго моц!»

«Здаецца мне, што яна ўжо побач са мной. Я назаву табе тую, каторую хацеў бы мець,— сказаў кароль.— Памятаеш, ты раскажаш мне пра адну дзяўчыну і ўсхваляў яе, што няма ў свеце раўні яе прыгажосці? Няхай жа яна будзе маёй жонкай і не будзе якая іншая. Гэта — арляндэйская каралеўна, пекная Іжота. Не марудзь жа, прывязі яе мне. І вазьмі, што табе будзе патрэбна — як шмат прыдворных, так і ўсяго, што вам спатрэбіцца».

Выслухаўшы тыя словы, здагадаўся Трышчан, што дзядзька ненавідзіць яго і пасылае ў Арляндэю на смерць. Хаця з таго магло быць яму толькі няшчасце, вырашыў Трышчан зрабіць так, як абяцаў дзядзьку. Кароль жа сказаў: «Любы мой сястрынец, прысягні ж мне, што чэсна выканаеш маю просьбу».— «Пане, калі мне нават давядзецца памерці, ты ўсё адно мецьмеш яе»,— адказаў Трышчан. Кароль падзякаваў Трышчану і сказаў: «Падрыхтуйцеся і загадзя абмяркуйце, як вам належна ўчыніць гэту справу. І не мецьме сэрца маё супакою, пакуль не вернешся і не будзе ў маім доме Іжоты!» І рад быў бы Трышчан адмовіцца ад таго падарожжа, бо разумей, што кароль пасылае яго туды, дзе жывуць яго найгоршыя ворагі, і каеўся, што пагадзіўся, аднак жа не адмовіўся. Выбраў ён сорок маладых паноў, каб ехалі з ім. Яны ж былі вельмі сумныя, бо не спадзяваліся зведаць такую ганьбу, як пабываць у найвялікшага ворага. Аднак жа хаця і не хацелі, а мусілі выпраўляцца ў дарогу.

Судна было падрыхтавана, падрыхтаваліся і яны. Моцна плакаў Гаварнар, кажучы Трышчану: «Цяпер ведаеш, як ненавідзіць цябе твой дзядзька. Гэтае падарожжа задумаў ён хутчэй дзеля тваёй смерці, як з-за Іжоты!» —

«Настаўнік, не бойся, — сказаў яму Трышчан. — Хаця ён і задумаў злое, калі я дагаджу яму і ў адным, і ў другім, ён будзе вымушаны жадаць мне добра і чыніць добро». — «Дай Бог табе добра!» — усклікнуў Гаварнар.

У вялікай раскошы, усяго маючы дастаткова і шмат, выправіўся пан Трышчан з сваёй дружнай на судне ў мора. Плывучы, ладзілі яны гульні й забавы, як гэта бывае між рыцараў і маладых людзей. А прыгадаўшы, куды плывуць, не ведалі, што і казаць. Трышчан жа супакойваў іх і ўсё зводзіў на жарты. Яны ж таксама супакойвалі сябе, і спадзяваліся на Трышчанаву рыцарства, і казалі: «З Трышчанам не зведаем ліха».

[Па шляху ў Арляндэю бура прыносіць падарожнікаў у Вялікую Зямлю, дзе Трышчан у баі з рыцарам Бланорам абараняе гонар караля Ленвіза, і той выконвае дадзенае Трышчану перад боем абяцанне — аддае Марку Іжоту.]

Трышчан з вялікай пакорай падзякаваў яму і сказаў: «Прашу дачку тваю Іжоту для свайго дзядзькі, караля Марка». А потым спытаўся: «Пане, куды маем адгэтуль ехаць?» — «Да таго часу не зрушу з гэтага месца, пакуль не ўбачу цябе здаровым, а тады як найхутчэй паедзем у Арляндэю. Прашу цябе, дзеля тваёй шляхетнасці: паедзьма са мной разам. Але будзьма тут столькі, колькі будзе патрэбна», — сказаў кароль. Ад гэтага часу паміж арляндэйцамі і карнавальцамі, якія раней былі між сабой у найвялікшай варажнечы, пачалася вялікая дружба і радасць.

І ўсю тую ноч не заплюшчыў Трышчан вачэй. А кароль крыху паспаў; назаўтра паклікаў ён аднаго мудрага чалавека і распавёў яму сон, які бачыў уначы. «Пане, я б раіў табе не аддаваць свае дачкі Трышчану, бо калі яна адправіцца ў Карнаваль, то зазнае такое вялікае няшчасце, якога не зведвала ніводная дзяўчына», — адказаў той чалавек. «Не магу так учыніць: я ж паабяцаў яе такому рыцару, як Трышчан. Ён так шмат зрабіў для мяне. Калі б не аддаў яе, то быў бы здраднікам, бо дамовіўся

пра гэта з Трышчанам тады, калі ў вялікай патрэбе прасіў яго дапамогі. Я вельмі люблю сваю дачку, але не прыстала мне праз яе пазбыцца гонару. Хай станецца воля Божая: не магу яе не аддаць», — сказаў кароль.

Адпачыўшы, загадаў Трышчан маракам падрыхтаваць карабель, бо збіраўся адплыць у Арляндэю. Пры каралеўскім двары наладзілі ў яго гонар вялікую бяседу. Было там дастаткова рыцараў, паняў і паненак, што прыйшлі паглядзець на слаўнага рыцара пана Трышчана, які выбавіў іх з Бланоравай няволі.

Адвесьляўшыся, пайшлі карнавальцы ад караля і каралевы да мора і, радасныя, рушылі морам дадому, везучы з сабой прыгажуню Іжоту, а з ёй выправілася шмат годных і багата апранутых паняў і паненак, як тое і прыстала такой пані. З-за любові да Іжоты заплакалі кароль з каралевай і ўсе добрыя людзі. А каралева, адазваўшы Гаварнара і Брагіню ўбок, мовіла ім: «Вазьміце гэту поўную пітва срэбраную фляжку і захавайце яе. І калі кароль Марк з Іжотай будуць ужо на пасцелі, дайце ім напіцца гэтага пітва — перш каралю, а потым Іжоце, і як абодва нап'юцца, праліце рэшту. Калі ж хто іншы пакаштуе гэтага пітва, можа стацца вялікая бяда, бо гэта — напой кахання. Напіўшыся, так моцна пакахаюць яны адно аднаго, што да канца іх жыцця ніхто не зможа іх пасварыць».

Гаварнар з Брагіняй паабяцалі так і зрабіць. Развітаўшыся з каралём і каралевай, узялі карнавальцы ветразі. І з вялікай радасцю выправіліся Іжота з Трышчанам у дарогу. І ніводны не думаў ні пра што непрыстойнае, толькі пра сапраўдныя, годныя і паважныя рэчы.

На трэці дзень, плывучы па моры, граў Трышчан з Іжотай у шахматы. На Трышчану былі жупан і шаты ліловага колеру, а на Іжоце — саян з зялёнага аксаміту. Было лета, і была вялікая спякота. «Трэба нам спатоліць смагу», — сказаў Трышчан. Гаварнар пайшоў і прынёс кубкі пітва з тае фляжкі з напоем кахання, запамята-

ваўшы, што ў ёй, бо ў пакоі было нямала розных сасудаў. І падаў адзін кубак Трышчану, а другі даў Іжотце.

Толькі адпілі яны таго пітва, але яшчэ не асушылі кубкаў, як узнікла між імі такое вялікае каханне, што і да канца жыцця свайго не пакінулі б адно аднаго. І глядзелі адно на аднаго, і не думалі ні пра каго іншага, толькі пра сябе. І селі, як спалоханыя. Трышчан думаў пра Іжоту, а Іжота пра яго, а на караля Марка забыліся. «Дзіўлюся я, адкуль гэта прыйшло да мяне так хутка, а раней жа са мной такога не здаралася?» — мовіў Трышчан. І пачалі яны думаць адно пра аднаго. «Думка наша памылковая», — разважалі яны. Але перамагло іх пітво. «Калі я пакахаў Іжоту, то гэта не дзіва: яна — найпрыгажэйшае, што ёсць на свеце, і не змог бы я знайсці лепшага, — думаў Трышчан. — Я вывез яе з Арляндэі, і яна даручана мне. А каханне наша можа быць і ў тайне». Іжота ж падумала: «Калі я пакахала Трышчана, то гэта не дзіва: ён раўня мне і такога ж высокага роду, як і я. І няма на свеце большага рыцара». І зразумелі яны, што абое пакахалі ўсім сэрцам. Усцешылася з таго Іжота і падумала: «Калі мяне пакахаў найвялікшы рыцар, навошта мне большае дабро?» А Трышчан падумаў: «Я маю найвялікшую ў свеце фартуну, калі пакахала мяне найчароўнейшая дзяўчына, я ж не заслужыў ад яе такога».

Гаварнар, зразумеўшы, што даў ім напой кахання, спалохаўся і аслупянеў, як забыўся. І пачаў Гаварнар жадаць сабе смерці, што Трышчан пакахаў Іжоту, а Іжота Трышчана. «Мы вінаватыя, што, не ведаючы, далі ім выпіць тое пітво», — сказаў Гаварнар Брагіні. «Мы ступілі на блгі шлях і загубілі сябе. І Трышчана з Іжотай таксама загубілі», — сказала Брагіня. Гаварнар паказаў фляжку, у якой было пітво, і спытаўся: «Ці ведаеш, што гэта?» — «Гэта напой кахання», — адказала Брагіня. «Дрэнна ж захавалі мы даручанае нам: дазволілі Трышчану з Іжотай напіцца гэтага пітва, таму яны й кахаюцца», — сказаў Гаварнар. Брагіня заплакала. «Вялікае зло мы ўчынілі, не

можа быць, каб пасля гэтага не сталася яшчэ большае зло, — мовіла Брагіня. — Цяпер нам трэба быць вельмі абачлівымі, а мы ў вялікім суме праз тое, што сталася». І быў сум іх у тайне — каб не даведаліся іншыя. [...]

І не думаў Трышчан ні пра што — толькі пра Іжоту, Іжота — пра Трышчана. І нішто не было ім наўме: толькі жылі, як у раі, і кахалі адно аднаго больш, як саміх сябе. І так узрасло іх каханне, што і не ведалі, як устрымацца адно ад аднаго. І, не марудзячы, выправіліся яны ў Карнаваль.

[Бура прыносіць падарожнікаў у айчыну рыцара Галіёта, на востраў Арашы, дзе існуе блгі звычай: суверэнамі вострава робяцца той рыцар і дама, прыгажосць якіх акажацца большай за прыгажосць ранейшых караля і каралевы. Трышчан з Іжотай перамагаюць у гэтым спаборніцтве, аднак, згодна з законам, Трышчан павінен адсекчы галовы мясцовым каралю і каралеве — бацькам рыцара Галіёта.]

І вось паехаў Трышчан з Іжотай і таварышамі ў Карнаваль, да караля Марка. І быў там вялікі пір: як маладыя, так і старыя — усе весяліліся, бавіліся. [...]

А як настаў дзень, сказаў кароль Трышчану: «Трышчане, угоднік ты мой, сыне мой ненароджаны, прынёс ты мне чыстае золата!» Трышчан дужа ўсцешыўся з таго. І на радасці загадаў кароль Марк рыцарам напоўніць сэрцы свае весялосцю, прыгаворваючы: «Прынёс мне Трышчан чыстае золата!» І загадаў прынесці розныя гудзёлкі, дуды, бубны, трубы, шахматы, варцабы, лютні, органы. А такое весяленне ўчыніў ён дзеля таго, каб рыцары імкнуліся да адвагі. Бачачы такое весяленне, пачалі панны танчыць у гонар пана Трышчана гарацінскі танец, кажучы: «Прывёз нам пан Трышчан тое, з чым будзем спяваць, граць да канца дзён нашых». І пазірала русая Іжота сваімі светлымі вачыма на пана Трышчана, а Трышчан пазіраў на Іжоту. І ніхто з усіх паноў, паняў і паннаў, акрамя Трышчана, Іжоты, Гаварнара і Брагіні, не ведаў, [што сталася ўначы]. І бавіў час кароль Марк у гульнях са сваімі рыцарамі.

Аднаго разу прыйшоў да караля Марка адзін з яго рыцараў і сказаў: «Вяльможны кароль, няхай застанеца ў тайне тое, пра што я табе паведамлю». Глянуўшы на рыцара, мовіў кароль: «Кажы, што маеш». — «Ты магутны валадар, і непрыемная мне твая неабачлівасць. Я скажу табе: Трышчан кахае Іжоту цялесным чынам», — мовіў рыцар. «Ці можаш тое давесці?» — спытаў кароль. «Пане, чуў я, што маюць яны сысціся ў першую начную варту ў садочку за альтанкай», — адказаў рыцар. Хочучы ў тым пераканацца, сказаў кароль Марк рыцарам: «Маем ад'ехаць». — «Каму загадаеш ехаць з табой?» — спытаў Трышчан. «О пачэсны рыцару Трышчане, не едзь зараз са мной, чакай мяне тут да заўтра», — адказаў кароль. Ад'ехаўшы далей ад двара, адаслаў кароль ад сябе рыцараў, а сам вярнуўся, зайшоў у садок і ўзлез на яблыню.

А ноч тады была месячная, і не мог кароль схаваць свайго ценю. А пан Трышчан умовіўся перад тым з Іжотай, каб выйшла ў садок. Яна выйшла і спынілася пры яблыні, радаю каханню з Трышчанам. Прыступіўшы бліжэй да Іжоты, заўважыў Трышчан на яблыні чалавечы цень. Глянуў ён угару, прыпаў на калена і сказаў Іжоце: «О вялебная пані, усім паням вянец! Прасіў я цябе выйсці ў гэты садок для таго, каб падзяліцца сваімі думкамі. Думаю я пусціцца па моры і па сушы, бо чуў, што сказаў кароль Марк: «Глядзіць Трышчан на Іжоту мілосным звычай». Як перад Богам, раскажы каралю пра маю службу: як біўся я дзеля яго з вогненным Бланорам, найбольшым рыцарам. Хай бы кароль не гневаўся на мяне». Іжота была вельмі разумная і разважлівая ў кожнай справе — здагадалася, што Трышчан штосьці бачыць. Глянула яна па садку і заўважыла на зямлі чалавечы цень. І, не зірнуўшы на дрэва, сказала: «О вялебны рыцар, вянец усім рыцарам, які любіць дзяржаву караля Марка, — бо ж каралю ведама пра тваю вялікую паслугу, — які вызваліў усю Карнаваль, ад малога да вялікага! Усе дзяржавы страсянуліся ад рыцарства твайго! Было б тое вялікім

дзівам, каб забыўся кароль на тваю дабрыню і даў веры нейкаму рыцару. Я пагавару пра цябе з гаспадаром каралём. Будзь пэўны, што кароль дасць веры мне, жонцы сваёй. Калі ж ты вырашыў адправіцца па моры і сушы, то счакай, пакуль з'явіцца кароль Марк». Пан Трышчан узнёс Богу хвалу, і падзякаваў пекнай Іжоце за тое, і пакланіўся. Трышчан пайшоў у агульны палац, а Іжота — у спачывальню.

Злез кароль Марк з дрэва і падумаў сам сабе: «Няма ў тым Трышчанавай віны. Калі б тое аказалася праўдай, было б зараз іначай». І прыйшла каралю здагадка, што гневаецца той рыцар на Трышчана, бо хадзіў разам з ім у Арляндэю па Іжоту. А калі прыплылі яны да замка Дамалот у Ландрэшскім каралеўстве, якое было пад уладай караля Дэмагуля, з'явіліся там, шукаючы сабе раўні, два рыцары, Яшчор і Марганор, і вельмі хацелася Трышчану пазмагацца з імі. І гэты рыцар упрошваў Трышчана, кажучы: «Трышчане, не пасылай мяне біцца з гэтымі рыцарамі. лепш пашлі мяне прывезці нашаму пану, каралю Марку, з горада Біяна ў Арляндэі Іжоту, дачку караля Ленвіза». Трышчан жа тады адказаў яму так: «Як баішся бітвы ў Ландрэшы, то не едзь з намі і ў Арляндэю, бо і там знойдзем мы шмат годных рыцараў. А Іжоту без вялікае бітвы нам не аддадуць». Вось праз гэта і гневаўся рыцар на Трышчана. Прышло тое каралю на розум, і не мог даць таму веры.

[Аднаго дня кароль расказаў Іжоце свой сон, з якога тая зразумела, што каралю ведама тайна шлюбнай начы. Таму, баючыся быць выкрытай, Іжота вырашае загубіць Брагіню, прывязаўшы яе ў лесе да дрэва. Выпадкова рыцар Паламідаж, даўні сапернік Трышчана, знаходзіць Брагіню і вяртае яе каралю, які прылюдна абяцаўся даць таму, хто паведаміць пра лёс Брагіні, усё, што той ні пажадае. Кароль выконвае сваё абяцанне і аддае Іжоту Паламідажу. Неўзабаве Трышчан вызваляе каханую, і яны разам накіроўваюцца да двара караля Артыюша (Артура) у Дамалот (Камелот). Затым кароль Свамсіж з Чорнага вострава бярэ

караля Артыюша і яго рыцараў у палон, адкуль іх, па просьбе жонкі Артыюша каралевы Жанібры, бярэцца вызваліць Трышчан. Па шляху да Чорнага вострава бура заносіць карабель Трышчана пад Плачны горад.]

І прысталі маракі пад адным замкам, дзе была добрая прыстань, але дрэнны закон. Прынялі там Трышчана ласкава і спыталіся: «Рыцару, кім даводзяцца табе тыя дзяўчыны?» — «Гэта мае сёстры, — адказаў той і, паказаўшы на Жанібру, сказаў: — Гэта мая старэйшая сястра». І паказаў на Іжоту: «Гэта — мая малодшая». — «Хай злітуецца над вамі Бог, нідзе не бачылі мы такіх падобных сваякоў», — пачулі ў адказ. «Рыцары, не ўважце за блгі намер тое, пра што буду ў вас пытацца, бо ў нашай зямлі з гэтага не дзівяцца: калі б ведаў, то не пытаўся б», — мовіў Трышчан. «Рыцар, звычай тут добры — пытай пра што хочаш», — адказалі жыхары. «Спытаюся ў вас вось пра што: бачу, што вы прыгожыя сабою, але чаму вы такія бледныя?» — мовіў Трышчан. Яны ж адказалі яму: «Ці ж ты не ведаеш тутэйшага звычайу? Гаспадыняй гэтага замка з'яўляецца адна дзяўчына, якая не ведала мужчыны і мае такія звычай: хто-кольвек прыстане ў гэтай прыстані — не б'е ёй чалом, калі не спакладзены. А ты, рыцар, калі спакладзены, удар ёй чалом». — «Шмат вандраваў я па моры і сушы, але не страчаў такога благога звычайу, — кажа Трышчан. — Гора вам, што вы яго зносіце, а з намі станецца, што Бог спашле. Дайце мне каня і зброю, і я паеду, адкуль прыехаў». — «Рыцар, іншыя рыцары таксама маглі да таго даўмецца, калі б так магло быць», — адказалі яму. Схапілі Трышчана і кінулі ў вязніцу, а ў той вязніцы ўжо сем год знаходзіліся дванаццаць рыцараў. «Давайце дазволім сябе спакласці: лепш нам памерці на волі, чым у вязніцы», — казалі яны між сабой. «О мой Божа, гэта ж у нас пан Трышчан!» — [кажа раптам адзін з іх]. А іншы рыцар пытаецца: «Што ты радуешся няшчасцю найбольшага рыцара і нашай пагібелі?» — «Не таму я радуюся, пра што ты гаворыш, але радуюся нашаму вызваленню і

яго гонару, бо ведаю, як умее абыходзіцца з мячом пан Трышчан», — адказаў [рыцар].

А былі ў тае панны два браты: адзін старэйшы, а другі малодшы. Малодшы мог гаварыць з сястрой заўсёды, калі хацеў, а старэйшы такога права не меў. І кажа ёй малодшы брат: «Панна, хай возьме наш брат за сябе старэйшую сястру таго рыцара, а малодшую вазьму я». — «Калі будзеш і надалей казаць мне пра гэта — расстанешся з душою», — адказала сястра. Выйшаў ён з палаца і ўбачыў Жанібру з Іжотай, а тыя стаяць, вельмі пекна ўбраўшыся. І падумаў у прастасці сэрца: «Калі б тая малодшая пагадзілася пайсці за мяне, я пагаварыў бы з сваёй сястрой яшчэ». Падышоў да іх і кажа Іжоце: «Панна, калі я ўпрашу сваю сястру, ці выйдзеш ты за мяне?» — «Панічу, няма для нас нічога больш любаснага за нашага брата, які знаходзіцца ў вашай вязніцы», — адказала яму Іжота. А Іжота насіла пад сукняю Трышчанаў меч. «Я мог бы дапамагчы вам пабачыцца з вашым братам, але адкажы мне спачатку наконт кахання, пра якое я табе казаў». — «Спачатку спытайся ў сваёй сястры», — кажа Іжота.

У гэты момант укінула Іжота меч у вязніцу. Ухапіў пан Трышчан меч у свае рукі і пайшоў да турэмнае брамы, а за ім і астатнія рыцары выйшлі з вязніцы. [...]

Трышчан з Іжотай паехалі ў Карнаваль, да караля Марка. Калі ж прыехалі, аддаў Трышчан Іжоту каралю Марку і сказаў: «Кароль, ты павінен дзякаваць мне, што здабыў яе для цябе мячом другі раз». Дзякаваў яму кароль Марк, кажучы: «Любы мой сястрынец Трышчан! Шмат добрага ты зрабіў. І я твой, і ўсё, што я маю, — тваё! Хай будзе, як ты хочаш». Укленчыў Трышчан і ўзнёс Богу хвалу, а потым з вялікай пакорай падзячыў каралю Марку.

Сабралася тут разам уся Карнаваль. І не было ні старога, ні маладога, які б не граў, і не танчыў, і не весяліўся. І так усе былі рады, як быццам сам Бог да іх зышоў, бо

так весяліліся — лепш, як тады, калі Трышчан першы раз прывёз Іжоту з Арляндзі.

Даведаўшыся пра вернасць і адданасць Брагіні, палюбіла яе Іжота больш, як раней. І кароль, і ўвесь яго двор вельмі цешыліся з таго. Уручыў кароль Трышчану ключы свайго каралеўства і сказаў: «Сястрынец, ты вольны над маім каралеўствам, бо зразумеў я тваю вернасць, бо ты засведчыў мне сваю адданасць і чэснасць». І частаваў тут кароль Марк Трышчана, і ўсе добрыя людзі частавалі яго так, як і сам кароль. І так узвялічылася Карнаваль, што з-за пана Трышчана баяліся яе ва ўсіх землях і ва ўсіх каралеўствах.

І стала ў той час вядома, што збіраецца турнай у Пазаранскай зямлі пад горадам Барохам. Склікала яго адна дзяўчына па імені Іжота з Белымі Рукамі, дачка аднаго караля. Паехаў на той турнай і пан Трышчан. [...] Вялікую адвагу выявіў Трышчан, хаця ад шматлікіх удараў адкрыліся яго раны. Аднак жа не дбаў ён пра тое [...].

Выявіўшы тое рыцарства, паехаў годны рыцар пан Трышчан да царквы, у абацтва. А ў гэты час прыйшоў яму ліст ад пекнай Іжоты, у якім тая пісала: «Пане, як рыба без вады жывой быць не можа, так і я без цябе не магу жыць!» І самлеў Трышчан ад вялікага суму і ранаў. Дзіўна было, як зносіў ён гэтакія раны, бо моцна сыхадзіў крывёй. І паслаў Трышчан каралю Марку ліст: «Пане дзядзька, не магу ні ехаць, ні стрываць, каб мяне неслі! Паколькі служыў я вам добра, то яшчэ можа вам быць ува мне патрэба. Таму прыйшлі да мяне каралеву Іжоту, каб яна мяне ацаліла, бо яна добра знаецца на лекаванні. А ляжу я, паранены, пад горадам Барохам у Пазаранскай зямлі».

З удзячнасцю адпусціў кароль Марк Іжоту, і паехала яна з вялікай радасцю ў сэрцы. А прыехаўшы, пачала лячыць Трышчана, як толькі ўмела. І не ведаю, ці акрыяў ён па тых ранах, ці памёр. Дасюль пра яго напісана.

Пераклад са старабеларускай А. БРАЗГУНОВА

?

1. Калі з'явіўся беларускі пераклад сярэднявечнай легенды пра Трыстана і Ізольду? Чым, на ваш погляд, гэта абумоўлена?
2. Якія існуюць літаратурныя версіі славунай легенды?
3. Якія прыгоды напаткалі герояў у час падарожжа?
4. Якія паняцці з'яўляюцца галоўнымі ў рыцарскім кодэксе гонару?
5. Як выяўляюцца ў паводзінах і ўчынках Трышчана рыцарскія якасці?
6. Падрыхтуйце вуснае апавяданне «Трышчан і Вітаўт — рыцары свайго часу».

Пытанні і заданні да раздзела «Літаратура эпохі Сярэднявечча»

1. Акрэсліце ідэалы чалавека Сярэднявечча.
2. Назавіце асноўныя жанры старажытнай літаратуры.
3. Дакажыце на прыкладзе летапісаў і жыццй, што творы Сярэднявечча мелі не толькі пазнавальнае значэнне, але і службовае.
4. Як вы мяркуеце, вытокамі якога жанру сталі летапісныя творы?
5. Складзіце пытанні да раздзела, якія, на вашу думку, было б цікава абмеркаваць з аднакласнікамі.

XVI стагоддзе пазначана ў гісторыі краін Заходняй і Цэнтральнай Еўропы як час якасных змен у эканамічным, сацыяльна-палітычным, культурным жыцці, абумоўленых крызісам сярэднявечнага феадальнага грамадства і зараджэннем новых, буржуазных, адносін. Раслі гарады, удасканаліваліся таварна-грашовыя дачыненні, складваліся нацыянальныя дзяржавы. Чалавечая думка сягнула ў раней недасяжных вышыні. Джардана Бруна, Галілеа Галілей, Мікалай Капернік зрабілі незвычайныя адкрыцці ў астраноміі. Хрыстафор Калумб і Магелан адкрылі новыя мацерыкі і даказалі, што Зямля мае шарападобную форму. Леанарда да Вінчы сканструяваў лятальны апарат, а Іаган Гутэнберг вынайшаў друкарскі станок.

Мастакі, пісьменнікі, філосафы шукалі апору для новых патрэб розуму і жыццёвых памкненняў. Менавіта ў антычнай культуры яны ўбачылі ісціны, якія дапамагалі па-новаму ацаніць рэальны зямны свет, рэальнага зямнога чалавека. Творчыя людзі пачалі *адраджаць* ідэі і традыцыі класічнага мастацтва, літаратуры Старажытнай Грэцыі і Рыма. У процівагу сярэднявечным поглядам высветлілася, што чалавек — асоба гарманічная, якая імкнецца пазнаць свет, самога сябе, вольная ў выяўленні думак і ідэй, умее радавацца жыццю. Час запатрабаваў высокаадукаванага, усебакова развітага, дзейнага, актыўнага, духоўна свабоднага чалавека. Перадавыя людзі пачалі разумець, што галоўнымі каштоўнасцямі на зямлі з'яўляюцца чалавек і яго жыццё.

Гэты час быў названы *эпохай Адраджэння (Рэнесансу)*, асноўным прынцыпам якой стаў *гуманізм* (ад лацінскага слова «humanus» — чалавечны).

У Беларусі ў XIV—XVI стагоддзях актыўна развіваліся гарады, гарадская культура. У перыяд Адраджэння фарміраваліся беларуская народнасць, беларуская мова, узмацнялася цэнтралізацыя дзяржавы. Беларуская мова стала дзяржаўнай у Вялікім княстве Літоўскім. Аплотам новай культуры былі гарады і замкі адукаваных магнатаў (Радзівілаў, Сапегаў, Валовічаў, Хадкевічаў, Глябовічаў і інш.). Намаганнямі канцлера Льва Сапегі было ажыццёўлена выданне Статута ВКЛ — першай беларускай канстытуцыі, унікальнага зводу законаў і прававых нормаў, якую на працягу 200 гадоў лічылі «самай дасканалай кнігай законаў у Еўропе».

У мастацтве актыўна развіваюцца іканапіс, свецкі партрэт, скульптура, адчуваецца цікавасць да індывідуальнасці рэальнага чалавека. З XVI стагоддзя вядомы беларускі народны лялечны тэатр — батлейка.

На старабеларускай мове былі створаны выдатныя творы летапісання «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», «Хроніка Быхаўца», якія заклалі падмурак нашай мастацкай прозы. У далёкім Рыме наш зямляк Мікола Гусоўскі напісаў ліра-эпічную паэму «Песня пра зубра». Узмацнілася цікавасць да сусветнай свецкай літаратуры. Тагачасны беларускі чытач мог пазнаёміцца ў перакладзе на сваю мову з «Аповесцю пра Трышчана», «Александрыйяй», «Трояй», «Гісторыяй пра Атылу».

Эпоха Адраджэння дала чалавецтву выдатных філосафаў, мастакоў слова: Дантэ Аліг'еры, Франчэска Петрарку, Франсуа Рабле, Эразма Ратэрдамскага, Мігеля дэ Сервантэса, Уільяма Шэкспіра. І сёння ўвесь свет захапляецца мастацтвам Мікеланджэла Буанароці, Леанарда да Вінчы, Рафаэля Санці. Беларуская ж літаратура і культура ўзбагаціліся ў гэты час імёнамі Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Міколы

Гусоўскага, Льва Сапегі. Дзякуючы ім, асветнікам, гуманістам, людзям, якія шмат у чым апярэдзілі свой час, наша літаратура заняла пачэснае месца сярод іншых літаратур свету.

?

1. Чым абумоўлены якасныя змены ў гісторыі і культуры еўрапейскіх краін у XVI стагоддзі?
2. Чаму эпоха Адраджэння атрымала такую назву?
3. Якое паняцце з'яўляецца тоесным паняццю «Адраджэнне»?
4. Што азначае прынцып гуманізму?
5. Якімі культурнымі дасягненнямі пазначана эпоха Адраджэння ў Беларусі?
6. Якімі літаратурнымі творамі ўзбагацілася беларускае мастацтва слова гэтага перыяду?
7. Якія творы сусветнай літаратуры эпохі Адраджэння вам вядомы?
8. Супастаўце погляды на чалавека і яго месца ў свеце ў эпоху Сярэднявечча і эпоху Адраджэння. Якія адрозненні вы заўважылі?

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА
(1490 — каля 1551)

Францыск Скарына нарадзіўся і жыў у цікавы час, які сёння мы называем эпохай Адраджэння (Рэнесансу). Тады адраджаліся краіны і народы, людзі пачалі больш глыбока спасцігаць сваё мінулае, вывучаць і ўзнаўляць культурна-гістарычную спадчыну.

Скарына быў адным з першых дзеячаў Усходняй Еўропы, які добра зразумеў вялікую гістарычную місію друкаванай кнігі як магутнага сродку культурнага прагрэсу чалавецтва і глыбока адчуў, што кніга патрэбна яго народу не менш, чым хлеб. Яна — неацэнны скарб чалавечай мудрасці, «маці і настаўніца ўсіх добрых спраў», гаючыя лекі для душы — так казаў Скарына.

Пабываўшы ў многіх краінах, шмат чаго пабачыўшы і спазнаўшы, дасягнуўшы вяршынь еўрапейскай адукаванасці і вучонасці (у 1506 годзе ён скончыў Кракаўскі ўніверсітэт, а ў 1512 годзе ў італьянскім горадзе Падуя бліскуча здаў экзамены на годнасць доктара медыцыны), сын полацкага купца аддаў усе свае сілы, веды і энергію

той вялікай справе, якую палічыў самай высокай і ў якой убачыў галоўны сэнс свайго жыцця — перакладу Бібліі на родную мову і заснаванню ўсходнеславянскага кнігадрукавання.

За кароткі час ён падрыхтаваў і выдаў на працягу 1517—1519 гадоў у чэшскай Празе 23 кнігі Бібліі. 6 жніўня 1517 года з друкарскага станка сышла першая кніга «Псалтыр». Пасля ў Вільні ён выпусціў яшчэ «Малую падарожную кніжку» (1522) і «Апостал» (1525). Такім чынам, беларускі гуманіст здзейсніў свой самы вялікі, сапраўды тытанічны подзвіг.

Дзякуючы Скарыне беларускі народ і ўсе славяне пабагацелі адразу на тысячы новых кніг, кніг незвычайных, друкаваных, шырокадаступных, адрасаваных простаму чытачу. Дзякуючы нашаму першадрукару ўсходнеславянская кніга атрымала сучасны выгляд: з тытульным лістом і пранумараванымі старонкамі, са змястоўнай прадмовай і пасляслоўем, з ілюстрацыямі.

У сваёй друкаванай «Бібліі» побач з біблейскімі героямі Скарына змясціў уласны партрэт. Гэты ўнікальны ў еўрапейскім кнігадруку гравюрны партрэт захаваў нам праз стагоддзі сапраўдны вобраз беларускага гуманіста.

Жыццёвы шлях Скарыны, яго лёс — вельмі тыповыя і характэрныя для чалавека, які апярэдзіў час. Нам сёння немагчыма нават уявіць, колькі розных цяжкасцей і гора яму давялося перажыць, колькі розных несправядлівых абвінавачванняў і пакут вынесці.

Ён — слава і гонар свайго народа, поўны творчых сіл і энергіі, планаў і задум — не знайшоў неабходнай падтрымкі ў кіруючых колах Вялікага княства Літоўскага і ўрэшце рэшт быў вымушаны пакінуць родную зямлю і шукаць сабе прыстанішча на чужыне, у Чэхіі, дзе і знайшоў свой вечны спачын.

Але засталіся Скарынавы кнігі, якія даходзілі да сэрца і розуму суайчыннікаў, несучы святло асветы, цяпло і сілу жыватворнай духоўнай энергіі вялікага палачаніна. З

далёкага XVI стагоддзя даносіцца да нас голас нашага славутага папярэдніка, як заповіт нашчадкам гучаць яго мудрыя і пранікнёныя словы: любіце кнігу, бо яна — крыніца мудрасці, ведаў і навукі, «лекі для душы»; любіце і шануйце, як святыню, роднае слова, з якім вас «літасцівы Бог на свет пусціў»; любіце бацькаўскую зямлю, дзе вы былі ўскормлены і ўзгадаваны, і не шкадуйце сваіх сіл, каб дзейна і годна, «во великих послужити» свайму народу, бо «вера без спраў мёртвая». А яшчэ завяшчаў нам вялікі беларускі гуманіст-патрыёт захоўваць і абараняць сваю чалавечую і нацыянальную годнасць, быць вартымі высокага звання — Чалавек.

Паводле В. ЧАМЯРЫЦКАГА

«ГІСТОРЫЯ ІОВА»

Пра гісторыю жыцця і пакут Іова мы даведаліся са Старога Запавету.

Гасподзь надумаў даказаць сатане, ворагу ўсяго чалавечтва, што сэрца набожнага і вельмі багатага чалавека Іова аддадзена яму і што Іоў будзе ўсё роўна яго любіць, хоць бы ён і страціў усё, што мае. Сатана як мог шкодзіў Іову: качэўнікі забралі ў яго ўсю жывёлу, маланкай пабіла яго авечак і пастухоў, халдзеі захапілі яго вярблюдаў і пасеклі мячамі паганяных, вецер разбурыў яго дом і пахаваў пад развалінамі яго семярых сыноў і трох дачок, а самога паразіў страшнай хваробай — праказай. Сябры адварнуліся ад Іова, бо лічылі, што Бог пакараў яго за грахі.

Пасля выпрабаванняў Іоў атрымаў ад Госпада ўсе даброты, што страціў. Толькі ніхто ўжо не мог вярнуць да жыцця яго семярых сыноў, трох дачок і жонку.

Кніга «Іоў» была надрукавана Ф. Скарынам 10 верасня 1517 года ў Празе.

У якасці эпіграфа да гэтай кнігі першадрукар змясціў наступны свой верш:

Богу в троици единому ко чти и ко славе,
Матери его пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам и святым его к веселию,
Людем посполитым к доброму научению.

З ПРАДМОВЫ ДА КНІГІ «ЮЎ»

У гэтых кнігах адкрыў нам Бог вялікія тайны святым Іовам. Найперш чаму Гасподзь Бог на добрых і праведных напускае беды і недамагання, а злым і несправядлівым дае шчасце і здароўе, таксама пра беднае і горкае жыццё людское на гэтым свеце і пра канец добрых і злых; тыя ж, якія крыўдзяць убогіх, што на такіх Бог напускае...

І кожнаму чалавеку трэба чытаць, таму што гэта ёсць люстэрка жыцця нашага, лякарства душэўнае, уцеха ўсім смуткуючым, найбольш тым, хто ў бедах і ў недамаганнях знаходзіцца, надзея сапраўдная паўстання з мёртвых і вечнага жыцця.

Пра гэта я, Францішак, Скарынін сын з Полацка, у лекарскіх навуках доктар, ведаючы, што ёсць найвышэйшая мудрасць роздуму пра смерць і пазнанне самога сябе і напамінанне тым, хто прыйдзе, сказаў друкаваць кнігу святога Іова з пашанай да Бога і людзям паспалітым для добрага навучання.

«ЮДЗІФ»

Гісторыя Юдзіфі распавядаецца ў Старым Запавеце. Асірыйскі палкаводзец Алаферн трымаў у аблозе іудзейскі горад Вецілуй. Калі ў гараджан скончыліся запасы вады, дабрачынная ўдава Юдзіф апранула лепшую вопратку, узяла кошык з правізіяй і разам са служанкай накіравалася ў стан ворага. Зачараванаму яе прыгажосцю

Алаферну яна паабяцала дапамагчы ўзяць горад, указаўшы гой момант, калі Богам горад будзе перададзены ў рукі Алаферна. Палкаводзец паверыў жанчыне і дазволіў застацца. На чацвёрты дзень быў наладжаны пір і запрошана Юдзіф. Калі яны засталіся адны ў шатры, Юдзіф забіла Алаферна і апоўначы вярнулася ў горад. Раніцай разгубленыя асірыйцы былі выгнаны гарадскім апалчэннем.

Ф. Скарына надрукаваў кнігу «Юдзіф» 9 лютага 1519 года ў Празе. У прадмове да кнігі асветнік выказвае свае думкі пра ўчынак біблейскай Юдзіфі.

З ПРАДМОВЫ ДА КНІГІ «ЮДЗІФ»

Дазволена нам гэту кнігу «Юдзіф» чытаць для нашага навучання, каб як узор гэту жанчыну слаўную перад ва-чыма мелі, у добрых справах і ў любові да айчыны не толькі жанчыны, але і мужчыны прыклад бралі і ўсялякай працы і скарбаў для паспалітага добра і для айчыны не шкадавалі.

Таму што ад нараджэння зьяры, што ходзяць у пустыні, ведаюць ямы свае; птушкі, што лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае; рыбы, што плаваюць па моры і ў рэках, чуюць віры свае; пчолы і тым падобныя бароняць вуллі свае,— так і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены, да таго месца вялікую ласку маюць.

Таму ж і гэтая ўдавіца Юдзіф дзеля месца свайго нараджэння паставіла сваё жыццё ў небяспеку. Але Гасподзь Бог з-за яе добрага намеру дапамог ёй, і перамагла непераможнага.

1. Суаднясіце даты і геаграфічныя паняцці, звязаныя з біяграфіяй Ф. Скарыны:

1) 1506;	а) Падуя;
2) 1490;	б) Кракаў;
3) 1517;	в) Полацк;
4) 1522;	г) Прага;
5) 1512;	д) Вільня.

«І перад намі ў стагоддзях узнімаецца магутная постаць нашага Францыска Скарыны з Полацка, першага друкара на землях стыку еўрапейскага Захаду і Усходу».

Кузьма Чорны

«Францыск Скарына быў з тых, першых, хто, кажучы сучаснымі словамі, стварыў стартую пляцоўку для рыўка Чалавецтва ў ягоную неабсяжную будучыню».

У. Караткевіч

«Для Скарыны як мысліцеля характэрна спроба гуманістычнай інтэрпрэтацыі Святога Пісання. У сваіх прадмовах ён імкнуўся з дапамогай біблейскіх тэкстаў апраўдаць і абгрунтаваць гуманістычныя ідэі Рэнесансу аб рэлігійнай і маральнай аўтаноміі чалавека, яго годнасці, якая вызначаецца не столькі паходжаннем альбо сацыяльным становішчам, колькі інтэлектуальна-маральнымі дасягненнямі, асабістымі заслугамі».

С. Падокшын

2. 1517 год. Якое значэнне мае гэта дата ў гісторыі беларускай літаратуры?
3. Як называлася першая кніга, якую надрукаваў Ф. Скарына?
4. Якія кнігі надрукаваў Ф. Скарына ў Вільні?
5. У чым, на думку Ф. Скарыны, павучальны сэнс гісторыі Іова?
6. Якое паняцце проста і дакладна тлумачыць Ф. Скарына ў прадмове да кнігі «Юдзіф»?
7. Якія маральныя каштоўнасці, на думку Ф. Скарыны, з'яўляюцца галоўнымі ў жыцці чалавека?
8. Вывучыце на памяць урывак з прадмовы да кнігі «Юдзіф».
9. Праверце свае веды:
 - 1) Францыск Скарына нарадзіўся
 - 2) Вышэйшую адукацыю атрымаў
 - 3) 6 жніўня 1517 года
 - 4) Кожная Скарынава кніга суправаджалася
 - 5) Свае кнігі ён адрасаваў
 - 6) Усяго ім выдадзена
 - 7) Апошнія гады жыцця Ф. Скарына правёў
 - 8) Ф. Скарына быў яркім прадстаўніком эпохі
 - 9) Ф. Скарына — выдатны асветнік і гуманіст таму што
 - 10) Яму прысвечаны такія творы сучаснай беларускай літаратуры, як
10. Падрыхтуйце вуснае выказванне па адной з прапанаваных тэм:
 - 1) «Час нараджэння нас — час нараджэння Скарыны» (Рыгор Барадулін);
 - 2) «Будучыня Беларусі — старажытныя кнігі Скарыны» (Данута Бічэль-Загнетава);
 - 3) «Людзям паспалітым для добрага навучання»;
 - 4) «Я родам — з Адраджэння, ды цяпер усім часам прасторам я належу..» (Мікола Арочка)Выкарыстайце словы вядомых беларускіх пісьмennisкаў і вучоных.

«Першадрукар, перакладчык, мовазнавец, педагог, астраном, філосаф, медык, батанік, ён сваімі ідэямі, працаю прадвызначыў цэлыя стагоддзі ў культурнай і грамадскай гісторыі Беларусі».

А. Кляшкіна

МІКОЛА ГУСОЎСКІ
(1480—1533)

Паэзія Міколы Гусоўскага — гэта нашы вочы ў мінулае. Яна, нібы машына часу, дапамагае нам сягаць праз стагоддзі, у даўніну, каб адчуць і нават убачыць, як жылі нашы продкі, чым займаліся, што іх радавала і што засмучала.

Я. Сіпакоў

Мікола Гусоўскі напісаў паэму «Песня пра зубра» ў 1522 годзе, калі знаходзіўся ў Рыме ў складзе дыпламатычнай місіі Вялікага княства Літоўскага. Твор быў напісаны на лацінскай мове па заказе папы Льва X Медычы, які пажадаў больш даведацца пра Вялікае княства Літоўскае і незвычайнага звера — зубра, што вадзіўся там у лясах.

Сын велікакняскага палясоўшчыка, паляўнічага, Мікола Гусоўскі з веданнем справы, падрабязна і дэталёва апісаў знешні выгляд, звычкі і паводзіны зубра, паляванне на яго.

Аднак Мікола Гусоўскі не быў бы сапраўдным паэтам, калі б спыніўся толькі на гэтым. Паэма стала песняй пра

свой край і народ, роздумам пра лёс Радзімы, пра яе месца на шляхах гісторыі.

З далёкай Італіі выразна бачылася небяспека міжусобных войнаў: «І ад сваіх міжусобіц мы ўсе не дужэем...» Паэт-гуманіст асуджае іх і шукае падтрымку сваім думкам у гісторыі, шукае прыклад мудрага гаспадара дзяржавы. Там, у мінуўшчыне, узвышаецца манументальная постаць вялікага князя Вітаўта. Аўтар малюе яго як сумленнага і справядлівага князя, абачлівага і ўдумлівага палітыка, няўтомнага дзеяча, які адчувае адказнасць за лёс народа і дзяржавы. Для князя няма розніцы, хто ты — багаты магнат, просты сялянін ці звычайны воін. Галоўнае, каб чалавек умеў трымаць сваё слова, адказваў за свае ўчынкі, быў мужным і доблесным. Мікола Гусоўскі перакананы, што толькі такі ўладар, як Вітаўт, мог бы вярнуць яго Радзіме былую славу і веліч. Пошук ідэалу ў мінуўшчыне, а, як вядома, Вітаўт памёр у 1430 годзе, быў уласцівы літаратуры эпохі Адраджэння. Паэт абапіраецца на летапісныя звесткі, традыцыі народнага эпасу, уводзіць у твор разнастайныя легенды, паданні, паляўнічыя гісторыі. Апавядаючы пра зубрыныя ловы, у якіх гартавалася Вітаўтава дружина, Мікола Гусоўскі як гуманіст выступае супраць жорсткасці і гвалту.

Вобраз зубра ў паэме — гэта не толькі вобраз пушчанскага асілка, які прызнае перамогу, «здабытую чэсна — сілай на сілу». Гэта яшчэ і алегарычны вобраз роднага краю.

ПЕСНЯ ПРА ЗУБРА (Урывак з паэмы)

Выдумка гэта карэннем сваім пранікае

Ў княжанне Вітаўта ў годы найвысшага ўздыму
Княства Вялікалітоўскага. З мэтай падтрымкі
Боегатоўнасці будучых рэкрутаў з вёсак

Князь і загадваў ствараць у сваіх уладаннях
Лагер ваенны пры кожным паселішчы ў пушчах,
Дзе рыхтаваў свае раці да бітваў наступных.
Ён паміж войнамі ў шапку не спаў і дружны
Ў дзікіх аблавах на звера прывучваў змагацца
Так, як і ў бітвах з татарамі, і гартаваў іх
Сілу і дух у нягодах няспынных паходаў.
Ён, дваадзіны ў асобе вялікага князя —
Факельшчык войнаў са слабым, а з джым
анёл-міратворац —

Ставіў аголены меч свой, як слуп пагранічны,
Перад нашэсцямі ворагаў з поўдня і ўсходу.
Нават татарын, пакорліва ўнурыўшы голаў,
Лук свой зламаны яму аддаваў і тлумачыў,
Што, спаганяўшы ясак каля вотчын літоўскіх,
Сам становіўся пачварнай здабычай ліцвінаў.
Быў літасцівы да тых уладарцаў, якіх ён
Ставіў на княства па выбары ўласным і нават
Грознай ардзе мог прыцыкнуць: знай меру, татарын!
Як знакаміты багаццем і сілай Масковіі землі,
Ўсё ж і яны прымірэння прасілі з ліцвінам.
Турак з Таўрыды заўсёды цюкі падарункаў
Вітаўту слаў, прыхаваўшы свой клопат таемны;
Як бы задобрыць, улесціць і гнеў не наклікаць
На галаву сваю з боку Літоўскай дзяржавы.
Тры каршуны, што наводзілі жах на паўсвету,
Як пылюкі, перад ім нават ціўкнуць не смелі.

Доблесць такая сталела ў лясках і па вёсках,
Славы сястру, яе песцілі ў годы княжэння
Грознага Вітаўта ўсюды на землях дзяржавы.
Кожны дзядзінец пры замках, груды між балотаў —
Гэта пляцы і пляцы для вайсковых заняткаў.
Мірны перыяд між войнамі быў перадышкай,
Каб адпачыць, падвучыцца і, страты пакрыўшы,
Рушыць у новы паход. На такіх табарышчах

Толькі і чуеш, як стрэлы спяваюць, а лукі
Суха на згібах скрыпяць, нібы хваляцца ўголаст:
Бачыш, якія нястомныя рукі, якая ў іх сіла!
Выган пры вёсцы, і там ад відна да сутоння
Носяцца коннікі з гіканнем цугам па кругу,
Шабляй і стрэламі цяляць у вешкі. Часамі
Хтосьці падкіне свой зношаны брыль ці кучомку —
Некалькі стрэл упіваецца ў шапку на ўзлёце.
Падае ўніз, і — пад ахі і рогат прысутных —
Борзды наезнік падловіць падранка на піку.
Трапны стралок, а такіх дзецюкоў было безліч,
Змеціўшы ключ жураўліны пад воблакам дзесьці,
Зложыцца з лука, спакойна прыцэліцца, зрэжа
Роўна крыло ў важака, не крануўшы стралою
Нават і пёрка на целе — такая дакладнасць!
Птушку — няхай на вадзе, ці на дрэве, ці ў небе —
Цэллю лічылі сапраўднай, і ўсе здабывалі
Гэту дзічыну ў балотах, барах, на азёрах.
Многія неслі здабычу магутнаму князю
Проста як дзякла (тады яшчэ чыншу не зналі).
Жыць па старым запавеце: «Не ўкрадзеш у пушчы —
Грэх не адпушчан», — лічылі ў народзе за гонар.
З першай парашкай гурты паляўнічых і лоўчых
З княжыцкіх вотчын у лес шыбавалі на ловы.
Звера ўздымалі цюгаканнем, свістам і гамам,
Гналі загонам пад стрэлы, мушкеты і дзіды.
Дзіка давесці па следу, мядзведзя бярогу
Высачыць храбра — будзённая, звычайная справа.
Што ў ёй такога? Падымецца раптам мурашнік,
Гурбу звярнуўшы наўзбокі, і ўздымецца дуба
Буры смактун, зараве, і зацыкаюць стрэлы.
Кінуцца нат не паспее, як нехта ражнішча
Проста ў пахвіну наставіць — і грузная туша,
Бачыш, асела. Цяпер між вушэй — булавою,
Вось і гатоў. А бывалі яшчэ і другія
Слаўныя забаўкі — конныя гонкі, напрыклад.

Князь паважаў іх, як школу для мужных і смелых.

Цэль вызначалі за сотняю стадый, і кожны ўдзельнік саперніцтва рваўся на сівым мустангу.

Першым адолець дыстанцыю. Цэлыя вёскі гналіся ў скачках, бо лепшы праявіцца ў масе.

Вось па чарзе табунамі галопам узялі, Лётам лятуць — толькі тупат ды грывы па ветры.

Чуйны скакун гаспадарскі намёк разумее З першага знаку, і бачыш, як ён вокамгненна

Спіну падставіў. Ты вокам зміргнуць не паспееш — Сकोчыў сусед на суседа: змяніліся коньмі.

Толькі і згледзіш, як стрэл апырэні з калчанаў Накрыж жажнуліся; коннікі ж з гіканнем зніклі.

Гонкі такія наладжвалі ў цёмныя ночы Гуртам, каб мужны ахвоты паддаў баязліўцу,

А баязлівец, не бачачы страху, раўняўся.

Ўсім пераможцам давалі прызы, а з няўдалых Кпілі гуртом і падносілі браціну з рэдзкі.

Многа цяжэйшай была закладная, хто першы Ўброд на кані пераедзе раку без абходу

Плыні падводнай, віроў і трыснёгаў на тонях.

Ветраным днём, калі ў повень вялікія воды Хвалямі коцяць на бераг, з'язджаліся к рэкам

Коннікі з вёсак вакольных, ушчунуць стыхію. Звычай конных было: і калчаны, і лук свой

Звяззаць у вузел з адзеннем, каб, недзе на трыве Сіўкі свайго ці буланага добра ўмасціўшы,

Самы быстрак пераплыць і сухімі даставіць.

Боская воля! Нібы на Вадохрышчы колісь,

Рынулі з берага голыя людзі на конях.

Бачыш — плывуць, пахаваўшыся ў плыні па шыі,

Толькі чутно, як пафыркаюць коні, а хлопцы Боўтаюць нараўні з коньмі. Угледзішся — праўда:

Правай рукой учаліся ў грыву, а левай Горнуць, грабуць пад сябе белагрывыя хвалі.

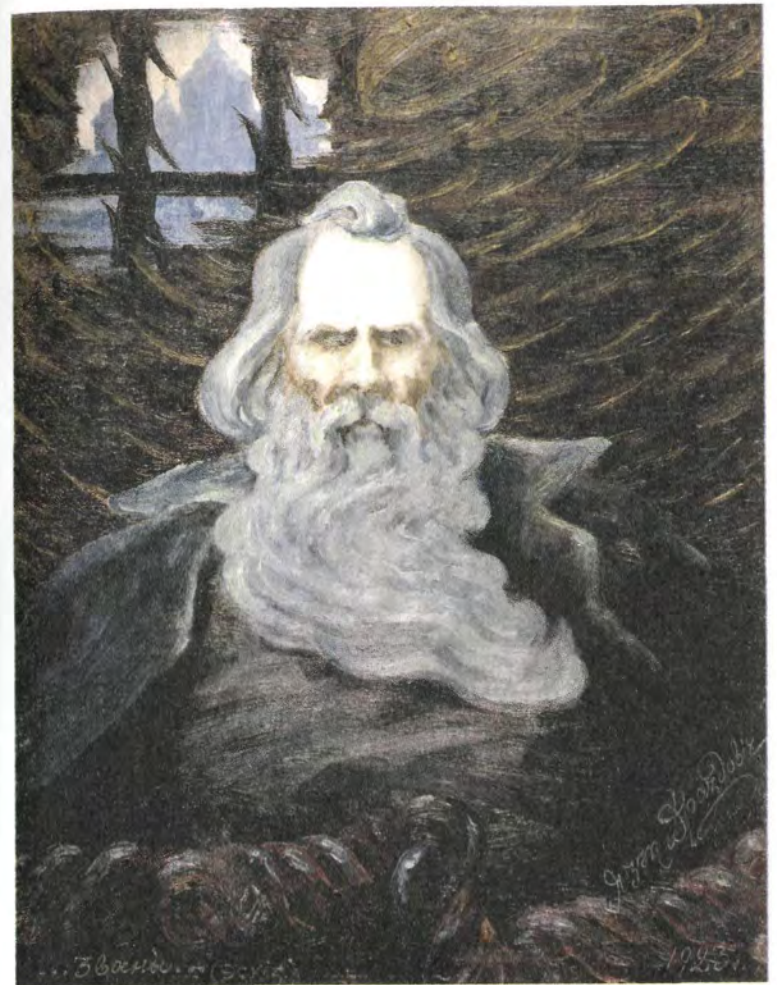
Плёсу ж канца не відно, і з паўмілі да мелі.

Крыж Еўфрасінні Полацкай работы Лазара Богшы

Фрэска святой на сцяне Спаса - Еўфрасіннеўскай царквы
ў Полацку

Я. Драздовіч. Усяслаў Полацкі

Маці Божая Замілаванне. 1644
З царквы Нараджэння Багародзіцы
(в. Чарняны Маларыцкага р-на Брэсцкай вобл.)

Гэтым таксама былі ўзнагароды, і першы

Першую дачу асушваў са срэбнага кубка,
Кубак жа браў на ўспамін. Не міналі нікога.

Зведаўшы смакі нягод на зямлі і на водах,
Воін брадоў і мастоў не шукаў, а звычайна

З ходу пускаўся з канём у раку, беражліва
Зброю трымаючы ў вузле, гатовы да бою.

Войны прадбачачы ўслед за малой перадышкай,
Князь рыхтаваў да вайны сваё войска і княства.

Мудрая справа — у часе самой падрыхтоўкі
Вытравіць боязь і страх са свядомасці вояў

І прывучыць іх зараней да ўсякай нягоды.

Сам гартаваны, як меч на кавалдзе паходнай,

Вітаўт і знаць не хацеў сабе большага шчасця,
Чым гартаваныя ў бітвах бясстрашныя раці.

Доблесць пры ім афіцыйна лічылася першай
Якасцю воіна, і на вайсковых аглядах

Ён, як аптэкар на вагах, узважваў, хто лепшы,
Лепшаму там жа за доблесць і дзякаваў шчодро.

Ох, не любіў баязліўцаў і пестаў з магнатаў!

Будзь ты магнатам, але калі дрэйфіш у справе,

Лёс незайздросны ў такога — пагарда дружыны.
Строга і крута судзіў, і прытым — справядліва.

Сам справядлівы ва ўсім, ён па гэтай жа мерцы
Кожнаму мераў і нейкім сваім адчуваннем

Мог здагадацца адразу, дзе праўда, дзе крыўда.
Хлус перад ім не аднекваўся доўга: збялеўшы,

Змяк, затрымцеў, як асінавы ліст, і прызнаўся.

Сам і прысуд вінаватым выносіў, а тыя,

Цяжкасць віны ўсведамляючы, з ціхай пакорай
Самі прыспешвалі час непазбежнае смерці.

Ведалі добра: на літасць дарэмна разлічваць.

Круцікі-муцікі ў сведчаннях і крывадушнасць

Более за ўсё не любіў і, як сведчаць паданні,
Клятваадступнікаў-сведак судзіў, як забойцаў.

Кат распраўляўся з такімі, і ўсё ў навучанне
Чорнаму людз: вучыцца, як небяспечна
Княжы абходзіць закон і вярхоўную ўладу!
Позіркам жорсткім, што гляне — аж зробіцца млосна,
Ён, як вядзьмак, абяззбройваў усіх ашуканцаў:
«Хлусіш!» — і хлус прызнаваўся, што сведчыць ілжыва.
Кара была неадкладнай, чакала пры замку:
Іх, закруціўшы ў звярыную шкуру, спіхалі
З вала на пляц сабакарні, дзе псы-ваўкадавы
Клычылі ў шмацце асуджаных — ведама ж, псярня.
Так жа бязлітасна, строга караў ён і суддзяў
Княжацкіх вотчын за подкупы, хабар, ліхварства.
Выпадак быў, ды не ведаю дзе. Спакусіўся
Нейкі суддзя на багаты дарунак, і справу
Выйграў адказчык насуперак княскаму ўказу.
Скарга да князя дайшла; вінаваты прызнаўся.
Кат перабіў яму рукі і ногі, а потым —
Зноў жа ў навуку другім! — і суддзю пры народзе,
К конскім хвастам прывязаўшы, пусцілі на волю.
Прагнасьць нажыцца пад шылдаю варты закона,
Сквапнасьць — загрэбці кавалак у бліжняга з рота —
Ён тыранічнымі сродкамі так пратараніў,
Што на вякі нават завад іх вывёўся ў княстве.
Кім бы і чым бы ні быў ён пры іншых заслугах,
Нават за гэта адно я пяю яму славу.
Густа ён справамі век насяліў свой, і водгук
Спраў тых вячых патрапіў і ў гэтую песню.

Клопат аратага быў і астаўся аддаўна —
Сошка ды ніва, а сэрца яго і адвагу
Князь гартаваў на аблавах, у высачках звера.
Звер здабываўся па-рознаму; лепшай здабычай
Тую лічылі, якую жыўцом дастаўлялі —
Поцягам ці на плячах — на дзядзінец у лагер.
Высач, злаві, прывядзі, не скалечыўшы, зубра —
Гэта ўжо мужнасць, і доблесць, і нават геройства!

Ну і, вядома, была ўзнагарода адважным,
А з маладушных маглі і спагнаць, безумоўна.
Варта адзначыць, што ўсе земляробы ахвотна
Тое рабілі, што вёскам ад імені князя
Ставіў цівун у павіннасць, — рабілі без страху.
Нават і звера жыўцом валаклі да палаца
Князю ў дарунак. Хоць сам я, прызнацца, не веру,
Людзі ж старыя сцвярджаюць: «Бывала — і часта».
Вось што аб здатнасці нашай да выдумак розных
Тут без сумнення скажу вам па прыказцы нашай:
Хіцер на выдумкі Зміцер — мастак самавіты!
Хоць бы і тая збудова пад назваю «сценка».
Вам у навінку такое, і я падрабязна
Ўсё апішу. Уявіце, што зрублены ў лесе
Клін велізарны з бяргвення-калодаў яловых;
З фронту — шырокія клешчы, далей паступова
Звужаны, быццам прагон, і прарэзы па сценах —
Вокны-пазы для завалак з цясавога бруса,
Дбала прыкрытыя свежымі лапкамі, голлем.
(Трэба, каб звер не спасціг ні падману, ні пасткі.)
Вось падышоў ён да кліна. Цікавасць забрала:
Што за прагон тут? Абнюхаў, ступіў, азірнуўся.
Раптам наперадзе штось мільганула ў чырвоным.
(Гэта лавец-завадар у барвовай накідцы
Выбег знарком з-пад укрыцця, каб звера раз'ятрыць.
Зубр, як вядома, ніякай прыстрашкі не любіць.)
Ах, у чырвоным, ды шчэ і бліскучаю шабляй
Грозна размахвае! Звер гэта бачыць, і ўмомант
Вочы крывёй наліліся, ён з месца падскокам
Рушыў за лоўчым, а той як растаў, бо па сценах
Зроблены спуды — у іх і схваўся адважны.
Бык жа тым часам, прабегшы прагон, апынуўся
Ў пастцы, бо ззаду і спераду завалкі ўмомант
Шлях адступлення адрэзалі — стой і здавайся!
Зараз жа — дзе толькі браліся! — лоўчыя ў пастку,
Зверху пятлю накідаюць: перш-наперш — на повад.

Путы на ногі, каб, голаў прыгнуўшы, стрыножыць.
 Крэпязь абапал вяроўкі, а заднія ногі
 Вяжуць з пярэднімі, каб не брыкаўся, не скачыў.
 Сілаю зброі вялікага гурту не ўзяты,
 Тут ён здрадлівасцю лёсу прададзены. Злоўлен!
 Ну, закілзalı нарэшце і ў пысу прадзелі
 Колца стальное, за колца — шматжыльны пастронак —
 Можна і весці пад гулкія воклічы: «Ўзялі!» —
 Цягнуць здабычу з прагону. Палонны асілак,
 Пену пускаючы з пашчы — аж бурбалаць храпы,—
 Пнецца назад, але ўсё-такі крочыць наперад.
 Жахам ахоплены, ярасць у позірку — як жа
 Вольніцу пушчы змяняць на людскія астрогі?
 Лесам вядуць, цераз ляды, па вуліцах вёсак,
 Дзе праз шпалеры цікаўных зусім не героем
 Мусіць палонны прайсці, і, нарэшце,— у лагер.
 Тут, развязаўшы вяроўкі, з пастронкам у пысе
 Ў чыстае поле пускаюць — бяжы, спатыкайся
 І паслужы ездакам бегавою мішэнню.
 А ездакі з кавалерыі княскай тым часам,
 Лукі і коп'і прыўзняўшы, чакаюць атакі.
 Гучна ражок затрубіў — і пайшла адшліфоўка
 Трапнай стральбы і бяспромашных закідаў коп'яў.
 З вуснаў у вусны даходзяць легенды, што кожны
 Коннік стралу сваю значыў асобнай зарубкай,
 Як і капейшчык — дзяржанне кап'я або дзіды.
 Звера ж таксама пярэсцілі, як рабаціннем,
 Так што капейшчык ці лучнік, пацэлiўшы ў кропку,
 Мог апазнаць свой удар па зарубцы на зброі
 І атрымаць, адпаведна, сваю ўзнагароду.
 Самай высокай адзнакай таго адзначалі,
 Хто, шыбануўшы кап'ё або дроцік, смяротна
 Раніў жывёліну. Драпін у бойцы не лічаць.

Княжанне Вітаўта лічаць усе летапісцы
 Росквітам княства Літоўскага, нашага краю,

І называюць той век залатым. Разбяромся:
 Мне так здаецца, што гэтай шаноўнаю назвай
 Век той названы па простаі прычыне: дзяржаўца
 Перад багаццем і шчасцем зямным пастаянна
 Ставіў багацце духоўнае — злата дзяржавы.
 Ён быў набожны і першы з народамі княства
 Сам ахрысціўся, прызнаўшы, што з верай паганскай
 Повазі ўсе парывае, а ідалаў веры
 Ён загадаў пазбіраць і панішчыць, і цэрквы
 Богу адзінаму скрозь будаваў, і надзелы
 Служкам духоўным адвальваў з угоддзяў не скупа.
 Славу і ўхвалу вялікаму князю аддаў я
 Поўнаю мерай, хаця і зусім не сумысля
 Ратныя справы яго абышоў. Адчуваю:
 Гледзячы доўга назад, я паглыбіўся ў нетры
 Даўняе даўнасці, збіўся з напрамку, а трэба ж
 Брацца па сцезцы на поўнач, да свойскага лесу,
 Ды і пара б мне дапець сваю песню пра зубра.

Пераклад з лацінскай Я. СЕМЯЖОНА

?

1. Чым абумоўлены зварот аўтара да вобраза Вітаўта?
2. Як называе паэт гады праўлення князя Вітаўта? Чаму? Знайдзіце адпаведныя радкі ў паэме.
3. Як Вітаўт рыхтаваў сваіх воінаў да абароны Радзімы?
4. Якія якасці найбольш цаніў Вітаўт у сваіх падданных?
5. Якімі вартасцямі надзяляе аўтар свайго героя?
6. Параўнайце апісанні Вітаўта ў «Пахвале Вітаўту» і ва ўрывку з паэмы «Песня пра зубра». Што ў іх падобнага і чым яны адрозніваюцца? Пацвердзіце свой адказ вытрымкамі з тэксту.
7. Запішыце ў літаратурны сшытак радкі:
 Перад багаццем і шчасцем зямным пастаянна
 Ставіў багацце духоўнае — злата дзяржавы.
 Расстаўце націскі ў словах. Як чаргуюцца націскныя і ненаціскныя склады? Як называецца такі вершаваны памер?
8. Вы пазнаёміліся з жыццём і творчасцю Францыска Скарыны і Міколы Гусоўскага. Што яднае гэтых дзеячаў эпохі Адраджэння?

1. Вызначце сутнасць эпохі Адраджэння.
2. Які горад з'яўляецца радзімай Францыска Скарыны? Якіх яшчэ дзеячаў культуры даў свету гэты горад?
3. Заснавальнікам якога жанру лічыцца Францыск Скарына? Адказ праілюструйце тэкстам.
4. Прыгадайце творы розных гістарычных эпох, у цэнтры якіх вобраз князя Вітаўта. Параўнайце, як падаецца гэты вобраз рознымі аўтарамі.
5. Складзіце тэзісны план выказвання на адну з прапанаваных тэм: «Слаўныя выхадцы з Полацка», «Век зала-тым той названы...», «Калі ёсць у народа такія, не загіне давеку народ».

У культурным жыцці народаў Еўропы ў XVIII стагоддзі наступілі прыкметныя змены. У гэты час бурна развіваліся навукі, якія падрыхтавалі прыход індустрыяльнай цывілізацыі XIX стагоддзя: матэматыка, фізіка, біялогія. Розум лічыўся крытэрыем ісціны. Перадавыя філосафы, вучоныя, асветнікі, пісьменнікі выступалі супраць тыраніі і дэспатызму. На палітычную арэну выходзіла так званае трэцяе саслоўе — буржуазія, якая змагалася за свае палітычныя правы. У Францыі ў 1789—1794 гадах адбылася рэвалюцыя. Яна была скіравана супраць каралеўскай улады, супраць прыгоннікаў і ажыццяўлялася пад лозунгам «Свабода, роўнасць, братэрства». І хоць яе лозунгі былі ажыццяўлены толькі часткова, усё ж Вялікая французская рэвалюцыя зрабіла ўплыў на вызваленчы рух у краінах Еўропы.

Культурны рух XVIII стагоддзя ў Еўропе атрымаў назву *Асветніцтва*. Літаратура гэтага часу ўзбагацілася новымі жанрамі. Сярод іх вылучаюцца такія, як філасофскі раман і філасофская трагедыя. Вальтэр (Францыя) у рамане «Кандыд», Гётэ (Германія) у трагедыі «Фаўст» паставілі філасофскія пытанні аб сэнсе чалавечага жыцця, аб шляхах цывілізацыі.

У канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя ўзніклі літаратурныя напрамкі, якія адышлі ад афіцыйнага кірунку літаратуры — класіцызму. Героі класіцыстычнай літаратуры падаваліся як узоры прыкладных паводзін, калі чалавек ахвяруе сабой дзеля інтарэсаў караля ці сеньёра.

Літаратура *сентыменталізму* ў цэнтры увагі паставіла цікавасць да звычайнага чалавека. Пры гэтым

перавага аддавалася паказу пачуццяў асобы, а праблема доўгу і абавязку перад каралём адышла на другі план.

Акрамя сентыменталізму, у канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя сфарміраваўся літаратурны напрамак, названы **рамантызмам**. Для яго характэрнай з'яўляецца цікавасць да героя-бунтара, які пратэстуе супраць уціску і часта парывае сувязі з рэальным светам. Рамантычны герой бывае адзінокай, яго вабяць магутныя стыхіі — мора, горы, першабытныя лясы. Рамантычныя творы часта маюць трагічны фінал.

Пісьменнікі-рамантыкі з асаблівай сімпатыяй ставіліся да фальклору, іх вабілі натуральнасць і шчырасць народнай песні і казкі, веліч эпічнага героя. Самымі папулярнымі пісьменнікамі-рамантыкамі з'яўляюцца Дж. Байран, А. Міцкевіч, В. Гюго.

У беларускай літаратуры XIX стагоддзя часта суіснуюць элементы класіцызму, сентыменталізму і рамантызму. Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч і іншыя аўтары ў сваіх творах з замілаваннем выкарыстоўвалі вобразы і матывы беларускай міфалогіі і фальклору. Яны ставілі перад сабой асветніцкія мэты — паказаць шляхце вялікае духоўнае багацце беларускага селяніна, яго высокія маральныя якасці. Асобая роля ў грамадскім жыцці ў XIX стагоддзі належыць Кастусю Каліноўскаму — рамантыку і змагару за вызваленне народа з каланіяльнага рабства. К. Каліноўскі ў «Мужыцкай праўдзе» звяртаўся да сялян і расказваў ім пра тыя часы, калі Беларусь была незалежнай ад Расійскай імперыі, калі ў краіне не было рэкруцкіх набораў, калі народ меў свой закон, сваю рэлігію.

Традыцыі рамантызму вельмі адчувальныя і ў літаратуры XX стагоддзя.

?

1. Акрэсліце храналагічныя рамкі эпохі Асветніцтва.
2. Якія літаратурныя напрамкі існавалі ў гэты час?
3. Назавіце характэрныя асаблівасці рамантызму.
4. Чаму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя часта суіснуюць розныя літаратурныя напрамкі?

ЯН БАРШЧЭЎСКІ
(1794—1851)

Ян Баршчэўскі нарадзіўся ў вёсцы Мурагі на Расоншчыне. Вучыўся ў Полацкай езуіцкай калегіі. Збіраўся працягваць вучобу ў Віленскім універсітэце, аднак па прапанове знаёмага вырашыў заняцца гувэрнёрствам. У 1820-я гады жыў у Пецярбургу, дзе арганізаваў літаратурны гурток для выхадцаў з Беларусі і выдаваў альманах «Незабудка». Сябраваў з А. Міцкевічам і Т. Шаўчэнкам.

У памяці сучаснікаў Я. Баршчэўскі назаўсёды застаўся нястомным вандроўнікам, зацікаўленым падарожнікам, які «ўсю Беларусь ведае як найдасканалей, бо з трыццаць разоў пешшу абышоў яе». А ў гісторыі літаратуры ён вядомы як адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, як аўтар твора «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях». Гэтую кнігу часта параўноўваюць з казкамі «Тысячы і адной ночы», называюць беларускай «Адысеей».

Як адзначаў сам аўтар, «Шляхціц Завальня» быў спрабай даць «кнігу сэрцаў і характараў людскіх». Твор уяўляе

сабой зборнік апавяданняў, заснаваных на легендах і паданнях роднага краю. Апавяданні аб'яднаны ў мастацкае цэлае адным героем — шляхціцам Завальняй, які «кожную ноч засынаў не іначай, як слухаючы чарадзейныя гісторыі».

Рэальнае ў творы цесна пераплятаецца з фантастычным, свет прыроды, як у казцы, ажывае і ўзаемадзейнічае з чалавекам. Найбольш яскрава ідэю кнігі выяўляе сімвалічны вобраз Плачкі. Яна з'яўляецца найчасцей у пакінутых дамах, у пустых касцёлах і на руінах. Пасля захаду сонца яна сядзе на камені, наракае на лёс жаласным голасам і заліваецца слязьмі. Кажуць, тыя, хто набліжаўся да яе, чулі такія словы: «Няма каму даверыць таямніцу сэрца майго!» Забытая амаль усімі Плачка-Беларусь мусіць апрагнуць сялянскі строй, бо паны і шляхта адварнуліся ад яе, пагардліва глядзяць на сялянскую сірату. Яны звязваюцца з чарнакніжнікамі, аддаюць свой край пад уладу Белай Сарокі, гаспадыні Паўночнай краіны, а самі ў вобліку мядзведзяў вартуюць яе багацці; яны наводзяць на Беларусь асташоў, што нішчаць прыроду і псуюць людскія норавы.

З дапамогай алюзіі¹ і алегорыі Я. Баршчэўскі намаляваў рэальны стан нацыянальнага жыцця. Письменнік верыў у лепшую будучыню Беларусі, спадзяваўся, што вышэйшае саслоўе павернецца да мясцовых праблем, пазбавіцца гістарычнага бяспамяцтва. І для гэтага ў асветніцка-рамантычным рэчышчы распавядаў пра мінулае свайго краю, раскрываў самабытнасць нацыянальнага характару, паказваў прыгажосць традыцый і звычайў народа.

¹ *Алюзія* (лац. — намёк, жарт) — у мастацкім творы намёк на агульнавядомы гістарычны факт, літаратурны твор.

ШЛЯХЦІЦ ЗАВАЛЬНЯ

Дзядзька мой пан Завальня, досыць заможны шляхціц на загродзе¹, жыў у паўночным і дзікім баку Беларусі. Яго сядзіба стаяла ў чароўнай мясціне. На поўнач паблізу жылля — Нешчарда, велізарнае возера нахштальт марское затокі. Калі ўсходзіцца вецер, ад возера плыве роўны шум і відаць праз вакно, як пакрытыя пенаю хвалі падымаюць угору і зноў кідаюць уніз рыбацкія лодкі. На поўдзень ад дому нізіны зелянеюць кустамі лазы, дзенідзе ўзгоркі, парослыя бярозамі і ліпамі, на захад — разлогія лугавіны, і рака бяжыць з усходу — пераразаючы гэтыя ваколіцы, уліваецца ў Нешчарду. Вясна там надзвычай прыгожая, калі па лугах разальецца вада і ў паветры над возерам і ў лясах зазвіняць галасы птушак, што вяртаюцца з выраю.

Пан Завальня любіў прыроду, найбольшай прыемнасцю для яго было садзіць дрэвы, і таму, хоць дом яго стаяў на гары, за паўвярсты нельга яго ўбачыць, бо быў з усіх бакоў прыкрыты лесам. Толькі рыбакам, што плавалі па возеры, адкрывалася ўся пабудова. Ён таксама меў прыроджаную душу паэта і хоць сам не пісаў ні прозай, ні вершам, але кожнае апавяданне пра разбойнікаў, герояў, пра чары і цуды надзвычай яго займала, і кожную ноч ён засынаў не іначай як слухаючы чарадзейныя гісторыі. Таму ўжо было звычайным, што, пакуль ён не засне, хто-небудзь з чэлядзі мусіў апавядаць яму якую проста-народную аповесць, і ён слухаў цяплява, хоць бы адна і тая ж гісторыя паўтаралася некалькі дзiesiąткаў разоў. Калі хто прыязджаў да яго, маючы якую патрэбу, які-небудзь падарожны ці квестар², ён найласкавей яго прымаў, частаваў, пакідаў начаваць і выконваў усе жадункі, узнагароджваў, абы толькі той раскажаў яму якую казку.

¹ *Шляхціц на загродзе* — дробны шляхціц, які меў невялікі маёнтак з абгароджанай сядзібай.

² *Квестар* — манах, які збірае ахвяраванні на кляштар.

А асабліва ўвосень, калі ночы доўгія. Той госць быў для яго наймілейшы, які меў у запасе найбольш гісторый, розных здарэнняў і показак.

Калі я прыехаў да яго, ён быў вельмі рады, распытваў пра шаноўных людзей, у якіх я праслужыў столькі гадоў, расказваў пра сваю гаспадарку, пра бярозы, ліпы і клёны, якія шырока распасцёрлі свае галіны над дахам. Некаторых суседзяў хваліў, іншых жа ганіў, што яны займаліся толькі сабакамі і паляваннем. Нарэшце, пасля доўгае размовы пра сёе ды тое, кажа мне:

— Ты чалавек вучоны, хадзіў у езуіцкую школу, чытаў многа кніжак, гутарыў з вучонымі людзьмі, павінен ведаць шмат разнастайных гісторый, сёння ўвечары раскажы мне што-небудзь цікавае.

Дык я пачаў прыпамінаць, чым бы пахваліцца. Я нічога не чытаў, апрача гісторыкаў і класікаў. Гісторыя народаў — не займаўшая рэч для таго, каго не цікавяць тэатр свету і асобы, што іграюць розныя сцэны. Для майго дзядзькі адзінай гісторыяй была Біблія, са свецкіх жа паданняў ён дзесьці вычытаў, што Аляксандар Македонскі, прагнучы даведацца пра вышыню неба і глыбіню мора, лятаў на грыфах і апускаўся на дно акіяна, і такая чалавечая смеласць яго, дзядзьку, здзіўляла і займала. Трэба было і мне расказаць што-небудзь падобнае, таму вырашыў пачаць з «Адысеі» Гамера, бо ў гэтай паэме поўна чараў і дзіваў, як і ў нашых простанародных апавесцяў.

Блізу дзесятае гадзіны вечара, калі вясковыя жыхары канчаюць сваю працу, мой дзядзька пасля малітвы ідзе спачвацца. Ужо сабралася ўся чэлядзь паслухаць новыя апавесці, а ён сказаў так:

— Ну, Янка, раскажы ж нам што цікавага, я буду пільна слухаць, бо сёння адчуваю, што не хутка засну.

Тады я, каб мае апавесці былі лепш зразумелыя для слухачоў, расказаў каратка пра самых галоўных грэцкіх багоў, багін і герояў, пасля пра залаты яблык, пра суд

Парыса, пра аблогу Троі. Усе слухалі з цікавасцю і здзіўленнем. Я чуў, як некаторыя з чэлядзі гаварылі:

— *Гэтай басні прыпомніць няможна, дужа цяжкая.*

— А ці было калі ў сапраўднасці тое, што ты расказваеш? — пасля доўгага маўчання перапыніў дзядзька.

— Так некалі верылі паганцы, бо было гэта да нараджэння Хрыстовага. Вядома з гісторыі пра побыт гэтага народа, вядома таксама і пра яго рэлігію.

— І такому вас вучаць езуіты ў школах, нашто ж гэта спатрэбіцца?

— Хто вучыцца,— адказаў я,— той павінен пра ўсё ведаць.

— Ну, то кажы далей.

І далей я апаўдаў без перапынку. Ужо было пасля паўночы.

Чэлядзь, разыходзячыся, паціху паўтарала паміж сабой:

— *Нам гэтай басні ня выўчыцца, усё што-то ні панашаму, тут нічога ні прыпомніш.*

Праз пэўны час я пачуў моцны храп майго дзядзькі і, усцешаны з гэтае прычыны, перажагнаўся і заснуў.

На другі дзень ён як вясковы гаспадар устаў вельмі рана, агледзеў увесь свой маленькі маёнтачак, вярнуўся ў дом і, набліжаючыся да мяне, калі я яшчэ драмаў, закрычаў:

— О, як бачу, вашэць любіць спаць па-панску; уставай, у простых людзей гэта грэх, і цябе назавуць гультаём! Але твая ўчарашняя гісторыя вельмі вучоная, хоць забі, не помню аніводнага імя тых паганскіх багоў. Дый гэта не апошні раз, пагасцюеш у мяне да вясны і за доўгія зімовыя ночы шмат мне раскажаш пра сёе і пра тое.

У час майго побыту ў дзядзькавым доме мусіў я амаль пяць тыдняў кожную ноч усыпляць яго пераказам славытых паэм грэцкіх або лацінскіх класікаў, аднак найбольш яму падабалася з «Адысеі» мудрасць Уліса на берагах Цырцэі і на востраве цыклопаў. Паўтараў мне не раз:

— А можа, некалі даўно і бывалі такія агромністыя веліканы, толькі дзіўна, што з адным вокам на лбе.

Але ж і хітрун гэты Уліс — нападзі, выкалаў вока і выехаў на баране.

Не мог таксама ён забыць шостае песні з Вергілія, дзе Эней увайшоў у пекла. Паўтараў некалькі разоў такія словы:

— Хоць ён быў і паганін, ды якое шляхетнае пачуццё і любасць да бацькі — ісці ў такое небяспечнае месца. Але якая ў іх дзіўная вера, у нас душачкі збавёныя ідуць у неба, а яны сабе прыдумалі нябеснае валадарства так глыбока пад зямлёй. Дзіўная рэч!

Аднаго разу, размаўляючы са мною, запытаўся ён, ці даўно я быў у Полацку.

— Амаль год не меў нагоды быць у гэтым горадзе.

— Калі надарыцца там быць, добра было б даведацца ад ксяндзоў езуітаў, як вучацца мае Стась і Юзік. О, не кепска быць чалавекам вучоным! От, як вашэць апавядаеш з розных кніжак, таго невук і ў сне не ўбачыць! Добра ўсё ведаць. Я, будучы ў Полацку, і мая нябожчыца жонка, вечная ёй памяць, прасілі ксяндза-прэфекта¹, каб не шкадавалі розгаў.

Розгаю дух святы дзетак біць радзіць,
Розга аніяк здароўю не вадзіць.

О, гэта цудоўныя вершы — розга вучыць розуму і веры. Сёй-той з нашых панічоў, якіх песцяць у бацькоў, толькі і бавіцца з коньмі і сабакамі, а прыйдзе які ў касцёл, дык нават не перажагнаецца. Якая ўцеха бацькам — толькі кара Божая!

Ужо былі першыя дні лістапада. Самотны, седзячы ля вакна, я слухаў завыванне асенніх вятроў і пошум бяроз і клёнаў, якія густа ўздымаліся над дахам. Віхор круціў па двары жоўтае лісце і ўзняў яго ўгору. Усюды глуха, толькі зрэдку забрэша сабака, калі мінае прахожы або пакажацца з лесу звер. Думкі мае былі занятыя нейкімі тужлівымі марамі. Тут уваходзіць кабета, што за гаспа-

¹ *Прэфект* — загадчык, інспектар або настаўнік рэлігіі ў школе.

дыню ў майго дзядзькі. Гэта сястра яго жонкі-нябожчыцы, ужо ў сталых гадах. Убачыўшы, што я задумаўся, сказала:

— Нудзішся ты ў нас, пане Янка. Ты малады чалавек, а адпаведнае кампаніі не маеш, а можа, ужо і гэтыя начныя апавяданні апрыкралі. Крышку патрывай, — як толькі замерзне Нешчарда, паўз гэты фальварак праз возера будзе вялікая дарога. О! Тады пан Завальня запрасіць да сябе шмат гасцей, каб расказвалі, што каму заманецца.

Прайшло колькі дзён. Яснымі і пагодлівымі начамі заіскрыліся маразы. Заснула возера пад тоўстай лядовай глыбай, пасыпаўся снег з аблокаў — і ўжо зіма. Уздоўж Нешчарды з'явілася шырокая дарога, праходзяць падарожныя і цягнуцца ў Рыгу вазы, грузаныя лёнам і пнянкою, паказаўся гурт рыбалоў на лёдзе. Мы з дзядзькам любілі часта наведваць тоні і глядзець на багаты ўлоў, а тут яшчэ і тая была карысць, што ён, прабывшы цэлы дзень на марозе, хутка засынаў, і я вечарамі быў вольны. Да таго ж мы часцей мелі і заезджых гасцей, перад якімі дзядзька вельмі хваліў мяне і езуіцкія навукі, расказваючы, што чуў ад мяне шмат новых і такіх разумных аповесцей, што і запомніць цяжка. Быў і я рады гасцям, бо сёй-той з іх заступаў маё месца, і мне ўжо было прыемней слухаць, чым гаварыць.

Вечар быў цёмны, неба пакрыта хмарами, нідзе аніводнае зоркі, падаў густы снег. Раптам пачынае дзьмуць паўночны вецер, навокал страшная бура і завіруха, вокны засыпала снегам, за сцяною завылі сумным голасам віхуры, быццам над магілаю самое прыроды, за адзін крок вока нічога не бачыць, і сабакі на падворку брэшучы: кідаюцца, быццам папалі да нейкага зверу. Выходжу з дому, слухаю, ці не падышла зграя ваўкоў, бо ў такую завіруху гэтыя драпежныя звыры найчасцей шукаюць сабе здабычу, гойсаючы тут і там каля вёсак. Узяў набітую стрэльбу, каб хоць папужаць іх, калі здолею заўважыць зіхатлівыя воўчыя вочы. Раптам пачуў крык на возеры, там і тут пераклікаліся паміж сабою мноства адчайных

галасоў, быццам не могуць даць рады ў страшнай небяспецы. Я вяртаюся ў хату і кажу пра гэта дзядзьку.

— Гэта падарожныя, — адказаў ён, — дуйка снегам замяла дарогу, і яны, блукаючы па возеры, не ведаюць, у які бок падацца.

Гаворачы гэта, ён узяў запаленую свечку і паставіў яе на падваконні.

Пан Завальня меў звычай рабіць гэта кожную завейную ноч ужо таму, што жыла ў ягоным хрысціянскім сэрцы любоў да бліжняга, і ён рады быў заўсёды гасцям, каб з імі пагаварыць і паслухаць іхнія гісторыі. Падарожныя, што заблудзіліся, заўважыўшы з возера агонь у вакне, цешыліся, як мараходы, змучаныя марскімі хвалямі, калі ўгледзяць здалёк сярод начное цямрэчы святло партовага ліхтара, цешыліся і з'язджаліся ўсе да сядзібы майго дзядзькі, быццам да прыдарожнае карчмы, каб пагрэцца і даць адпачынак коням.

Вецер не сціхаў, і дым, быццам высокія валы, акружалі снежныя сумёты; сярод шуму буры чуваць рыпенне снегу пад нагруканымі вазамі, стукаюць у зачыненыя вароты і крычаць:

— *Рандар! Рандар! Адчыні вароты; ахці, якая мяцеліца, саўсем перазяблі, і коні прысталі, чуць цягнуць. Рандар! Рандар! Адчыні вароты!*

На гэты крык выходзіць парабак, незадаволены, што ўваліўся ў глыбокі снег:

— *Пагадзіца, адчыню, чаго вы крычыця, тут не рандар жывець, а пан Завальня.*

— *Ах, паночык (думалі, што гэта сам гаспадар), пусці нас пераначаваць, ноч цёмная, нічога не відна, і дарогу так замяло, што і найці няможна.*

— *А ці ўмеіце казкі да прыказкі?*

— *Да ўжо ж як-небудзь скажым, калі толькі будзе ласка панская.*

Адчыняюцца вароты, на падворак заязджае некалькі вазоў, насустрач выходзіць дзядзька і кажа:

— Ну, добра, будзеце мець вячэру і сена для коней, толькі з умовай, што хто-небудзь з вас павінен раскажаць мне цікавую казку.

— *Добра, паночык*, — адказваюць сяляне, здымаючы шапкі і кланяючыся.

Вось выпраглі яны і прывязалі да вазоў сваіх коней, паклалі ім сена, зайшлі ў пакой для чэлядзі, абтрэслі снег, там далі ім вячэру; пасля яе сёй-той з іх прыйшоў у пакой да майго дзядзькі, ён даў ім яшчэ па кілішку гарэлкі, пасадзіў падарожных каля сябе і ўлёгся ў пасцель з намерам, аднак, слухаць казкі. Сабраліся сямейнікі, і я сеў паблізу, з вялікай цікавасцю жадаючы пачуць новыя яшчэ для мяне простанародныя аповесці.

1. Якім паказаны дзядзька Завальня? Пацвердзіце адказ адпаведнымі цытатамі.
2. Што найбольш цэніць у людзях пан Завальня?
3. На якіх кнігах быў выхаваны яго пляменнік Ян?
4. Рэплікі якіх персанажаў апавядання выдзелены іншым шрыфтам? Чаму?
5. Вызначце ролю вобраза Завальні ў кнізе Яна Баршчэўскага.
6. Падрыхтуйце вуснае апавяданне на тэму «Ля запаленай свечкі...»

АПАВЯДАННЕ ПЕРШАЕ.

ПРА ЧАРНАКНІЖНІКА І ПРА ЦМОКА, ШТО ВЫЛУПІўСЯ З ЯЙКА, ЗНЕСЕНАГА ПЕўНЕМ

Не кожны чытач зразумее беларускую мову, дык гэтыя народныя апавяданні, якія пачуў я з вуснаў простага люду, вырашыў (наколькі змагу) у даслоўным перакладзе напісаць па-польску.

Падарожны гэты быў чалавек немаладых гадоў; валасы меў сівыя, але быў здаровы і моцны. Калі апавядаў пра сваё мінулае, здавалася, маладзеў; крыху падумаўшы, пачаў так:

— Не казку пану раскажу, а тое, што было ў сапраўднасці, што здарылася нават са мною. Горкім бывае часам нашае жыццё, але хто спадзяецца на Бога — Бог злітуецца і ўсё пераменіць на лепшае. Бяда таму, хто, прагнучы багацця, прадае сваю душу пеклу.

У маладосці маёй, памятаю, мелі мы пана К. Г. Злы гэта быў пан, страшна ўспомніць, што ён рабіў: хлопцаў і дзяўчат жаніў і замуж выдаваў, не хочучы і ведаць ні пра іхнія сімпатыі, ні пра іх будучае шчасце: ні просьбы, ні слёзы не маглі яго ўлагодзіць; вяршыў сваю волю, здзекуючыся з людзей без усялякае літасці, конь і сабака былі яму даражэйшыя, чым хрысціянская душа. Меў ён лёкая Карпу, злога чалавека; і яны абодва, спачатку пан, а пасля пахолак, прадалі свае душы д'яблу. А было гэта так.

З'явіўся ў нашым маёнтку — невядома адкуль — нейкі дзіўны чалавек. І цяпер яшчэ памятаю аблічча, твар і адзенне яго: нізкі, худы, заўсёды бледны, вялізны нос, як дзюба драпежнае птушкі, густыя бровы, пагляд яго — як у чалавека ў распачы ці вар'ята, апранахі яго — чорныя і нейкія дзіўныя, зусім не такія, як у нас носяць паны ці ксяндзы; ніхто не ведаў, ці быў ён свецкі ці манах які, з панам размаўляў на нейкай незразумелай мове. Пасля адкрылася, што гэта быў чарнакніжнік, які вучыў пана рабіць золата і іншыя д'ябальскія штукі.

І хоць у той час я быў зусім маладзён, аднак мусіў адбываць у маёнтку чаргу начнога вартаўніка, абыходзіць усе панскія будынкі і стукаць малатком у жалезную дошку. Не раз бачыў, як акурат апоўначы ў панскім пакоі гарэла святло і ён там з чарнакніжнікам пастаянна быў нечым заняты; усе заснулі, і ціш панавала на панадворку, над дахам панскага жылля сюды і туды снавалі кажаны і нейкія чорныя птушкі. Сава, апусціўшыся на дах, то рэгатала, то плакала, нібы немаўля. Мяне апанаваў люты страх, але калі перажагнаўся, пашаптаў пацеры — зрабілася крыху лягчэй, і, адчуўшы ў сабе больш смеласці,

вырашыў я ціхенька падысці да панскага вакна і паглядзець праз шыбу, што яны там робяць. Толькі падышоў, як ля сцяны ўбачыў жажлівую пачвару. Страшна ўспомніць, гэта была велізарная жаба-рапуха. Яна кінула на мяне вогненны позірк. Я адскочыў назад, пабег, як шалёны, прэч і ледзьве спыніўся праз дзве сотні крокаў. Увесь дрыжаў. Мне падумалася, што гэта шатан у абліччы таго страшыдлы пільнаваў вокны майго пана, каб ніхто не ўбачыў сакрэтаў, якія там чыніліся. Я змовіў «Анёла Божага» і, хоць ноч улетку была ясная і цёплая, дрыжаў, нібы на марозе. Дзякуй Богу, што хутка заспяваў певень, патухла святло ў пакоі, і я, крыху ўжо супакойшыся, дакачаўся ўсходу сонца.

Другое здарэнне таксама было дзіўнае. Я сек у лесе дровы. Сонца заходзіла. Гляджу: ідуць па дарозе пан з чарнакніжнікам і раптам павярнулі да густога яловага лесу. Я, маючы цікавасць, крадучы ціхенька следам і хаваюся за дрэвам, будучы ўпэўнены, што там павінны дзеяцца нейкія чары. Усюды ціха, толькі дзесьці далёка стукае дзяцел на спаракнелым дрэве. Бачу: на старым вывернутым дрэве сядзіць пан, каля яго стаіць чарнакніжнік і трымае за галаву велізарную гадзюку, якая чорнай стужкаю абвіла яму правую руку. Не ведаю, што было далей, бо я ад страху ўцёк.

Трэцяе здарэнне было яшчэ страшнейшае. Хоць я яго і не бачыў, аднак чуў ад надзейных людзей, дый пра гэта гаварылі ва ўсіх навакольных вёсках. Апоўначы наш пан, той госць шатанскі і лёкай Карпа ўзялі ў аборы чорнага казла, завялі яго на могілкі. Кажуць, што выкапалі яны з магілы наўца¹, чарнакніжнік надзеў на сябе нябожчыкаву чамарку², забіў казла і яго мясам і крывёю адпраўляў нейкія страшныя ахвяры. А што там дзеялася тае начы, нельга ўспомніць без страху. Казалі, што нейкія страшыдлы

¹ *Навец* — нябожчык.

² *Чамарка* — адзежына-венгерка.

дзяў, дзікоў і ваўкоў, бегалі вакол, равучы так, што пан і Карпа ад страху знепрытомнелі і пападалі на зямлю. Не ведаю, хто іх прывёў да прытомнасці, але пасля тае страшнае ночы чарнакіжнік знік, і ніхто яго потым не бачыў. Пан увесь час маркоціўся, хоць меў шмат золата і іншага багацця, чаго толькі не захоча — усё ёсць; зрабіўся яшчэ больш люты, ніхто яму дагадзіць не мог, нават Карпу выгнаў з маёнтка.

Калі падарожны апавядаў гэта, дык было чуваць, як шапталіся слухачы: *«Вот ужэ страх так страх, аж мороз па скуры падзіраець»*.

І дзядзька адазваўся такімі словамі:

— Мусіць, спачатку ён быў фармазонам ці пабра-таўся з недавяркамі, а чалавек без рэлігіі на ўсё гатовы. Але што ж далей?

Падарожны апавядаў далей:

— Карпа, выгнаны з маёнтка, аддадзены быў у ра-ботнікі аднаму заможнаму гаспадару. Ды там ён болей замінаў, чым быў памочнікам, бо, жывучы з дзяцінства ў маёнтку, зрабіўся лайдаком, да таго ж упартым і неслух-мяным. Да аканомы часта даходзілі скаргі, і той пера-водзіў яго з аднае хаты ў другую, але нідзе не мог ён застацца надоўга. Нарэшце Карпа папрасіў аканомы за-ступіцца за яго перад панам, каб далі яму хату і колькі дзесяцін зямлі, бо калі ён сам зробіцца гаспадаром, дык будзе, маўляў, больш старанны. Пан згадзіўся. Пабуда-валі яму новую хату, адрэзалі лепшае зямлі, далі пару коней, колькі кароў ды іншае жывёлы на развод. Урэшце задумаў ён жаніцца. Але ніводная гаспадарская дачка не хацела ісці за яго, бо ніхто ні на яго, ні на ягоную гас-падарку не квапіўся, бо ведалі ўсе, што ў яго ні веры, ні Бога ў сэрцы няма.

У гэтай вёсцы жылі колісь мае бацькі, і быў у нас су-сед Гарасім. Чалавек ён быў старанны, усяго яму хапала, служыў добра пану, спраўна плаціў падаткі. Меў ён адзіную

дачку, Агапку. Пекная была дзяўчына: здаровая, румяная, як спелая ягада. Даўней, як прыбярэцца і прыйдзе на кір-маш з жычкаю ў касе, у чырвонай шнурыцы — свеціцца, як цвет макавы, усе не могуць на яе наглядзецца, кожны любіў з ёй патанцаваць, і дудар для яе граў найахвотней. Ах! прызнаюся: і мне ў той час яна так прыпала да душы, што і сёння ўспамінаю яе, уздыхаючы.

Падабалася яна і Карпу. І вырашыў ён дамагацца яе, але ведаючы, што не любіць яго дзяўчына, а бацькі не хочуць мець сабе такога зяця, і сватоў, прысланых ад яго, не прынялі. Карпа, каб было па-ягонаму, ідзе да пана, просіць, каб загадаў Агапцы ісці замуж толькі за яго. Бацькі ж яе, даведаўшыся пра гэта, прасілі аканомы і ўсю грамаду заступіцца, бо Агапка яшчэ занадта мала-дая і не здолее добра ўпраўляцца ў ягонай хаце; і гаспа-дарка ў яго ўвачавідкі развальваецца, нічога добрага ад яе не прычакаеш. Па просьбе аканомы і вяскоўцаў пан адклаў вяселле на наступны год, а Карпу загадаў, каб на-прыканцы гэтага тэрміну паказаў, што зрабіў карыснага і колькі зарабіў грошай.

Кахаў і я Агапку, але каб пабрацца з ёю — пра та-кое і думаць не мог. Баяўся панскага гневу, і з Карпам цяжка было спрачацца, бо быў ён дваровы, з рознымі чараўнікамі меў фамільярнае сяброўства і калі б толькі даведаўся пра маю прыхільнасць да Агапкі, дык, пэўна, зрабіў бы са мною што-небудзь кепскае. Дык я толькі пакрыёма ў душы сумаваў, прасіў Бога, каб гэтая нявін-ная авечка не трапіла ў кіпцюры да шалёнага ваўка. Але сталася ўсё інакш.

Карпа — чалавек несумленны і лянiвы — ідзе на па-раду да Парамона, найстрашнейшага чараўніка ў нашай ваколіцы, апавядае яму пра сваю сімплатыю да Агапкі, пра ўмовы, якія пан загадаў яму выканаць за год. Словам, просіць яго, каб адкрыў спосаб, якім хутка можна заба-гацець, а ён гатовы на ўсё, хоць душу д'яблу прадаць, абы толькі дамагчыся свайго.

Парамон выняў са скрыні загорнутыя ў паперу нейкія зярняткі і, даючы іх Карпу, так раіць:

— Калі не маеш свайго чорнага пеўня, дык расстайся дзе-небудзь, накармі яго гэтым зернем, і ён праз колькі дзён знясе яйка, не большае за галубінае. Гэтае яйка ты павінен насіць цэлы месяц пад леваю пахаю. Праз месяц вылупіцца з яго маленькая яшчарачка, якую будзеш насіць пры сабе і кожны дзень карміць малаком са свае далоні. Расці яна будзе хутка, а па баках у яе вырастуць скураныя крылы. Праз месяц яшчарка ператворыцца ў крылатага цмока. Ён будзе выконваць усе твае загады. Ноччу ў чорным абліччы прынясе табе жыта, пшаніцы і іншага збожжа, а калі прыляціць, палаючы агнём, дык гэта значыць, што будзе мець пры сабе золата і срэбра. Жыві з ім у дружбе, калі хочаш быць багаты, бо калі ўгнявіш, дык ён можа спаліць табе хату і ўсё тваё дабро.

Гэтую бязбожную парадку Карпа выканаў ахвотна. Выгадаваў жахлівага цмока, але чары яго не засталіся тайнымі, бо гэтае страхоцце не раз пасля захаду сонца з'яўлялася на вачах вяскоўцаў, што вярталіся дахаты позняй парою.

Аднойчы і я, калі пасвіў коней на начлезе, бачыў, як ляцела тое страшыдла, з шумам рассыпаючы вакол сябе іскры, нібы распаленае жалеза пад молатам каваля, і над дахам Карпавае хаціны распалася на дробныя частачкі і знікла. Неба ў той час было яснае, ніводнае хмурынкі на ім, і зоркі зіхацелі на нябесным скляпенні. «О Божа! — падумаў я. — Перад Табою няма нічога таемнага. Ты будзеш суддзёю спраў людскіх, але людзі пра гэта забываюць».

Ужо праз колькі месяцаў Карпа стаў багатыром. Калі прыйдзе на кірмаш або ў якое свята да арандара, дык у карчму заходзіць падпёршыся ў бокі, чырвоная шапка набакір, галава задзёртая, і здаецца, што ўсе для яго нішто, жменяю грошы шпурляе на стол, кажа

падаваць тое, што толькі яму заманецца, частуе ўсіх і смела крычыць, што пан яму, як брат родны, ні ў чым не адмовіць і ён усё зробіць, што яму толькі захочацца, што Агапка павінна радавацца, калі можа выйсці за яго замуж, бо ён за свае грошы можа купіць жонку, якую толькі пажадае.

Агапка, чуючы пра гэта, залівалася слязьмі, бо ведала, што яе выбар і жаданне бацькоў — нішто. Усё было ў руках пана, а той не меў ні спагады, ні літасці. Ведала яна добра і душу Карпаву, і звычкі ягоныя. Часам чула гаворку суседзяў між сабою, што ён ужо лабратаўся з Парамонам, што ўжо служыць яму шатан, які назапасіў для яго безліч грошай. Не цешыла тое золата маладую дзяўчыну, бо яна бачыла ў лятунках сваіх мужа стараннага, цнатлівага ды пабожнага.

Прайшоў год. Карпа накупляў пану ў горадзе багатых падарункаў і прыехаў на гошым кані нагадаць пра абяцанае. Паслалі па Агапчынага бацьку, загадалі рыхтавацца да хуткага вяселля. Плакаў бедны Гарасім са сваёй жонкаю над лёсам дзіцяці і маліўся, каб Бог быў ёй апекуном. Агапка ж хавала скруху свайго сэрца, каб не растрывожыць яшчэ больш бацькоў. Узяўшы ядвабныя стужкі, якія найбольш любіла, і колькі кавалкаў кужалю, што сама ткала, пайшла да касцёла і, павесіўшы ўсё гэта на абраз Прачыстае Маці, пала ніц, енчачы і заліваючыся слязьмі; і ўсе, хто быў там, таксама не маглі стрымаць слёз. Пасля набажэнства выцерла слёзы і вярнулася да бацькоў са спакойным абліччам, як быццам усцешаная.

Спагада і любасць да гэтае дзяўчыны перамаглі ўва мне ўсякі страх. Іду да хаты, дзе жыві Гарасім. Нечаканыя думкі і смелыя намеры выпяваюць у маёй галаве. Вырашыў: ад тыранства і напасці схаваць яе дзе-небудзь у далёкай старане. Ідучы да вёскі, убачыў Агапку. Самотная, яна хадзіла па полі, плачучы, спявала жаласным голасам звычайную песню-падзяку бацькам за іх клопаты.

Набліжаюся да яе, бяру за руку (а сам быў у той час як непрытомны). Хочучы аблегчыць яе пакуты, так прапаную свае паслугі:

— Агапка! Ведаю я прычыну слёз тваіх, ведаю аб пакутах бацькі і маці. Карпа — бязбожны чалавек. Ён падкупіў пана, несумленна пагарджаючы тваім выбарам і воляю тваіх бацькоў. На зямлі ёсць высокія горы, зарослыя густым лесам; ёсць цёмныя пушчы, што чарнеюцца каля нашых вёсак. У засень іх нетраў ніколі не заглядвала чалавечае вока; яны цягнуцца бясконца. Давай пойдзем прэч з гэтых краёў. Давай схаваемся ад усіх знаёмых у гэтых дзікіх пустэлях. Я буду тваім вартаўніком і правадніком. Свет вялікі, знойдзем і мы дзе-небудзь свой куток. Ёсць і людзі з ласкавым сэрцам, якія даюць прытулак уцекачам ад суда, а мы ж невінаватыя ні перад Божым судом, ні перад людскім і дзе-небудзь працаю заслужым сабе кавалак хлеба. Добры Бог дасць нам здароўе і сілы, падтрымае ў тых цёмных лясах сваёй апекаю.

Калі я казаў гэта, слёзы зацьмілі мае вочы.

Агапка, гледзячы на мяне, адказала так:

— Я кахаю цябе, але не магу згадзіцца і пайсці з табою, бо бацькі мае будуць пакутаваць. Няхай лепш я сама буду ахвяраю свайго няшчасця, каб толькі яны былі спакойныя.

Сказаўшы гэта, яна шпарка пайшла дадому.

Я доўга стаяў на тым месцы, не ведаючы, што рабіць. У роспачы вярнуўся да свае хаты; як непрытомны, зноў пабег у поле, блукаў па лясах; не ведаў, за што зацяць рукі, ад самоты ледзь не памёр.

Абвясцілі пра заручыны. У нядзелю Карпа з Агапкаю бярэ шлюб у касцёле. Ён, вясёлы і выхвальны, стаяў проста, валасы на галаве падстрыжаныя па-панску, на шыі ядвабная хутка, на нагах блішчастыя боты, вопратка з тонкага сукна (такая, якую пан часам апранае). Словам, калі б хто не ведаў, што Карпа наш брат, — за паўвярсты яшчэ зняў бы шапку і пакланіўся. Яна, наадварот,

смутная, твар — бледны: змянілася ўся, нібы пасля цяжкой хваробы, бляск вачэй пагашаны слязьмі. І казалі, што свечкі ў маладых гарэлі так цьмяна, што сёй-той са страхам паглядаў на гэта, шэпчучы суседу: «Не будзе тут шчасця. Жыццё іх зацьміцца смуткам».

З касцёла Карпа з дружнаю і маладою жонкаю паехаў на паклон да пана, а з маёнтка — да хаты Агапчых бацькоў. Вяселле было бог ведае па-якому. Карпа з дзяцінства быў дваровы чалавек; звычай нашы вясковыя яму ўжо здаваліся смешнымі і былі не даспадобы. Не пераязджаў ён праз падпаленую салому, не гаварылі госці ніякіх арацый, не спявалі вясельных песень, не паклікалі нават дудара, і моладзь не патанцавала. Вяселле ў Гарасімавай хаце падобнае было да хаўтураў. І хутка маладая пара з гасцямі паехала адгэтуль да свае хаты, дзе ўжо Карпа кожным учынкам хваліўся сваім дворскім глянцам ды багаццем і хацеў, каб яго ўсе хвалілі.

Паклікаў дудара, кінуў яму, нібы чыноўнік які, колькі срэбранікаў і загадаў граць. Добра заплаціў таксама і кабетам, каб спявалі; з вымушанай ветлівасцю, нібы паніч які, прасіў хлопцаў і дзяўчат скакаць. Не было там шчырасці, а вось ежы і пітва — аж занадта. Чаркі з гарэлкаю амаль без адпачынку пераходзілі з рук у рукі. Шум у хаце, музыка грае, моладзь скача; ён апавядае пра сваю дворскую службу, пра прыхільнасць, якую заслужыў у пана. Адна Агапка — як забітая; было шкада нават на яе глянучь.

На панадворку хоць і цёмна, але ціха. На чыстым небе поўнач. Арыён перамясціўся. Госці, захмялелыя ад моцных напояў, весяліліся. Нечакана нібыта маланка асвятліла хату і нейкі незвычайны шум пачуўся за сцяною. Пачыналася полымя свечак, усе заціхлі ды пазіралі адно на аднаго. Карпа быццам змяніўся з твару і, як непрытомны, гучна прамовіў: «Прыбыў мой госць» — і адразу ж загаварыў да сваіх сяброў пра нешта іншае. Але пасля гэтага здарэння дзіўная была перамена ў той хаце; кожнага

апанавай нейкі неспакой, некаторыя з прысутных бачылі загадкавыя і страшныя праявы: то на двары, то ў цёмных кутках хаты. Аднаму падалося, што нейкае страшыдла, зарослае валасамі, з-за сцяны ўглядаецца ў вакно; другому здалася, што на печы сядзіць нейкі карузілік з велізарнай галавою, чорны, як вугаль; іншы бачыць нібыта таго чарнакніжніка, які вучыў пана штукам шатанскім і золата рабіць. Карпа, убачыўшы трывогу асобных гасцей, смяяўся, казаў, што гэта моцная гарэлка стварыла такія дзівы, загадваў дудару граць і спяваць песні. Сярод гаманы і тлуму забылі пра ўсё.

Адчыняюцца дзверы: уваходзіць чараўнік Парамон. З-пад густых броваў агністым вокам прабег ён па гасцях і, стоячы яшчэ ля парога, так абазваўся:

— Паклон шанюнай дружыне! Няхай вашу вясёлую кампанію радасць не пакідае, а маладой пары зычу згоды, любасці, багацця і заўсёды так весела прымаць і частаваць суседзяў і добрых сяброў.

Карпа вітае яго і просіць, каб сядзе на лаве на самае ганаровае месца. Расступаюцца госці, Парамон сядзе за стол, спінаю апіраецца аб сцяну і ганарліва разглядае ўсіх, хто стаіць перад ім. Карпа падносіць яму гарэлкі і закуску.

— А дзе ж твая Гапуля, гаспадыня маладая? Ці яна так занятая, ці, можа, таксама мяне не пазнала? Я пастарэў, а яна маладая вельмі, і ёй яшчэ трэба вучыцца, як жыць на свеце.

Карпа падвёў Агупку.

Парамон зірнуў на яе маркотны твар і кажа:

— Не смуткуй, пажывеш, пакахаеш, і добра будзе.

Акім, селянін гэтае самае воласці, падданы пана К. Г., быў колісь з Парамонам у вялікай непрыязі. Будучы ў добрым гуморы, бо не любіў абмінаць чарку, успомніў нягоды мінулых часоў, заклаў рукі за пояс, адставіў правую нагу і ў такой паставе, стоячы перад Парамонам і гледзячы яму ў вочы, так абазваўся:

— А! Паклон!

*Няўчом¹ кошка хвост свой лізала,
Аж яна цябе ў госці чакала.*

Усе паглядзелі на Акіма. Не рады, што ён, захмялеўшы ад гарэлкі, асмеліўся жартаваць з Парамонам. Ба-яліся, каб не выйшла з гэтага якога няшчасця, бо ўсе і раней верылі ў сілу Парамонавых чараў; верылі, што ён не толькі можа наслаць на людзей розныя хваробы і шаленства, але калі захоча, дык і цэлае вяселле абверне ў ваўкоў.

Парамон зірнуў на яго са з'едлівай усмешкаю.

— А ты, — кажа здэкліва, — часам так падкрадаешся да панскае або суседскае спіжарні² ці туды, дзе беляць палотны, што цябе не толькі вартаўнік не пачуе, але і сабака такога госця не знюхае.

— Га! Я добра памятаю, як вінавацілі мяне ў крадзяжы палатна, — адазваўся Акім, — ты варажыў на рэшаце, называючы імёны ўсіх вяскоўцаў. Рэшата павярнулася на маім імені і на імені Грышкі-дудара. Жонка аканомы паверыла тваім чарам, і нас лупцавалі без міласэрнасці. А пасля адкрылася, што мы без віны прынялі тыя пакуты. Подлыя твае ўчынкі, і ў чарах тваіх няма ніякае справядлівасці.

Тут адгукнуўся і дудар Грышка:

— Га! Памятаю і я. Варта было б за твае хлуслівыя чары кіем падзякаваць, ды так, каб ты і з зямлі не ўстаў.

Парамон не мог вытрымаць, што ману прыпісваюць яго чарам. Заіскрыліся вочы, пачырванеў ён увесь, усхапіўся з лавы. Усе перапалохаліся. Карпа хапае яго за плечы ды просіць, каб дараваў ім, бо п'яныя, не памятаюць, што кажуць. Бачачы гэтае бязладдзе, прыбягае Агупка, хапае яго за руку, перапрошвае, што ў іх меў такую непрыемнасць, і просіць прабачыць. Таксама Акіму і Грышку кажа, каб яны забылі пра мінулае і

¹ Няўчом — вась чаму.

² Спіжарня — кладука.

памірыліся з Парамонам. Карпа ставіць на стол гарэлку і вельмі просіць, каб, выпіўшы па чарцы, яны забылі, што было даўней.

Чараўнік крыху супакоены.

— Добра, — кажа, — не турбуюцца, я паміруся. Няма ў мяне не толькі ахвоты перапыніць забавы ў вашай хаце, але хачу, каб яны зрабіліся яшчэ весялейшыя. Няхай сабе Грышка весела грае на дудзе, а Акім скача, — і з хітраю ўсмешкай дадаў: — Ну, ідзіце, запрашаюць нас гаспадар і маладая гаспадыня выпіць адзін да аднаго па чарцы гарэлкі. Яшчэ пеўні не спявалі: цяпер самы час павесяліцца.

Карпа, Агапка і госці вельмі просяць Акіма і Грышку, каб селі за стол з Парамонам. Акім не адмовіўся ад гарэлкі, дык і Грышка па яго прыкладзе выпіў з Парамонавых рук кілішак, пасля яшчэ паўтарылі.

— Згода! Згода і мір паміж намі, — крычаць госці. — Сталы гнуцца ад пачастункаў, досыць і пітва, і закускі, давайце піць, гуляць, зычачы маладым багацця, здароўя і доўгіх гадоў.

Заспявалі песні. Грышка надзімае свой скураны мех, гучаць музыка і спевы. Моладзь скача. Парамон, задумліва і са здэклівым тварам, пазірае то на дудар, то на Акіма. Кароткі час працягвалася дружная і вясёлая забава. Але раптам Грышка пачынае нейкага шалёнага казка, госці крычаць, просяць, каб іграў «Цярэшку», спяваюць: *«Цярэшку біда стала, з кім яго жына спала»*. Ён не зважае на гэта, нікога не слухае, а ўсё грае ды грае сваё без усякага ладу. Тут Акім выбягае на сярэдзінку і пачынае, як шалёны, скакаць невядома што; дзівяцца ўсе, гледзячы і не разумеючы, што з ім зрабілася: вочы вырачыліся, твар змяніўся. Просьяць аднаго і другога, каб адзін пакінуў граць, а другі — скакаць. Нічога не памагае. Ніякіх просьбаў не чуюць. Звар'яцелі абодва. Хацелі ўтрымаць — мармыча нешта незразумелае, вырываецца, зноў скача, і дудар грае беспярэстанку. Парамон збоку глядзіць на гэта і гучна смяецца.

— Не чапайце іх, — кажа, — няхай павесяляцца. Другі раз не захочуць з кожным задзірацца.

Карпа просіць, каб дараваў ім і спыніў танцораў.

— Няхай яшчэ пагуляюць, — адказаў Парамон. — Гэта іх навучыць паважаць і шанаваць людзей, разумнейшых за сябе.

Доўга пакутавалі дудар і Акім ад гэтага шалу. Ужо і поўнач мінула, і другі раз певень праспяваў. Нарэшце Грышку пакідаюць сілы: ён выпускае з рук дуду і падае, самлелы, на дол. Акім хістаецца, увесь учарнеў, нібыта перад смерцю. Гэтак задаволіўшыся помстаю, Парамон нешта пашаптаў, даў ім вады і, калі яны супакоіліся, узяў шапку, пакланіўся гаспадарам і пайшоў дадому.

Гэты выпадак парушыў увесь лад вяселля. Госці адзін за адным дзякавалі гаспадарам за іх ветлівасць і, зычачы багацця і шчаслівых дзён, выходзілі за дзверы.

Тут пан Завальня перапыніў:

— Кажуць, што некалі даўней, калі людзі больш дбалі аб славе Божай, такіх чараўнікоў палілі на агні або кідалі ў ваду. Чуеш, Янка, што робяць людзі, калі пабратуюцца з д'яблам? На свеце трэба быць асцярожным, чуў я за сваё жыццё шмат пра каго з такіх шкодных чараўнікоў, як Парамон.

— Можна, дзядзечка, рабіў ён гэта з дапамогаю нейкіх зэлак, можна, дудару і Акіму падліў у гарэлку блёкату ці іншае атруты, ад якой чалавек шалее.

— Не зёлкі такое робяць, а моц шатанская. І шкада, што вучоныя людзі не надта ў гэта вераць. Сам я ведаў аднаго паніча, які пра ўсё так казаў, быццам ніколі не вучыў ні Катэхізіса, ні дзесяці прыказанняў Божых. Але што ж далей?

— Пасля свайго вяселля Карпа пачаў жыць не па-нашаму: хутка лабудоваў другі дом з вялікімі вокнамі, завёў сад, дзе цвілі вішні і яблыні, і жыллё яго больш было падобнае да шляхецкае сядзібы, чым да простае хаты. Так зафанабэрыўся, што пасадзіў пад вокнамі такія ж самыя

кветкі, як і ў панскім садзе, з якіх аніякае карысці няма. Агапцы забараніў насіць шнуроўку і хустку, а загадаў апранацца ў такія паркалёвыя сукенкі, якія носяць шляхціцкі. Не хацела яна мяняць свайго ўбору. Ведала, што ўсе, бачачы яе ў шляхецкай вопратцы, будуць называць гультайкаю. Але ўсё ж мусіла пагадзіцца з ягонаю воляю і ў такім уборы палівала кветкі. Карпа меў шмат парабкаў — было каму ісці з сярпом на жніво. Пан бываў у яго на гасцінах. Меў Карпа грошы, меў і павагу. Але ці ж у гэтым шчасце?

Заўсёды ён быў неспакойны ў думках сваіх; ніводнаму парабку ніколі не сказаў ласкавага слова, і Агапка не магла яму дагадзіць. Яе рэдкая ўсмешка здавалася яму здэклівай, яе ціхмянасць ён называў глупствам, яе сціпласць і пацеры, якім навучыла маці, былі яму быццам пакаранне. Аднойчы загадаў, каб ні з адным парабкам не размаўляла, і гневаўся, што яна нерушлівая. Бог ведае чаго хацеў.

Часам лаяў сваю жонку, што яна лайдакаватая. Адразу пасля заходу сонца ішоў адпачываць і не хацеў, каб яна займалася да позняга якой-небудзь работай або малілася. Апоўначы часам уставаў з пасцелі і лядзвярэй ці праз вакно размаўляў невядома з кім, выбягаў за дзверы і невядома дзе прападаў, аж пакуль певень не заспявае.

Меў ён прыяцеляў, якім даваў грошы і з якімі заліваў свой неспакой гарэлкаю; бывала, што па некалькі дзён не бачылі яго дома.

Аднойчы, калі чэлядзь пасля дзённае працы ўжо адпачывала, Агапка сядзела самотная ў пакоі і чакала мужа. Тут знянацку, нібыта ад маланкі, святло асвятліла сцены. Пасля зноў зрабілася цёмна. На Агапку нападае нейкая трывога. Нібы баючыся чагосьці, паглядае яна ў цёмныя куткі. Кот, пырхаючы, скачыў ад дзвярэй і, натапырыўшыся, застыў сярод хаты, свецячы неспакойным вокам. І тут заходзіць малады мужчына, прыгожа апрануты, на руцэ шмат зала-

тых пярсцёнкаў, падпязаны шырокім чырвоным поясам. Агапка ўзіраецца ў незнаёмы твар, што здаваўся досыць прыемным, толькі пагляд яго быў праніклівы, і першае ўражанне ад яго было страшнае.

— Вітаю маладую гаспадыню, — кажа незнаёмец. — Што ж ты сядзіш такая самотная, нібы сірата якая? Глядзіш мне ў вочы; незнаёмы табе, але я цябе часта бачыў і добра ведаю. А дзе ж Карпа, мужык твой?

— Не ведаю. Трэці дзень, як яго не бачу. Дзесьці ў знаёмых, а можа, паехаў у горад. Чула, нешта такое казаў.

— Што яму рабіць у горадзе? Гуляе сабе, а карыстацца шчасцем не ўмее. Золата і срэбра мае шмат, а якая з яго карысць? Мог бы цуды тварыць. Мог бы збудаваць дом лепшы, чым гэты, такі, пра які старыя апавядаюць у казках, што ўвесь свяціўся золатам і срэбрам ды чыстым золатам быў накрыты. Мог бы сад развесці, як той, дзе спелі залатыя і срэбныя яблыкі, дзе спявалі б райскія птушкі; пад вакном раслі б у яго кветкі, ярчэйшыя, чым зоркі на небе. Вось гэты кот, варкочучы, баяў бы яму старыя дзіўныя гісторыі. З'ехалася б шмат паноў паглядзець на тыя цуды. І ён бы жыў лепш за караля. Ты маладая, прыстойная і разумнейшая за яго, пачынай жа сама гаспадарыць, а я буду табе памагаць, і мы здзівім свет.

Гавораць гэтак, ён сеў на лаву поруч з ёю.

Агапка, гледзячы яму ў вочы, спыталася:

— Ці даўно ты знаёмы з маім мужам?

— Ведаю яго з дзяцінства. Я вандрую па свеце і служу шчаслівым людзям. Ты шчаслівейшая за іншых, табе хачу шчыра служыць.

— Хто ж ты такі і як тваё імя?

— Навошта табе ведаць маё імя? Я твой прыяцель. Згадзіся толькі на мае жаданні і мае паслугі, а пасля даведаешся пра ўсё. — І, сыплючы золата на зямлю ды гледзячы на Агапку, дадаў: — Бачыш, што я магу.

— Я не хцівая, хачу толькі спакою душы. І няхай мяне апякае Прачыстая Маці Сірацінская.

Ледзь вымавіла імя Маткі Божэе — успыхнуў ён полымем і знік у імгненне вока. Агапка з пранізлівым крыкам выбягае за дзверы і падае непрытомная. Ад гэтага крыку прачынаюцца парабкі, бягуць на дапамогу і знаходзяць яе ў сенцах: яна ляжыць як нежывая. Ледзь змаглі вярнуць ёй дыханне. Бяссонная была тая ноч. Не спала Агапка, сядзелі ля яе слугі, хвалюючыся за здароўе пані.

Раніцою вярнуўся дахаты Карпа. Калі яму расказалі пра гэтае здарэнне, змяніўся з твару і з неспакойнымі думкамі доўга паходжваў сюды-туды. Нарэшце падышоў да жонкі, кажа:

— Што ж ты нарабіла? Калі пасеяна, дык трэба і жаць, а інакш — людскі смех і няшчасце.

— Не сеяла я тых злых зярнят, — адказвае яна, плачучы. — Лепей памерці, чым карыстаць з таго жніва.

Ён кінуўся да жонкі з кулакамі, але яна выскачыла за дзверы і схавалася, пакуль не прайшла ягоная злосць.

Карпа зусім занябдаў гаспадарку і рэдка калі пасылаў на паншчыну сваіх парабкаў. Аканом абыякава глядзеў на гэта і ўсё яму дараваў, бо Карпа заявіў пану, што хоча быць вольны, і вялікія грошы абяцаў, каб выкупіць сябе і зямлю, на якой жыў.

Аднойчы ўвечары ў хаце паводле свайго звычаю Карпа ўсхопліваецца, падыходзіць да вакна і сядзіць ля яго задумлівы. Чуваць было, што ён размаўляў сам з сабою. Жонка просіць яго, каб супакоіўся. Карпа толькі адказаў:

— Вярнуся заўтра, — стукнуў дзвярыма і пайшоў невядома куды.

Агапка паклікала да сябе кабету, бо баялася адна начаваць. Ледзь толькі задрамала, чуе, што нехта дакрануўся да яе рукі гарачай далоняю. Глянула і бачыць: той мужчына, што яе нядаўна напалохаў, стаіць, дзіўна апрануты, пазірае на яе, і вочы ягоныя гараць, як дзве свечкі, на галаве капялюш і пояс, якім ён падперазаўся, чырвоныя, як вуголле ці распаленае жалеза. Агапка здранцвела

ад страху, ледзь руку змагла падняць, каб перажагнацца. І ён у момант знік. Разбудзіла Агапка сваю таварышку і расказала ёй пра гэты прывід. Размаўлялі нейкі час, а калі супакоіліся, зноў тая здань з'явілася перад імі і зноў знікла, як успомнілі імя Езуса і Марыі. Дык усталі з ложка і, запаліўшы святло, маліліся, аж пакуль певень не заспяваў.

Пасля гэтага здарэння пасылае Агапка перад узыходам сонца да сваіх бацькоў кабету, каб паведаміла пра тыя здані і прасіла наведарыць яе і параіць, што ёй рабіць у такіх выпадках.

Па ўсёй власці разышлася пагалоска пра тое, што цмок колькі разоў палохаў Агапку, прыходзячы да яе ў розных абліччах. Карпа ж даводзіў усім, што гэтыя весткі фальшывыя, што ягоная жонка быццам звяр'яцела, а можа, д'ябал і прыходзіць да яе за нейкія грахі.

Гарасім са сваёю жонкаю, калі сонца ўжо хілілася да захаду і ў полі скончылі работу, пайшлі пераведаць сваю дачку. Агапка, як убачыла іх праз вакно, з вялікай радасцю выбегла насустрач, прывяла іх у хату і са слязьмі апавядала пра свае пакуты, аб пераменах у мужавым жыцці, аб з'яўленні ў чалавечым абліччы таго цмока, які яму служыць.

— Ну вось, — адказаў Гарасім, — калі я яшчэ перад вяселлем казаў аканому і іншым дваровым людзям, што Карпа выгадаваў сабе цмока, які дае яму багацце, дык смяяліся і кпілі з мяне, гаварылі: «Грубый, дурны мужык, пляцеш немаведама што». А калі гэта дайшло да пана, дык ён, угневаны, сказаў: «Слухай, хаме, калі ты будзеш малоць гэтую лухту, атрымаеш соцень пяць розгаў і палову галавы агалю, як вар'яту». Што ж яны цяпер на гэта скажуць?

Маці, плачучы, кажа ёй:

— Хутка збраром з поля, тады пойдзем разам да Прачыстае Маці Сірацінскае. Падгаворвай і яго, каб ішоў з намі і там паспавядаўся. Бог злітуецца. А вось гэта ў

мяне свяцёныя зёлкі і касцельнае кадзідла, якімі кожны вечар будзеш акурваць хату, і, можа, дасць Бог, што ўсё наладзіцца.

Так, седзячы, размаўлялі яны пра сёе-тое, а Карпы ў той час у хаце не было. Ужо і змрок. У пакоі пацямнела. Ноч была цёплая, неба чыстае. Паветра такое ціхае, што здаецца, волас не паварушыцца на галаве. Пасля вячэры, бо надвор'е было цудоўнае, парабкі пайшлі начаваць у поле, пры конях; іншыя ж — у адрыву на свежае сена. У хаце толькі Агапка не магла закончыць прыёмнае размовы са сваімі бацькамі. Ціха было ўсюды, толькі раз-пораз патрэскаў кнот свечкі, якая дагарала. Агапка раздэмухала агонь і кінула на яркія жарынкi-вугольчыкі свяцёных зёлак. Адразу ж з-за сцяны данёсся як бы шум раптоўнага ветру, і бляск прабег па хаце. Задрыжалі ўсе.

— Вось ён, — паведаміла ўстрывожаная Агапка.

Змоўклі і, мовячы пацеры, чакалі, што будзе далей. Для печы стаялі гаршкі. Адзін з іх падлятае ўгору, падае на падлогу і рассыпаецца на дробныя чарапкі. Збан з квасам, які стаяў на лаве, ускоквае на стол, а са стала кідаецца на зямлю і разлятаецца на друзачкі. Кот перапалохаўся, заіскрыліся вочы, і ён, пырхаючы, схаваўся пад лаваю. Рознае хатняе начинне пачало лятаць з кута ў кут.

Гарасімава жонка зняла з сябе медны крыжык (колісь высвенчаны пры адпушчэнні грахоў у Юхавічах у час Юбілею¹).

— Няхай ён будзе тваім абаронцам, — сказала і надышла на шыю дачцэ.

Калі набожная кабета вымавіла гэтыя словы, дробныя, як град, каменьчыкі, вылятаючы з цёмных куткоў, адскоквалі ад сцен; і камяні па некалькі фунтаў выляталі

¹ Юбілей — каталіцкае свята, якое адзначаецца праз кожныя дваццаць пяць гадоў.

з-за печы, аднак бацькі і дачка, заклікаючы на дапамогу Прачыстую Маці, цэлымі выбеглі за дзверы.

Сабралася ўся чэлядзь ды са страхам і здзіўленнем паглядалі на хату. З вокан і ад сцен ляцелі камяні рознай велічыні; ніхто туды і наблізіцца не адважваўся. Усе, стоячы, пазіралі на гэтую праяву і не ведалі, што рабіць.

Мінулася поўнач, заспяваў певень. Тая страляніна крыху супакоілася. Аднак ніхто не адважваўся ўвайсці ў хату. Чэлядзь чакала ўыходу сонца на падворку, а Агапка пайшла з бацькамі да іхняга жылта.

Калі сонца было ўжо высока (выгналі ў поле жывёлу, і парабкі, адны з косамі, іншыя з сохамі, выйшлі на рабату), прыедзе Карпа. Дом пусты. Сустрэў адну толькі кабету, якая прыйшла з поля, убачыўшы, што вяртаецца гаспадар. Пытаецца ў яе:

— Што тут робіцца і дзе жонка?

Кабета апавядае яму, як усё было. Карпа перапалохаўся, змяніўся з твару.

— Яна мяне загубіла, — закрычаў ён і адразу пайшоў да чараўніка Парамона.

Вестка пра здарэнне ў той самы дзень разышлася па ўсёй ваколіцы. У панскім маёнтку адны паверылі, што ўсё гэта ад сілы шатанскае, іншыя ж смяяліся, кажучы, што тут проста нейкае свавольства. Гарасім паведаміў пра ўсё пробашчу, просячы, каб ён гэтага ж дня прыехаў да Карпавае сядзібы і пасвянціў небяспечны дом, у якім завёўся шатан.

Адвечоркам цікаўны люд папрыходзіў з усяе воласці, каб пабачыць тыя дзівы. Прыйшоў аканом і з ім шмат маладых ды смелых хлопцаў з маёнтка, якія, не верачы ў моц шатанскую, спадзяваліся, што зловяць якога-небудзь свавольніка. Колькі з іх, не зважаючы ні на што, нават адчынілі дзверы і хацелі ўвайсці ў хату, але не паспелі стаць на парозе, як усе з крыкам кінуліся назад, бо камень выцяў аднаго з іх так, што хлопец ледзьве апытомнеў. Люд, паглядаючы на гэтыя дзівы, стаяў здалёк ад дома, а камяні штотраў гусцей сыпалі адтуль.

Карпа ад распачы змяніўся ўвесь і, быццам непрытомны, праклінаючы жонку, суседзяў і лёкаяў, хацеў уварвацца ў хату, але яму не дазволілі. Парамон, што стаяў побач, шаптаў нешта, але сваімі чарамі ўжо не мог дапамагчы. Пан К. Г., апанаваны цікаўнасцю, таксама прыехаў і, не адважваючыся наблізіцца да хаты, загадаў акружыць сядзібу і чакаў, які канец будзе гэтым жахам.

Але вось і ксёндз у капеланскім уборы прыехаў. Учыніў ён святы абрад і калі са свянцонай вадою хацеў наблізіцца да сцен, — імгненна ўвесь дом ахапіла пыліма, і хутка будынак рухнуў.

Здзіўлены люд, глядзячы на гэтую помсту злога духа, паціскаў плячыма. І кожны з тых, хто быў тут пры поўнай свядомасці, з трывогаю пакідаў на месцы, дзе стаяў дом, ужо толькі вуголле і дымныя галавешкі. Ксёндз вяртаўся дадому ўзрушаны, шкадуючы аб неразумнасці свае паствы. Калі адыходзіў Парамон, дык лаяў, трасучы галавою, нешчаслівага Карпу: «*Добра дурню: як паслаў, так і Выспайся*». Па ўсёй ваколіцы, у простаі хаце і ў панскім палацы, доўгі час гаварылі пра гэтае здарэнне.

Карпа невядома дзе падзеўся пасля таго страшнага пажару. Знік і ўжо больш не наведваў ні сваіх прыяцеляў, ні цесця, ні жонкі. Рознае пра яго думалі. Адны меркавалі, што ён злыгаўся з ліхадзеямі, якія пераганялі крадзеных коней з Беларусі пад Пскоў ці да Вялікіх Лук. Дык пан паслаў арандара Хаіма на зведы. Іншыя сяляне казалі, што сустракалі Карпу ў распачы і ад іхняга голасу ён, як дзікі, уцякаў у лес.

Прайшло колькі тыдняў. Шукаючы качак, нейкі паляўнічы з выжлам ішоў ля берага возера. Дзень быў нейкі хмарны, хвалі біліся аб бераг. На пяску ля самае вады здалёк убачыў ён чараду груганой. Стрэліў. Груганы паляцелі і схаваліся ў пушчы. Падышоў бліжэй — і бачыць выкінуты вадою труп, які хваля яшчэ пакрывала пенаю. Адразу ж ён паведаміў у маёнтак. Далі знаць у

суд. Цяжка было пазнаць, чыё гэта цела, але вопратка пярсцёнак на руцэ далі магчымасць апазнаць Карпу.

Так няшчасны скончыў сваё жыццё. Без малітваў і без ксяндза там жа на беразе труп закапалі.

Тут падарожны чалавек змоўк.

— Скажы ж, — просіць пан Завальня, — а што сталася з Агапкаў?

— Агапка колькі гадоў жыла пры бацьках, ад смутку і спалоху ўвесь час хварэла. Пасля смерці бацькоў і яна згасла, як свечка. Няхай пануе на небе. У сваім дабрачынным і цнатлівым жыцці была яна прыкладам усім кабетам нашае ваколіцы. Хоць было гэта даўно, аднак і цяпер там, дзе яна са слязьмі палівала кветкі, зелянеюць вішні і яблыні, і краскі тыя кожную вясну найпрыгажэй цвітуць, дзяўчаты ў святочныя дні плятуць з іх вянкi і аздабляюць абраз Прачыстае Маці.

— Чаму ж ты не ажаніўся з ёю, калі яна была ўжо ўдавою? — спытаўся пан Завальня. — Ты ж яшчэ раней кахаў яе. Меў бы найлепшую жонку. А добрая жонка — скарб найдаражэйшы, бо дзе ў хаце каханне і згода, там і блаславенне Божае. Вось і я жыву сяк-так, дзякуючы Богу, а ўвесь гэты лад у гаспадарцы зрабілі разам з маёю нябожчыцай.

— Пасля таго смутнага вяселля я прасіў пана, каб дазволіў мне пайсці ў чужую старонку, дзе лягчэй набыць грошы дзеля гаспадаркі ды на падаткі. А яшчэ меркаваў, што, як буду далёка, хутчэй забуду на ўсё тое, што доўга стаяла ў мяне перад вачыма і наводзіла смутак. Я блукаў колькі гадоў па Расіі, ля Ноўгарада і Старое Русы, і быў нават пад самым Пецярбургам, увесь час робячы самую цяжкую работу там, дзе вялі дарогі праз багны і дзікія лясы; капаў глыбокія канавы, часам увесь дзень стоячы ў вадзе. Усё гэта, дзякуй Богу, вытрываў і не падарваў здароўя і вярнуўся дадому з грашыма, і тут мне расказалі пра тое страшнае здарэнне з Карпай і пра смерць нешчаслівае Агапкі.

— А ці жыве Парамон?
— Памёр без споведзі, і магіла яго ў полі без крыжа.

— А што, Янка, ці падабаюцца табе нашы простыя апавяданні? Яны праўдзівыя, і іх лягчэй зразумець, чым гісторыі пра даўніх паганскіх багін і бажкоў, пра якіх ты мне апавядаў. Такую байку ніхто не запомніць, хіба толькі чалавек вучоны.

— Я люблю такія апавяданні. Шмат у гэтай народнай фантазіі Божае праўды.

Калі пан Завальня размаўляў са мною, дык між чэ-
лядзі чуваць былі такія словы: *«Вот добры так добры,
уюю ноч бы ня спаў ды слухай»*.

— Ну, будзем жа зараз слухаць,— сказаў Заваль-
ня,— што нам раскажа твой таварыш. Але здарэнні з
твайго жыцця. Страшныя і цікавыя.

?

1. Прааналізуйце аўтарскае адступленне ў пачатку апавя-
дання. Якая моўная сітуацыя склалася на Беларусі ў
першай палове XIX стагоддзя?
2. Хто ўваходзіць у кола сяброў пана К. Г.?
3. Як паўплывала на яго жыццё такое сяброўства? Па-
цвердзіце адказ адпаведнай цытатай.
4. Хто з герояў, на думку Завальні, «пабратаўся з д'яблам»?
У чым гэта выяўляецца?
5. Якімі словамі пан Завальня перапыняе падарожнага?
6. Якім чынам Агапка і яе бацькі знішчылі нячыстую сілу?
7. Каму з герояў апавядання належаць выказванні:
а) «Свет вялікі, знойдзем і мы дзе-небудзь свой куток»;
б) «Подлыя твае ўчынкі, і ў чарах тваіх няма ніякае
справядлівасці»;
в) «Лепей памерці, чым карыстаць з таго жніва»;
г) «А добрая жонка — скарб найдаражэйшы, бо дзе ў
хаце каханне і згода, там і бласлаўненне Божае»?
8. Якія каштоўнасці, на думку аўтара, з'яўляюцца вызна-
чальнымі ў жыцці чалавека?
9. Чаму Я. Баршчэўскі ў кнізе «Шляхціц Завальня, або
Беларусь у фантастычных апавяданнях» звярнуўся да
народных легендаў, паданняў, фантастычных гісторый?

АПАВЯДАННЕ ВОСЬМАЕ. БЕЛАЯ САРОКА

Вы, панове, ведаеце акружанае цёмным лесам возера
Язна, дзе мяжуюць тры паветы: Полацкі, Себежскі і Не-
вельскі. Недалёка ад гэтага возера быў вялікі маёнтак,
жыў у ім пан, якога і цяпер, успамінаючы, называюць
Скамарохам, і ён меў падданных у тых трох паветах.

Дык вось той пан Скамароха быў надзвычай неспа-
койнага норава, фанабэрлівы і хцівы, да суседзяў ез-
дзіў толькі з прэтэнзіямі, меў грошы і заўсёды судзіўся,
крыўдзіў бедных, удоў і сірот. Яго падданыя мелі пекла
на гэтым свеце.

Рэдка хто наведваў яго дом. Пры ім неадступна быў
вялізны чорны сабака. Лёкаі заходзілі ў пакой толькі
тады, калі ён свістам даваў знаць, што нехта з іх па-
трэбен.

Скамароха быў адзін у пакоі. Ён як зазвычай пазіраў
у люстэрка, падкручваў вус і ўважліва прыглядаўся да
свайго круглага твару, што, як расказваюць, быў накш-
талт поўні. Пасля сеў у крэсла, закурыў люльку і задум-
маўся, а побач на падлозе заснуў чорны сабака.

Між тым, калі ён перабіраў у думках розныя спосабы,
як павялічыць свае ўладанні, на зямлю апусціўся вечар
і шэры змрок. Нечакана над яго жытлом павіслі хмары,
зашумеў за сцяною вецер і лінуў дождж. У пакоі цёмна,
толькі цьмяна свяціліся шыбы.

Ледзь Скамароха ачнуўся ад думак, як бліскавіца
асвяціла пакой і ён убачыў, што нейкая дзіўная і страш-
ная постаць стаіць у кутку ля дзвярэй. Ён спалохана за-
крычаў, стаў клікаць да сябе лёкаяў, але грымоты і шум
ветру глушылі крык, ніхто не пачуў яго і не прыбег.

Высокая худая постаць падышла да пана.

— Не крычы,— сказала яна.— Ніхто не пачуе твой
голос, і твой чорны сабака моцна спіць.

— Хто ты і як сюды трапіў?

— Пачакай крыху і пра ўсё даведаешся,— кажучы гэта, прывід выкрасаў агонь і запаліў свечку, якая стаяла на сталё перад люстэркам.

Пры святле Скамароха ўбачыў дзіўнае стварэнне: чалавек на танюсенькіх нагах, худы, вочы круглыя, дробным і вострым тварам падобны да птушкі. Закрываў пан дрыготкім голасам:

— Які жahlівы твар! Відаць, перада мною злы дух.

— Не крычы, я падобны да цябе і магу табе шмат добрага зрабіць.

— Чаго ты сюды прыйшоў, ды так ціха, што і сабака не ўчуў?

— Чуеш шум навальніцы? Я схаваўся тут ад залевы і перуноў, а сабака зараз спіць моцным сном і датуль будзе спаць, пакуль я не абуджу яго.

— Скажы, хто ты?

— Сядзь у сваё крэсла, супакойся, і ўсё раскажу табе. Я днём адпачываю, а пасля захаду сонца блукаю па свеце і выводваю, пра што людзі думаюць, пра што гавораць, што ядуць і п'юць. Ведаю сакрэт, як наслаць моцны сон на сабак і варту; слухаю, пра што гаворыць прасталюдзін і выводваю думкі паноў; маё вока хуткае, а слых такі тонкі, што за сцяною (няхай гэта будуць найтаўсцейшыя мury) магу чуць шэпт; па рысах твару пазнаю характары людзей, змушаю іх гаварыць паміж сабою і памятаю пра ўсё; заходжу праз маленькую шчылінку, і дзверы не скрыпяць, калі я іх адчыняю.

Скамароха свіснуў, клічучы да сябе людзей, і штурхавуў нагою сабаку.

— Дарэмна свішчаш: ніхто не пачуе. Шуміць вецер, лье дождж, і сабаку не абудзіш.

— Чаго ты блукаеш па свеце? Навошта ты ўсё выводваеш?

— Я — пасланец Белае Сарокі, даведаўся пра твае памыслы думкі і прывабныя намеры.

— І хто ж тая Белая Сарока, якую ты ўспомніў?

— О! Белая Сарока мудрасцю свет здзіўляе, яе твар — цуд прыгажосці, постаць высокая, велічная; адзенне з дарагіх дыямантаў і перлаў, жыве ў палацы, якога ты яшчэ ніколі не бачыў; ёй кланяюцца багатыя паны і мудрыя галовы, духі па яе загадзе здабываюць скарбы з зямлі і мора, дзікіх мядзведзяў прывучыла да сябе, і яны, як пакорлівыя сабакі, заўсёды гатовыя ёй служыць. Словам, яна мацнейшая за ўсіх чарнакніжнікаў. Толькі часам убіраецца ў пёры белае птушкі, калі хоча бачыць тых, хто спрыяе ёй; і іх узнагароджвае, узбагачае, робіць шчаслівымі.

Бледны Скамароха, глядзячы на пасланца, вымавіў:

— Дзіўныя і незразумелыя рэчы мне гаворыш.

— Заўтра гэтай парой я буду ў цябе, і Белая Сарока прыляціць пад твой дах адпачыць. Пастарайся прыняць яе добра і будзь у размове абачлівы; апоўначы лёкаі няхай не заходзяць у твой пакой, няхай першы візіт гэтае пані будзе таемны.

Ён адчыніў вакно, паглядзеў угору.

— Хмары разышліся, толькі вецер шуміць. Здаецца, стрэлы перуноў не спаткаюць мяне на дарозе, не міне і паўгадзіны, як буду размаўляць пра цябе з Белаю Сарокаю.

Сказаў гэта і выскачыў у вакно. Гаспадар бачыў толькі, быццам нейкі чорны звер прабег праз панадворак і імгненна знік.

Доўга Скамароха стаяў, нібыта слуп, сярод пакоя; нейкая трывога апанавала думкі, і дрыготка прабегла па целе. Што значыць гэты прывід? Няўжо гэта відма? А можа, злы дух хоча ўблытаць яго ў нейкае няшчасце? На сцяне прабіў гадзіннік. Скамароха глянуў на яго і ўбачыў, што ўжо поўнач. Свіснуў. Сабака прагнуўся, натапырыў поўсць, вочы загарэліся агнём, і ён, скуголячы, абышоў пакой. Прыбеглі лёкаі і, стоячы ля дзвярэй, чакалі панскага загаду.

— Таму з паўгадзіны, не больш, я клікаў вас да сябе, але аніводзін не з'явіўся. Што гэта значыць? Мружыце вочы на святле — спалі, мала вам ночы, гультаі!

Першы лёкай. Не ведаю, пане, што гэта такое, што на нас напала нейкая туга. Мы доўга сядзелі моўчкі, не маглі слова прамовіць адзін да аднаго. Потым адчулі ў сабе незвычайны цяжар, стомленыя вочы не маглі глядзець, і мы ўсе мімаволі заснулі.

Скамароха нейкі час стаяў задуманы.

— А ці мроілася вам што-небудзь у сне?

Першы лёкай. Мне сніўся дзіўны сон: бачыў старога пана-нябожчыка, быццам з ім пераходзіў нейкую пустэльнію, дзе шмат было страшных гадзюк. Яны ўвесь час заступалі пану дарогу, нібыта хацелі ўтнуць. Ён, журботны, не кажучы мне ані слова, усё далей і далей ішоў сярод нейкіх скалаў. Потым бачыў я мясцовасць, зусім не падобную да нашых ваколіц, і нейкія руіны. На захадзе ў чорных хмарах гасла сонца і шумеў голы лес. Я ўбачыў недалёка ад дарогі жажлівых звяроў і закрычаў: «Пане, давайце вернемся дахаты. Нас напаткае цёмная ноч, а падарожжа небяспечнае». — «О, доўгая і страшная будзе ноч, — адказаў ён мне, плачучы. — Не хутка звон і ранішня малітва прывітаюць узыход сонца, гэтых звяроў я не баюся, але цябе яны могуць загрызці, дык не адыходзься ад мяне». Тут пачвары кінуліся на нас. Я перапалохаўся і страціў прытомнасць, а цяпер вось абудзіўся і яшчэ дрыжу ад страху.

Другі лёкай. А мне здавалася, што я хадзіў ля каламутнае рэчкі, а на берагах з аднаго і другога боку тырчалі камяні, і яны былі падобныя да нейкіх сядзячых людзей у доўгіх брудных апранахах. Потым мне сустрэўся волат, тоўсты, шыракаплечы, вочы страшныя. Хацеў ад яго ўцячы, але ногі мае былі нібы закутыя ў кайданы, з месца зрушыцца не мог. Ён падышоў да мяне і выцяў так моцна, што я заляцеў амаль на самую сярэдзіну рэчкі. Калі мяне несла вада, я крычаў, просячы дапамогі, ды на мой крык толькі камяні адказвалі дзікім смехам, і гул ад іх здзекаў лунаў над берагамі. Пасля я ўбачыў: здалёк мой бацька падымаў да неба рукі і маці млела, бо

мне не маглі дапамагчы. Затым зноў нечаканая перамена: я стаяў над нейкаю прорваю і там мяне зноў спаткаў той страшны чалавек. Ён папхнуў мяне ў прорву — і я імгненна прачнуўся ў вялікім страху.

Трэці лёкай. Мне снілася бура. Яна зрывала дахі з дамоў, а вецер нёс нейкага шатана і скінуў яго перад самым ганкам...

— Годзе, годзе ўжо слухаць гэтае глупства; шум ветру і вільготнае паветра наслалі на вас цяжар і санлівасць, а гарачая кроў абудзіла ў галовах мудрагелістыя мроі. Ідзіце да сябе і кладзіцеся спаць.

Скамароха зноў у адзіноце неспакойна хадзіў па пакоі. Дзіўныя думкі снаваліся ў ягонай галаве, жахлівая здань увесь час стаяла перад ім. Уздрыгваў, прыгадваючы яе агідную постаць, але золата любіў так, што хацеў мець яго як мага болей, няхай сабе і з шатанавых рук, і прыгажосць Белае Сарокі вабіла яго. Хацеў пабачыць яе як найхутчэй і быць у ліку яе прыяцеляў.

Ён то парывіста хадзіў па пакоі, то, задумаўшыся, стаяў як слуп. Браў кніжку і адразу кідаў яе ды гладзіў свайго сабаку. Спадзяваўся, што стомленыя думкі супакоіць сном, але імгненна ўскокваў з ложка, запальваў святло і думаў усё пра адно. Толькі перад узыходам сонца крыху задрамаў, ды і ў тым неспакойным сне мроіўся яму пасланец Белае Сарокі.

Ціхі ранак. Ужо сонца было высока. На пагорках пасвіліся чароды, аратыя працавалі ў полі. Пан Скамароха на ложку разважаў пра дзіўны ўчарашні выпадак. Нарэшце свіснуў. Прыбег лёкай і стаў чакаць загаду.

— Паспяшайце, каб сёння ўсе пакоі былі як найлепей прыбраныя. Вымыць падлогу, сцены і столь добра агледзець, каб не было пылу і павуціны. Таксама адпаліраваць мэблю і бронзу; люстры каб адбівалі найяснейшае святло; абразы і шыбы старанна пачысціць, каб былі як новыя. Скажы аканому, каб паўсюль вакол маёнтка таксама быў парадак.

— Пан сёння чакае нейкіх знакамітых гасцей? — спытаўся здзіўлены лёкай.

— Не твой клопат ведаць, каго чакаю, выконвай, што чуў. Ідзі і гэты мой загад перадай іншым.

Сказаўшы гэта, пан Скамароха выйшаў у парк, доўга хадзіў у задуменні пад шатамі ліп, свіснуў, паклікаў сабаку да сябе і пайшоў у поле. Блукаючы паўсюль, нецярпіва чакаў вечара.

Тым часам лёкаі, гаворачы між сабою, здзівіліся нечаканай перамене пана, апавядалі адзін аднаму страшныя сны, якія бачылі ў час учарашняе буры. А між тым праца ў пакоях ішла спорна, і перад захадам сонца адпаліраваная мэбля, бронза і люстры былі як новыя.

Вось ужо і вечарэе. Скамароха загадаў лёкаям вывесці сабаку і каб ніводзін з іх не заходзіў да яго, пакуль не пакліча. Самотна ходзячы па пакоі, паліў люльку. Пасля адчыніў вакно: усюды панавала цішыня і ўжо колькі зорак свяцілася на небе. Запаліў свечку, паставіў на сталае — і тут убачыў у куце ўчарашняга гасця. На тонкіх нагах, вочы, як дзве іскрынікі, кідалі святло, і дзікі смех прабягаў па яго брыдкім твары. Перапалоханы Скамароха адскочыў на некалькі крокаў і сказаў:

— Не магу глядзець на цябе без агіды, твой твар мне страшны.

— Слабыя нервы маеш. Калі пазнаёмімся бліжэй, дык на ўсё будзеш глядзець без прыкрасці ды страху і лепш уладкуешся на свеце. Ты добра падрыхтаваўся прыняць гасцю, зараз яна прыляціць.

Толькі сказаў гэта — залятае ў вакно сарока, большая і зграбнейшая за іншых сарок, пёры на ёй белыя, як снег, вочы чорныя. Апусцілася на стол. Здзіўлены гаспадар паглядае на жавыя і імклівыя рухі прыгожае птушкі. Яна зляцела на падлогу — і ў міг вока стаіць пасярод пакоя кабета чароўнае красы: рост высокі, твар ружовы, вочы вялікія, поўныя прывабнасці, на галаве і на ўсім адзенні зіхацяць дыяменты і каштоўныя ка-

мяні. Скамароха аслупянеў, слова вымавіць не асмельваецца.

Яна ж такімі словамі перапыніла маўчанне:

— Калі ляцела, дык бачыла прыгожыя горы і лясы гэтае краіны, тут вельмі шмат азёр. Думаю, жыхарам нічога не бракуе?

— Так, пані,— сказаў з паклонам ціхім голасам гаспадар.— Наш край прырода адарыла ўсім, што толькі трэба чалавеку.

— Я даўно мелася пабываць тут, спазнаць гэты край і яго жыхароў. Спадзяюся, што знайду тут сабе зычлівых прыяцеляў.

— Шмат хто будзе мець за шчасце ўбачыць пані.

— А як маюцца тутэйшыя падданыя?

— І яны шчаслівыя. На лугах і пагорках даволі травы для вялікіх чародаў.

Белая Сарока села на крэсла, а пан Скамароха — ля яе. Доўга апавядаў ёй пра берагі Дрысы і Дзвіны. Расказваў, хто і як жыве ў ваколіцы, якую славу мае сярод суседзяў, якія даходы з фальваркаў. Расказваў, як гандлююць з Рыгаю, калі разальюцца вясною рэкі, і якая выгада ад таго жыхарам гэтага краю. Размова без перапынку цягнулася да поўначы.

— Я яшчэ наведваю гэты край. І ты пазнаёміш мяне са сваімі добрымі суседзямі. А зараз мушу спяшацца дадому: ужо поўнач, а дарога далёкая.

Сказаўшы гэта, пакланілася гаспадару, імгненна перамянілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Скамароха доўга стаяў здзіўлены і глядзеў туды, дзе схавалася яна ў начной цемры. Вярнуўшыся да крэсла, на якім сядзела гэтая прыгажуня, убачыў пасярод пакоя яе пасланца. Той трымаў велізарны мех золата.

— Белая Сарока ахвяруе табе гэты падарунак, каб быў верны сам і іншых знайшоў, адданых ёй. Яна наведвае твой дом, калі тут ужо будзе некалькі тваіх суседзяў, сапраўды зычлівых да яе.

Сказаўшы гэта, пасланец выскачыў у вакно і знік.

Скамароха самотны хадзіў па пакоі. Дзіўныя мроі снаваліся ў ягонай галаве. Багаты ўбор і незвычайная прыгажосць Белара Сарокі і цяпер стаялі ў яго ўваччу. Ні на хвіліну не мог забыць пра яе, і ад гэтых думак прапаў сон. Ні на волас не заснуў, а ўжо ўсё прачнулася і сонца было высока.

Свіснуў. На панаў выклік прыбег лёкай, і, скуголячы, ускочыў у пакой чорны сабака. Гладзячы сабаку, Скамароха загаварыў да слугі:

— А што, і сёння, можа, мучылі вас жахлівыя сны?

— Ах, пане! Нейкая туга напала на нас і гэтае начы, — адказаў лёкай. — Ва ўсіх нас сон быў кароткі і неспакойны. Вартаўнікі расказваюць, што чулі яны ўначы, як па вёсках вылі сабакі, рыкала жывёла, і бачылі, як з поўначы, шугаючы полымем, ляцеў цмок і іскры сыпаліся з яго; пэўна, нёс золата для нейкае душы, што пабраталася з д'яблам. А аканом казаў, што некаторыя бачылі кабету, якая плакала на цвінтары, ды так, што яе голас наводзіў на ўсіх трывогу і смутак.

Скамароха, крыху змяніўшыся з твару і задумаўшыся, шпарка прайшоўся па пакоі.

— Не кажы больш такое лухты. У вас заўсёды ў размовах нейкія цуды і прароцтвы, вы як тыя забабонныя бабы — кожная рэч вас узрушае і пазбаўляе спакою. Скажы, каб запрагалі коней, паеду сёння да пана Л. і пана С., а можа, і іншых суседзяў наведаю.

Ездзячы ад маёнтка да маёнтка, ён усюды з захапленнем апісваў прыгажосць, багацце, розум і шчодрасць Белара Сарокі. Са здзіўленнем усе слухалі гэтыя апавяданні і рознае пра іх казалі. Некаторыя даводзілі: тут схавана нейкая здрада і што заплацяць за яе вялікім няшчасцем. Іншыя радаваліся і прасілі пана Скамароху, каб пахваліў іх перад Белара Сарокаю, калі яна другі раз наведаецца ў ягоны палац, і з нецярплівасцю чакалі дня, калі змогуць яе ўбачыць.

Прыехалі да Скамарохі госці. Былі яны ўсе з ліку заўзятых прыхільнікаў Сарокі, хоць бачыць яе яшчэ не мелі мажлівасці. З самага пачатку забаранілі лёкаям заходзіць у святліцу, каб тыя не чулі сакрэтных панскіх размоў. Келіхі з цудоўным віном стаялі на сталі. Скамароха весела апавядаў, якую гаворку меў некалі з Белара Сарокаю. Натхнёна і з запалам гаварыў пра яе розум і хараство, даводзячы, што за ўсё жыццё не бачыў, нават на дасканалых і дарагіх карцінах, такіх высакародных і прыгожых кабет.

Гадзіннік прабіў поўнач. Ноч была пагодная, ціхая, і поўня свяціла ў адчыненае вакно.

Гаспадар наліў у келіхі віно:

— Вып'ем за здароўе пані, якая ўвесь час была гадоўнай асобаю нашых прыемных размоў.

Ледзь сказаў — з хуткасцю бліскавіцы залятае ў вакно Белая Сарока і апускаецца на стол пасярод поўных келіхаў. Уражаныя гэтым, усе, глядзячы на яе, паўскоквалі са сваіх месцаў. Нечаканае маўчанне ў пакоі. Зрабіўшы колькі хуткіх рухаў на сталі, яна глянула на гасцей, лёгка, як вецер, зляцела на падлогу, — і вось ужо бачаць усе перад сабою кабету дзіўнае прыгажосці, усю ў дыяментах і перлах.

— Здалёку спышалася да вас, спадзеючыся знайсці тут зычлівых сваіх прыхільцаў, — сказала яна. — Не памылілася ў спадзяваннях: бачу, у гэтай грамадзе ўсе добрыя сэрцы. Я ўмею ацаніць іх жаданні і буду шчыра думаць пра ваша шчасце.

— Так, пані, — сказаў гаспадар. — Імя ваша ўвесь гэты час нязменна было на нашых вуснах. Усе, каго пані бачыць перад сабою, найшчырэйшыя вашы прыхільнікі і самыя адданыя лёкаі — да скону.

Затым Белая Сарока села ў крэсла, ласкава размаўляла з кожным госцем, распытвала пра гаспадарку і прыбытак з фальваркаў, выказвала свае заўвагі і давала парады.

Хутка бег у гэтых размовах час.

Гаспадар узяў са стала поўны келіх і сказаў:

— Давайце вып'ем за здароўе нашае пані.

І ўсе госці з поўнымі келіхамі ў руках закрычалі разам:

— Няхай жыве Белая Сарока! — І адным глытком выпілі да дна.

Яна ўстала з крэсла, дзякуючы ўсяму застоллю, пакашталвала віна і паставіла келіх на стол. Так амаль уся ноч прамінула ў размовах і тостах.

Ужо заранка паказалася на небе, заружавеліся воблакі перад узыходам сонца. Яна падзякавала гаспадару за гасціннасць, а гасцям за іх зычлівыя пажаданні, перамынілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Кажуць, што яна гэтакім чынам наведвала начамі ўсіх тых, з кім пазнаёмілася ў палацы пана Скамарохі, і ўсюды за яе здароўе лілося віно і гучалі віваты.

У хуткім часе пачалі спраўджвацца прадчуванні простых людзей. Тая страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян. Раскажу панам выпадак, які ў той час здарыўся недалёка адсюль у вёсцы Клішкова, там усе пра гэта і зараз успамінаюць.

Дойныя каровы, усе адразу, пачалі сохнуць, і малако ў іх зусім прапала. Бяспрэчна, чары. Па ўсіх ваколіцах былі чуваць скаргі і нараканні, ды няможна было ўведаць, адкуль прыйшло тое зло. Выпадам адзін вартаўнік з Клішкова, перад самым узыходам сонца вяртаўшыся дадому, убачыў, што сарока, белая, як снег, вылецела з хаты аднае кабеты, якой пан у той вёсцы пабудаваў новую хату з вялізнымі вокнамі. Вартаўнік раскажаў гэта іншым. Сталі падазраваць, што там жыве чараўніца, пачалі сачыць рознымі спосабамі, каб вывесці на чыстую ваду гэта злачынства.

Нарэшце пра ўсё даведаліся дзіўным чынам. Калі чараўніца на Купалле, схваўшыся ў дзікім лесе, брала ў прыгаршчы расу і заклікала злых духаў, каб яны, збіра-

ючы з усіх ваколіц малако, напаўнялі яе посуд, а нанятая за колькі дзён перад тым пахолка¹, не ведаючы пра намеры свае гаспадыні, павымывала ўсе гліняныя збанкі і драўлянае начынне, перакуліўшы, паставіла сушыць. Злыя духі, не ўбачыўшы гэтага, цэлую ноч насілі малако, вылівалі на падлогу, і раніцаю ўся вёска ўбачыла, што з-пад чараўніцынай хаты плыве глыбокая малочная рака. Не мінула б чараўніцу смерць, ды, калі даведалася пра ўсё, імгненна ператварылася ў птушку і адляцела недзе далёка.

Тады было шмат заломаў² у жыццё, з'явіліся такія порсткія звяркі, што забіць іх было немагчыма, і яны па аборах стрыглі авечак, а мядзведзі, нападаючы ўсюды на пчальнікі, нішчылі пчол.

Яшчэ больш дзіўную рэч скажу панам: паўсюль снавалі такія зграі ваўкалакаў, што страх было выйсці ў поле.

— Чаму ты іх называеш ваўкалакамі? — спытаўся дзядзька. — А можа, гэта былі сапраўдныя ваўкі, што набеглі з іншых лясоў, ратуючыся ад пажараў? Гэтак мядзведзі і іншыя звяры пераходзяць з аднае мясціны ў другую.

— Ведаю добра, — сказаў Якуш, — што гэта былі ваўкалакі, бо, як раскажваюць, шыі ў некаторых з іх былі белыя, чорныя і іншых колераў.

— А чаму?

— Таму што яны — людзі, перавярнутыя ў звяроў. Якога колеру раней насілі хусткі на шыях, такая поўсць на шыях зрабілася.

— Дзіўныя кажаш рэчы!

— Але праўдзівыя. Нешчаслівы быў час, наракалі на гора сваё людзі, раздзірала сэрца выццё ваўкалакаў.

— Што ж потым здарылася з панам Скамарохам і іншымі прыхільнікамі Белай Сарокі?

¹ Пахолак, пахолка — падлетак.

² Залом — збытаны і заламаны чараўніком пук жытніх сцяблоў, які мог наклікаць бяду на гаспадара нівы.

— Белая Сарока, чуючы людскія праклёны і даведаўшыся ад д'яблаў, што стральцы з набітымі стрэльбамі сочаць за ёю, адляцела далёка і больш не з'яўлялася ў нашым краі. Але зло, якое яна пакінула, распаўзлося па наваколлі. Тыя, што пілі віно за яе здароўе, п'юць слёзы няшчаснага людю. Пан Скамароха выехаў з гэтае мясцовасці, і кажуць, быццам ён у палацы Белар Сарокі ў абліччы страшнага мядзведзя вартаваў яе незлічоныя скарбы.

Тут Якуш скончыў сваю аповесць пра Белую Сароку, узяў шапку.

— Куды спяшаешся? — спытаўся дзядзька. — Ці табе пан казаў абавязкова сёння вярнуцца?

— Пан дазволіў мне зайсці ў карчму на ігрышча, пабачыцца са знаёмымі ды павесяліцца. А заўтра перад світаннем, перш чым устануць у маёнтку, абавязкова трэба быць дома. Ужо сонца нізка, хутка цямнець пачне.

— Кланяйся ад мяне пану і скажы, што Янка заўтра пасля святое імшы абавязкова ў яго будзе.

Пераклад з польскай М. ХАЎСТОВІЧА

- ?**
1. Што адбывалася з лёкамі Скамарохі падчас візіту пасланца Белар Сарокі?
 2. Складзіце партрэт Белар Сарокі. Пацвердзіце адказ адпаведнымі цытатамі.
 3. З якой мэтай яна наведвала гэты край?
 4. Хто і чаму быў запрошаны Скамарохам на сустрэчу з Белар Сарокай?
 5. Чаму пан Скамароха быў так шчодро ўзнагароджаны Белар Сарокай? Наколькі заканамерныя змены ў яго далейшым лёсе?
 6. Якія змены пачалі адбывацца ў ваколіцах пасля апошняга візіту Белар Сарокі?
 7. У апавяданні аўтар звяртаецца да прыёмаў алузіі і алегорыі. Чым гэта можна растлумачыць?
 8. Падрыхтуйце сачыненне-разважанне на тэму «Алегорычны сэнс вобраза Белар Сарокі».
 9. Ян Баршчэўскі — асветнік і рамантык. Аргументуйце гэта выказванне.

3 сусветнай літаратуры

АДАМ МІЦКЕВІЧ
(1798—1855)

Адам Міцкевіч — выдатны паэт-рамантык, творчасць якога належыць польскай і беларускай літаратурам. Нарадзіўся ў фальварку Завоссе Навагрудскага павета (цяпер Баранавіцкі раён). Бацька, Мікалай Міцкевіч, шляхціц, удзельнік паўстання Тадэвуша Касцюшкі, служыў адвакатам у Навагрудку. Маці, Барбара Маеўская, паходзіла са збяднелай навагрудскай шляхты. Дзяцінства будучага паэта прайшло ў Навагрудку. У 1807 годзе Адам паступіў у Навагрудскую дамініканскую школу, дзе з першага класа вучыўся з Янам Чачотам. Разам сябры прыехалі ў 1815 годзе паступаць у Віленскі ўніверсітэт. А. Міцкевіч стаў студэнтам фізіка-матэматычнага факультэта, але праз год перавёўся на гісторыка-літаратурны факультэт. За ўдзел у тайным студэнцкім таварыстве філаматаў (аматараў навук) быў зняволены і асуджаны да бестэрміновай высылкі ў расійскую глыбінку.

У хуткім часе французскае міністэрства асветы накіравала паэта ў Канстанцінопаль. Тут ён захварэў на халеру і памёр у 1855 годзе. Пахавалі А. Міцкевіча ў Парыжы, а ў 1890 годзе прах быў перавезены ў кафедральны сабор Вавельскага замка ў Кракаве.

Многія творы А. Міцкевіча, што сталі класікай сусветнай літаратуры, напісаны з глыбокім веданнем беларускай гісторыі, міфалогіі, фальклору. На беларускім матэрыяле заснаваны паэмы «Дзяды», «Гражына», «Конрад Валенрод», баллады «Свіцязь», «Свіцязянка», «Мешка, князь Навагрудка».

Паэма-баллада «Гражына» ўвайшла ў другі том «Паэзіі» А. Міцкевіча, выдадзены ў Вільні ў 1821 годзе. Сюжэтную аснову твора складаюць факты з гісторыі Вялікага княства Літоўскага, калі ішло змаганне нашых продкаў з тэўтонцамі. Тут дзейнічаюць рэальныя гістарычныя асобы, напрыклад, Вітаўт, аднак імёны галоўных герояў прыдуманы аўтарам. У творы сутыкаюцца дзве процілеглыя пазіцыі: эгаістычнага князя Літавога і яго памочніка высакароднага Рымвіда. Гражына — маладая жонка навагрудскага князя Літавога. У экстрэмальнай сітуацыі яна цаной уласнага жыцця ратуе Радзіму ад ворага. Вобраз Гражыны — гэта вобраз народнай гераіні, якая шмат у чым падобная да біблейскай Юдзіфі.

ГРАЖЫНА

Літоўская апавесць

Цемра, ды вецер, ды стынь на абшары,
Доле — туман, а высока-высока,
У каламуці раз'юшанай хмары,
Месяц няпоўным паблісквае вокам;
Свет, нібы склеп, змураваны з камення,
Неба ж над ім як глухое скляпенне.
Цемра паўночная. Ранне далёка.

Ля Навагрудка, на ўздрыбленых горах, —
 Замак у месяца срэбным зіхценні;
 Вал здзірванелы схаваўшы, сувора
 Волатаў-вежаў ламаныя цені
 Падалі ў роў, дзе між вечнай цяснiны
 Дыхалі воды, затканыя цінай.
 Замак заснуў — ні агню і ні дыху,
 Толькі па вежах бяссонная варта
 Воклічам цішу палохае ўпарта;
 Раптам дайшло вартавому да слыху:
 Постаці нейкія нібы, на гонях...
 Чорныя цені за імі гурбою...
 Блізка ўжо... скачуць учвалам на конях.
 Панцыры ззяюць, і бразгае зброя.

Коней іржанне і цокат падковаў;
 Рыцары, трох іх, ужо каля рова,
 Едуць, спыніліся, голас падалі,
 Трубы мядзяныя ўночы зайгралі —
 Раз і другі раз зайгралі і трэці,
 Варта ім з вежаў адказвае рогам,
 Грымнула брама, паходня ім свеціць,
 Падае мост, і яны — за парогам.

Бегла да брамы, спяшалася варта:
 «Хто тыя людзі, з мэтай якою?»
 Першы быў волат, узброен не жартам,
 Немец заўжды так узброен да бою:
 Меў чорны крыж ён на белай капіцы,
 Крыж на грудзях ў залацістай пятліцы,
 Трубку мядзяную, дзіду у току,
 Чорны ружанец і шаблю пры боку.

Цямяць ліцвіны: нямецкая цацка!
 Шэпча адзін, і другі за ім шэпча:

«Пёс гэты, пэўна, са псярні крыжацкай —
 Тоўсты, бо штодзень кроў прускую¹ хлебча.
 О, каб людзей тут не гэтак багата!
 Знішчыць бы гэтага гада павінны —
 Раз, ды пад мост, — па заслугах адплата...»
 Так між сабою шапталі ліцвіны;
 Перасмыкнуў толькі немец плячыма —
 Людскую мову ён ведаў, магчыма.

«Князь ваш у замку?» — «У замку, ды надта
 Ваша пасольства з'явілася позна...
 Спіць князь — дарэмная часу утрата,
 Заўтра, магчыма...» — «Нам заўтра няможна!
 Сёння і зараз жа. Час хоць і позны,
 Мусяце вы пра пасольства данесці,
 Я на сябе бяру гнеў яго грозны...
 Гэты, для знаку, дасцё яму персцень;
 Герб Літавор на пярсцёнку пабачыць —
 Герб Літавору усё растлумачыць».

Замак спіць. Спяць навакольныя межы.
 Поўнач, асенняя ночка даўгая!
 Толькі яшчэ ў Літаворавай вежы
 Зоркай агеньчык з-за кратаў міргае:
 Позна дадому вярнуўся з дарогі —
 Вочы ледзь бачаць ужо ад знямогі.

Хоць і не спіць ён, ды вельмі суровы...
 Ані хто з варты, за справай такою,
 Ані хто з рады ці з шляхты дваровай
 Князя свайго не парушыць спакою.
 Доўга паслы пагражалі, прасілі —
 Грозьба ці просьба — дарэмны патугі!

¹ Прусы — аб'яднанне плямёнаў, што насялялі ўзбярэжжа Балтыйскага мора паміж ніжнім цячэннем Віслы і Нёмана. Было часткова вынішчана, а часткова анямечана крыжакамі.

Кажуць, каб Рымвіда ім пабудзілі.
Рымвіда ўрэшце паклікалі слугі;
Быў ён у князя памочнік адзіны —
Княжае войска вадзіў ён да бою,
Радаю правіў — любою гадзінай
Вольны ўваход меў да князя ў пакоі.

Цёмна ў пакоі, на століку чадна,
Чах каганец, мітусіліся цені;
Штось з Літаворам сягоння няладна —
Крочыць, маўчыць, а пасля ў задуменні
Слухае. Рымвід пра немцаў гавора,
Словы не могуць крануць Літавора,
Ён чырванее, ўздыхае, бялее,
Твар удае, што ад думак ён млее.
Вось каганец, каб паправіць, бярэ ён,
Але не правіць — глыбей яго цісне
І пагасіў (толькі кноцік курэе)
Ці выпадкова, ці, можа, наўмысна.

Пэўна, не мог ён схаваць хвалявання,
Ведаў — яно на ягоным абліччы,
І не хацеў, каб слуга быў у стане
Уразумець яго план таямнічы;
Зноў па пакоі ён крочыў і крочыў,
Потым спыніўся і стаў ля акна ён,
Бачна — у водбліску месячнай ночы
Сутарга твар яго перасмыкае,
Бачна, як ззяюць маланкамі вочы,
Вусны зацяты, нахмураны бровы,
Бачна, які загарэлы, суровы.
Потым, у кут адышоўшы са спехам,
Дзверы замкнуць загадаў у пакоі,
І так пачаў ён з фальшывым спакоем,
Словы свае прыпраўляючы смехам:

«Сам жа ты з Вільні прывёз мне, Рымвідзе,
Вестку, што Вітальд¹, вяльможны, ласкавы,
Князем хацеў пасадзіць мяне ў Лідзе,
І на пасажнай па жонцы дзяржаве,
Нібы здабычу сваю, для пакоры,
Княства маё сёння Вітальд мне дорыць». —
«Так, праўда, княжа!» — «А мы вось на дары,
Як і належыцца, выступім годне;
Хай сцяганосцы выносяць штандары,
Хай жа запаліць агні і паходні,
Хай трубачы ў гэты ж час выязджаюць,
Едуць у горад і, стаўшы на рынку,
Аж на чатыры вятры заіграюць;
Хай яны трубяць датуль без спачынку,
Покуль іх голас мне войска абудзіць.
Хай кожны рыцар браню сваю ўладзіць,
Меч загартуе і дзіду асадзіць.
Коні хай будуць гатовы і людзі:
Рыцараў жонкам, нявестам прынесці
Харч, каб хапіла ад рана да эмроку,
Коней на месца ўсіх з пашы прывесці
Ды, накарміўшы, трымаць іх на воку.
І калі сонца з-за Шчорсаў заззяе,
Калі асвеціць магілу Мендога²,
Хай там на вуліцы Лідскай чакае
Войска, гатовае ў бой і ў дарогу».

Князь замаўчаў. І нібыта размовы
Толькі й было, што пра зборы ў дарогу.
Але чаму ён пахмуры, суровы,
Голас дрыжыць і хавае трывогу?

¹ *Вітальд* (Вітаўт; 1350—1430) — князь гарадзенскі, трокскі, вялікі князь Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага (1392—1430).

² *Магілу Мендога...* — У Навагрудку ёсць невысокая гара, якая называецца Міндоўгавай. Паводле падання, там пахаваны вялікі князь ВКЛ Міндоўг, або Мендог.

А калі кідаў ён слова за словам,
 Беглі яны так нязграбна, не скора,
 Быццам іх выбегла толькі палова,
 Рэшта ж захрасла ў грудзях Літавора.
 Нешта нядобрае ў постаці князя,
 Нешта нядобрае мае на ўвазе.
 Змоўк Літавор і нібыта чакае,
 Што Рымвід пойдзе выконваць загады,
 А Рымвід толькі вачыма блукае,
 Нема стаіць — не знаходзячы рады;
 Князевы думкі чытаць ён умее,
 Цяжкую праўду у іх разумее.

Што тут пачаць? Літавор не ахвочы
 Слухаць чужыя намовы, парады;
 Робіць заўсёды, як сам ён захоча,
 Тоячы ў сэрцы намеры ад здрады;
 Вырашыць раз і тады ўжо не збача
 І не папросіць падмогі, спагады.
 Рымвід, дарадца і сябр Літавораў,
 Рыцар вядомы літоўскай дзяржавы,
 Ганьбу заслужыць і горыч дакораў,
 Як не ўратуе агульнае справы.
 Змоўчаць? Параіць? Варожыць надвое.
 Урэшце адважыўся ён на другое.

«Князь, перад воляй тваёю мы немы.
 Людзі і коні гатовы да бою.
 Шлях пакажы, і гатовы усе мы
 Днём а ці ноччу ісці за табою;
 Рымвід, павер мне, не будзе астатні.
 Але аднолькавай меркай не мерай
 Розум людзей з грамады гэтай шэрай
 І розум тых, хто на большае здатны.
 Бацька твой нават, хоць ён сам сабою
 Даць намагаўся дням прышлым асновы,

Перш чым на ворага рушыць са зброяй,
 Раду склікаў, каб пачуць яе словы.
 Часам і мне там, між мудрых і важных,
 Собіла думкі выказваць адважна.
 Вось і цяпер я скажу табе смела
 Тое, што вуснам душа падказала,
 Шмат я пражыў, галава пасівела —
 Славы, чыноў дасталося нямала.
 Новую справу задумаў ты, княжа,
 Шкодную справу, як сэрца мне кажа:
 Лідскае княства, што маеш па праву,
 Хочаш узяць праз ліхую прыгоду,
 Будзе ў бяду твой паход, а не ў славу, —
 Новым і даўным падданым на шкоду:
 Першыя — скарбы здабудуць чужыя,
 Рабства, кайданы здабудуць другія.

Вестка разыдзеца з краю да краю,
 Ненавісць высее хцівае зерне,
 Горкі дасць плод яно ўрэшце і цёрне,
 Што труціць славу і згоду знішчае.
 Скажучь: парушыў князь праў сваіх межы —
 Тое узяў, што яму не належыць.

Колісь інакш было: князі-ліцвіны
 Родны свой горад сталіцай рабілі...
 Добры быў звычай, і тыя гадзіны
 З памяці нашай у небыт не сплылі.
 Дай, князь, ісці шляхам даўнім падзеям,
 Здайся на Рымвіда — не падвядзе ён.

Перш-наперш рыцараў мы папярэдзім —
 Тых, што у горадзе тут пад рукою,
 Тых, што на вёсцы шукаюць спакою, —
 Зараз жа ў замак хай кожны з іх едзе;

Панства ж і рада няхай у пакоях,
Дзеля бяспекі і дзеля аздобы,
Каля тваёй будуць княжай асобы.

Я ж, не марудзячы, рушу тым часам
Хаця ж бы заўтра, на золаку, рана
З слуг грамадою, з святым капеланам
І з пачастункаў вялікім запасам —
Ладзіць усё, каб хапіла народу
Добрай дзічыны і добрага мёду.

Добрае хіба народ толькі бачыць!
Не, і шляхецтва за ім у пагоні:
Ласку убачыўшы ў княжай далоні,
Прышласць сваю загадзя ўжо тлумачыць;
Гэтак было і ў Літве, і на Жмудзі,
Вось хоць старыя раскажуць хай людзі».

Скончыў і кінуў за вокны вачыма:
«Вецер. Пагоды не будзе, магчыма.
Бачу каня там пад вежай у цені,
Рыцара бачу — трымае паводдзе,
Вось і другі да яго падыходзіць;
Немцы... пасольства... пазнаў па адзенні,
Ці іх паклікаць, ці хай там на доле
Вусны слугі скажуць ім тваю волю?»

Нібы ў акно ён глядзеў выпадкова,
Нібы выпадак — і погляд, і слова,
Але наўмысна ён ставіў пытанне,
Каб пра пасольства ўсё ведаць дазвання.

І Літавор адказаў яму: «Дружа,
Не, калі рады якой патрабую,
Не давяраюся іншым я дужа,
Рымвіда слухаю і не шкадую,

Бо ён пашаны і гонару варты —
Мудры на радзе і ў брэйках упарты.

Дзёрзкі намер не люблю я бясконца
Людзям да часу паказваць на вока;
Думку, што стоена ў сэрцы глыбока,
Шкодна са змроку выносіць на сонца.
Хай мой намер, як з маланкай бывае —
Блісне пасля, а раней забівае.
Тайнай з табой падзяліцца жадаю:
Заўтра ідзем супраць Русі і Жмудзі;
Што, быць не можа? І можа, і будзе.
Сёння я сэрца табе адкрываю.

Даў я загад: усім брацца за зброю
І каб спяшаліся на дапамогу,
Бо Вітальд, ведаю, гэтай парою
Пэўна заняў ужо з войскам дарогу.
Можа, і Ліду мне дорыць ён быццам,
Каб, падманіўшы, зловіць ці забіць там...
Але з магістрам тэўтонскім, не ў звычай,
Зараз зрабіў я таемную згоду:
Рыцараў дасць ён сваіх для паходу,
Я ж адару іх багатай здабычай.
Бачу пасольства... ў тэўтонскім убранні...
Значыць, трымае магістр абяцанні.

Покуль схаваюцца зоркі пад ранак,
Рушым ліцвінаў, дадаўшы у полі
Конных тры тысячы, ў бронь закаваных,
І кнехтаў¹ пешых у два разы болей.
Кнехт дужы целам, вышэй за ліцвіна,
Мечам валодаць умее страшэнна,
Дзіда навоstrана ў кнехта адменна —
З ног да чала у жалезе дружына;

¹ Кнехты — пешыя крыжацкія вайскоўцы, слугі.

Сам сабе выбраў, як быў у магістра,
Хлопаў адборных і коннікаў быстрых.

Мае кнехт кожны змяю за плячыма,
Волавам, сажаю корміць змяю ён,
Потым падпаліць — трываць немагчыма, —
Гром і агонь... так змяёй і ваюе¹;
Толькі на ворага вокам ён глянуў —
І ці забіў, ці смяртэльна параніў;
Так быў забіты у час абароны
Дзед Гедымін наш на сценах Велоны²...

Вітальд, відаць, занядбаў асцярогу,
Войска нямнога у Лідзе. Хістанне
Тут недарэчы, і заўтра ў дарогу
Рушым, і возьмем, і знішчым дазвання».

Рымвід уражаны быў навіною,
Нібы застыў, анямеў, нерукомы;
Буру прадбачыў, і лёс невядомы
Мечам вісеў над радзімай, Літвой.
Справа не церпіць. Дарэмна ваганне.
З гневам і жалем ён крыкнуў: «Мой пане,
Бог не папусціць такога, не веру...
Брат супраць брата узніме далоні!..
Вышчарбіў ўчора на немцах сякеру,
Сёння ж наострыць і іх абароніць...
Будзе нам гэткая згода бядою, —
Хочаш з'яднаць ты агонь ды з вадою!
Сусед з суседам, бывае між намі,
Жывучы дрэнна, у крыўдзе спрадвечнай,
Лепшымі робяцца, ўрэшце, сябрамі,
Рукі з'яднаўшы ў пашане сардэчнай.

¹ ...так змяёй і ваюе. — Маецца на ўвазе агнястрэльная зброя, якую тады быццам бы пачалі ўжываць крыжакі.

² Велона — крыжацкая цвярдзіна на Нёмане, пры аблозе якой загінуў вялікі князь Гедымін.

Горай, хіба, як благія суседзі,
Сёння жыве наш ліцвін побач з ляхам?
Разам сядзяць на вясёлай бяседзе,
Спяць пад адзіным і небам, і дахам,
Разам — спатрэбіцца — меч уздымаюць;
Горай яшчэ, як ліцвіны і ляхі
Сэрца адно да аднога не маюць,
Ворагі вечныя — людзі й вужакі.
А прыпаўзе гад да хаты парога,
Госцем запрошаны да чалавека,
Дзеля хвалы несмяртэльнага Бога, —
Прыме ліцвін яго хлебам і млекам.
Гад той рахманы да рук падпаўзае,
Разам вячэрае, п'е без прыгоды,
Грудзі малага не раз спавіае
Бронзавым колцам, без жаднае шкоды.

Толькі крыжацкага гада не ўлашчыць.
Мала яму ўсіх багаццяў нямецкіх,
Колькі людзей і зямель мазавецкіх
Згінула ў прагнай, бязлітаснай пашчы.
Столькі жарэ, а галодны да смерці!
Нашыя рэшткі гатоў ён пажэрці.
Еднасцю толькі й пазбавімся катаў,
А паасобку іх сілы не знішчыць.
Замкі руйнуем іх на папялішчы,
Ордэн жа, нібы дракон той пракляты:
Сцяць галаву не паспееш — другая,
Трэцяя, сотая ўжо адрастае!
Кончым дракона! Дарэмны патугі
Тых, хто нас хоча мірыць з крыжакамі,
Бо — ці то князь, ці то князевы слугі —
Цяжка такога знайсці паміж намі,
Хто не жадаў бы любою цаною
Скончыць з праклятай крыжацкай чумою.

Мкнецца да мэты любымі шляхамі —
Сам над усімі хацеў бы ён княжыць,
Роўных сабе — растаптаць пад нагамі.
З Вітальда ласкі пакутуюць людзі.
З бітвы на бітву і з бою да бою
Вечна скаваны бранёй нашы грудзі,
Вечна Літва — на каня ды за зброю;
У шышакі ўжо чалом ураслі мы;
Свет — як вялік — навакол абышлі мы:
На крыжакоў ці праз Татраў грамаддзе,
Рушым на Польшчы прыгожыя сёлы,
Далей па стэпе, з вятрамі у ладзе,
Нішчым, дагнаўшы, абозы Магола.
Скарбы ж, багацце, што ў замках забралі,
Люд, што дабіць было шабляй турботна,
Тых, што праз голад, агонь не прапалі —
Зносім яму і зганяем ахвотна.
Князю карысць, а Літва ўсё гібее;
З Фінскай затокі да мора Хазараў¹ —
Скрозь гарады загарнуў пад сябе ён,
Мае палац, а палац нібы мара!
Бачыў шмат замкаў крыжацкіх адменных, —
Прусы на іх і не глянуць без страху, —
Але мацнейшыя ў Вітальда сцены
Замка, што ў Вільні, і трокскага гмаху.
Ёсць каля Коўна такая даліна —
Сцелюць русалкі там дзіўнае квецце
Летняй парою і весняй гадзінай.
Тая даліна найлепшая ў свеце.
Нельга даць веры: ў Кейстутава сына
На дыванах — болей кветак адменных.
Ззяе палац. Аксамітнай тканінай,
Бісерам шытай, аздоблены сцены.

¹ З Фінскай затокі да мора Хазараў... — ад Балтыйскага да нага мора, якое называлі калісьці Хазарскім.

Дзесяць нягоршых я маю на стайні,
Іх маім слугам адданым узычу...
Покуль і конь мой... І шабля са мною!..»
Тут не хапіла ад гневу дыхання,
Змоўк, толькі грывнула княжая зброя,
Бо здрыгануўся, відаць, з хвалявання.
Але што гэта, святлом вокамгненным,
Бліснула над галавой яго знічам,
Твар асвятліўшы на міг ваяўнічы?
Шаблі лязом ды па гзымсе¹ каменным
Біў Літавор, выкрасаючы іскры;
Сталі узмах быў маланкава быстры.

Зноў абняло іх глухое маўчанне.
Зноў князь сказаў: «Годзе марнай размовы,
Ноч адыходзіць, і дзень хутка новы...
Зараз пачуем мы пеўняў пяанне.
Ты зразумеў мой загад? Будзь гатовы...
Лягу, крыху адпачну я душою
Змучанай, целам... і ўстану здаровы.
Тры дні не спаў я дарогай цяжкаю.
Цёмна, ды месяц прабліснуць павінен,
Рушым якраз каля ранняй гадзіны...
Сыну Кейстута мы ў Лідзе пакінем
Добрую спадчыну — попел, руіны!»
Скончыўшы, пляснуў ў далоні штосілы.
Чэлядзь ўзяла яго латы і зброю.
Лёг не таму, што быў сон яму мілы,—
Прагнуў, каб Рымвід пакінуў пакоі.
Рымвід падумаў: дарэмна размова!
Зараз жа выйшаў без лішняга слова.
Выйшаў і выканаў спраўна інтэрас;
Рыцараў склікаў, паведаў загад ім,
Потым у замак вярнуўся яшчэ раз...

¹ Гзымс — карніз.

Да Літавора? Для новай парады?
Не, не да князя. Пакой князеў цёмны.
Рымвід, улева падаўшыся, збочыў,
Дзе перакінуты мост быў пад'ёмны,
І у пакоі княгіні пакрочыў.

Князевай жонкай была той парою
Лідскага князя дачка маладая.
За прыгажосць у наднёманскім краі
Звалі Гражыну князеўнай-зарою.
Хаця ж з гадамі з зарой-зараніцай
Не параўнаеш княгіні Гражыны,
Але яднала ў сабе чараўніца
Вабнасць кабеты і свежасць дзяўчыны.
Здзівіць развагай, кране маладосцю,
Быццам бы май увасобіўся ў леце,
Быццам бы кветкі, вясновыя госці,
З плодам даспелым, духмяным на вецці...

Ці толькі з твару прыгожа Гражына?
Роўных сабе ні ў чым іншым не знала;
Станам, і ростам, і спрытам княгіня
Нават і мужу свайму не ўступала.
Там, дзе абое прыгожыя ў коле
Чэлядзі, шляхты дваровай стаялі,—
Былі падобны да гонкіх таполяў,
Што найвышэй свае кроны ўзнімалі.

З твару падобна да мужа нямала,
Сэрцам таксама нагадвала мужа.
Верацяном ці іглой пагарджала,
Але затое любіла аружжа.
Часта на добрым кані выязджала
У шорсткім са шкуры мядзведжай убранні
І па ляхах, па дубровах скакала
Да позняй ночы ад самага рання.

Часам, калі пад мужчынскім уборам
З лесу вярталася, дзе палявала,—
Блытала чэлядзь яе з Літаворам
І, нібы князя, Гражыну прымала.

Так, спалучаючы працу й забаву,—
Радасць, ці смутак, ці злая навала,—
З мужам не сэрца адно падзяляла,
Але і мыслі, і княжую справу.
Суд, ці вайна, ці таемная змова
Часта яе вырашалася словам.
Іншым было не ўсё гэта вядома,
Была не такой, як бываюць кабеты,
Што рады ўладзе над мужам і домам
І на ўвесь свет выхваляюцца гэтым.
Спрытна хавала ад лішняга вока
Тое, як сэрцам валодала мужа,
Нават і тыя, што бачаць глыбока,
Цямілі гэтую справу не дужа.

Рымвід адчуў, дзе шукаць яму раду,
Каб і людзям быць, і князю не ў крыўдзе,
Ведаў, калі да княгіні ён прыйдзе,
Знойдзе увагу і знойдзе спагаду.
Так і зрабіў, расказаўшы ёй ціха,
Што Літаворам задумана ліха.

Вестку Гражына з трывогай прымае,
Але умее валодаць сабою —
Выгляд зрабіла, што веры не мае —
Голас і твар не згубілі спакою.
«Хіба ж у князя,— сказала,— больш варты
Словы жанчыны, як рыцара слова?
Ведаю, ён і гарачы, і ўпарты —
Скажа і зробіць так адначасова.

Але, нарэшце, калі хваля гневу
Буру не ў час у душы яго ўзбудзіць
І калі ён, памыліўшыся, зблудзіць
Між дрэва праўды і прагнасці дрэва,—
Кінем, хай час і развагі павевы
Мыслі раз'ясняць і сэрца астудзяць,
Кане ў нябыт яго злосць і упартасць...
Сябе ды і іншых палохаць не варта».

«Прабач, княгіня, бо гэта не слова,
Што, з вуснаў чорнай зляцеўшы гадзінай,
Чэзне без следу у памяці сховах;
Нельга назваць яго і блытанінай
Марных жаданняў, капрызай чарговых,
Што, як туман, закурыцца і згіне.
Слова, як іскра, што ўспыхвае ноччу.
Бачу я іскру і гора прарочу!

Не першы дзень я пры князю слугою,
Шмат год служыў яму шчыра, аддана,
Ды не згадаю, ці чуў я парою
Гэткае шчырае слова ад пана.
Што мне належыць — зраблю я: да бою
Войска збяру, як было загадана,
Ля Перасека¹ магілы, і ўранні
Рушым дарогай пры месяца ззянні».

«Што чую! Заўтра? Бяда мне і гора!
Гэтага знаць на Літве не павінны,
Што брат на брата ўзняў зброю на сорам,
І з-за чаго? З-за пасагу Гражыны!
Зараз іду я ў пакой Літавора,
Хоць для спаткання мінулі гадзіны.

¹ Перасека — ускраіна Навагрудка. Там перасякаліся дарогі.
Адсюль — і назва. Паданне звязвае яе паходжанне з нейкім Пе-
расекам.

Перш, чымся неба зарой закрасуе,
Веру, што добры адказ прынясу я».
Потым яны, развітаўшыся, выйшлі.
Дужа спяшаліся дзесьці абое.
Хвілі ў святліцы не бавячы лішняй,
Крочыць княгіня да князя ў пакоі.
Рымвід туды ж крок кіруе увішна,
Вось да дзвярэй дакрануўся рукою,
Ды не ўвайшоў, на парог ён сядзе —
Слухае, ў шчыліну ўсё падглядае.
Бразнула клямка, і ў цягу хвіліны
Постаць стаяла нярушная ў белі.
«Хто? — крыкнуў князь і сарваўся з пасцелі.—
Хто?» — «Я», — адказвае голас жанчыны.
І то гучней галасы, то нямелі.
Рымвід з размовы не чуў палавіны —
Словы, змяшаўшыся з рэхам імгненным,
Біліся глуха ў каменныя сцены.

Словы то гучна імкнуць раззлавана,
То ледзьве-ледзьве даходзяць да слыху.
Голас Гражыны гучыць ўсхвалявана,
Кпіны у голасе князя і пыха.
Вось яна кленчыць, бядою прыгбана...
Устаў Літавор, і зрабілася ціха.
Потым ён нешта сказаў ёй сурова
І замаўчаў, не знаходзячы слова.
Вось прамільгнула зноў постаць у белым,
Крочыць к парогу, выходзіць жанчына.
Ці не ўпрасіла, а ці не пасмела
Болей прасіць? У пакой свой Гражына
Накіравалася. Князь да пасцелі
Моўчкі прыпаў. Наймаверная ціша,
Мусіць, яна Літавора ўкалыша.
Рымвід хвіліну якую вагаўся,

Потым пайшоў і на левым балконе
Служку пабачыў, што з немцам спрачаўся.
Слухаў, да вуха прыклаўшы далоню,
Але не чутна, бо вецер узняўся,
Служка рукою паказваў на коні;
Рымвід не ўцяміў, хутчэй здагадаўся.
Кроўю набеглі у рыцара вочы —
Збег да каня і ў сядло ён ускочыў:
«О, каб не быў я паслом тут сягоння,
Крыжам клянуся на комтурскім сцягу,
Я б даказаў вам, што меч у далоні
Маю недарма, сваёй помсты прагу
Я б задаволіў і змыў бы знявагу.
Ні ў імператара, ні ў слуг ягоных
Не стрэў таго я, што тут, у паўпанка:
Пад голым небам дачакацца ранка,
І прэч пайсці, і бачыць слуг ухмылкі...
Толькі князёк, відавочна, не цяміць,
Што ён павінен плаціць за памылкі,
Кліча на Вітальда гэты паганец,
Каб разам знішчыць. Ды нас не падманіць!
Вітальд і той не заслоніць сабою
Меч, што вісіць над яго галавою.

Скажаш так князю, а веры не будзе —
Сам хай спытаецца, нават хачу я
Уласна яму паўтарыць, сам пачуе,
Што я кажу, і няхай не забудзе:
Рыцара слова ці рыцара ўмова
Век не парушна, як Божае слова.
Яма, якую для нас вы капалі,
Вам жа самім абярнецца на шкоду:
Сёння ж, глядзіце, ў яе каб не ўпалі.
Я кажу — Дытрых Гальштарх фон Кніпродэ,
Комтур! Гэй, кнехты, за мной, паскакалі!»

Перачакаў і да брамы прыскочыў,
Кнехты за ім. Вось па полі ўжо гоняць.
Толькі чуваць — дзесьці зброя бразгоча,
Толькі чуваць, як падкова дзесь звоніць,
Толькі чуваць — заіржалі дзесь коні...
Хутка замерла ўсё ў цемрадзі ночы,
Лес толькі цёмны услед ім гамоніць.

«Едзьце шчасліва, няхай вашы ногі
Болей не пройдуць літоўскаю сцежкай! —
Рымвід услед паглядзеў ім з усмешкай. —
Дзякуй, княгіня! Мінulé трывогі...
Вось і скажы, што ты знаў чалавека!
Голас быў гнеўны, і погляд суровы,
Нібы маланкай, паліў з-пад павекаў...
Мне не дазволіў сказаць нават слова...
Здэцца б, у птаха пазычыў ён крылі,
Толькі б на ворага ўпасці галовы,
А ўсмешка жанчыны, голас мядовы
У іншы бок усю справу схілілі...»
Не улчыў, стары, ў гэтай хвіліне
Маладосць князя, прыгожасць княгіні.

Так ён казаў, угару ўзняўшы вочы...
Можа, з-за крат лямпа нешта падкажа?
Толькі дарэмна, там цёмна і змрочна...
Рымвід вярнуўся, на ганак пакрочыў:
Можа, пакліча ў пакой яго княжа?
Але дарэмна пытаўся у стражы.
Вось ля дзвярэй ён, ля княжых, ўсё ціха —
Спаў, як раней, князь — чуваць, як ён дыхаў.

«Цуд тут, ды годзе! А што будзе далей?
Неяк ідзе ўсё дзівосна сягоння:
Мне загадаў князь у гневе, ў запале,

Падрыхтаваў каб людзей я і коней,
А сам спіць моцна. Не рушым мы рана.
Рыцары нашы стаяць у чаканні...
Немцам ад'ехаць ні з чым загадана...
І з кім загад пераслаў? З служкам пані!..

Як меркаваў з учарашняй размовы...
Праўда, не чуў я дакладна выразу...
Просьбы яе... Яго голас суровы...
Але ці смела б насуперак князю
Стаць сваёй воляй на шлях рызыковы,
Спадзеючыся на чары жанчыны?
Вельмі баюся, каб гэтага разу
Ліхам не скончылася для Гражыны.
Розуму мае, адвагі багата,
Але учынак такі — ўжо занадта...»

Тут яго думкі пасланец спыняе,
З'явіўся і вокам міргае няспынна:
Разам пайшлі з ім да левага краю
Замка, дзе іх стрэла служба-дзяўчына.
Рымвіда пані сама спатыкае,
Дзверы, ўпусціўшы, за ім замыкае.
«Дрэнная, радца мой добры, падзея!
Але і суму, і распачы годзе.
Хоць падвяла нас сягоння надзея —
Заўтра шчасліўшае мо надыходзе.
Будзем цяпець, і не трэба галасу
І між салдат, і між чэлядзі дворнай,
Паслоў адправім да іншага часу,
Каб Літавор у злабе сваёй чорнай
З імі ў саюз не ўвайшоў. Гнеў астыне —
І думку ганебную князь наш пакіне.

Ты не палохайся, неяк жа будзе.
Князя намерам нішто не пашкодзіць,

Войска і потым паспееш ты згрудзіць,
Як сэрца князя час не ахалодзіць.
Сёння меў ехаць... Скажу табе, дружа:
Гэтай выправе не веру я дужа.
Толькі учора ступіў на парог ён,
Толькі што зняў ён з грудзей сваіх зброю,
Не адпачыўшы зусім ад дарогі...
І каб сягоння зноў рушыў у бой ён?..»

«Ты памыляешся, пані Гражына:
Адтэрміноўкі ніякай не будзе.
Хутка надыдзе благая гадзіна —
Позна, гатовы і коні, і людзі...
Хай бы княгіня мне пераказала,
Як князь прыняў яе ўчора з'яўленне?»
Пэўна, Гражына б усё расказала,
Ды перашкодзіла раптам здарэнне.

Коннік з'явіўся на княжым дзядзінцы;
Вось увайшоў у пакоі Гражыны —
Вестку прынёс ад літоўскай дружныны,
Што вартавала на лідскім гасцінцы.
Немца ў палон захапілі, ён кажа:
Іх правадыр войска грознае рушыў, —
Кнехты ідуць і абозы з паклажай, —
Моцна разгневаны, слова парушыў
І, як казаў той нямецкі палонны,
Наступ на замак рыхтуе шалёны.
Хай Рымвід зараз жа да князя скочыць,
Хай князь з загадамі часу не бавіць:
Ці на мурах абарону паставіць,
Ці стрэне ў полі іх, вочы у вочы.
Варта так лічыць, што было б нядрэнна,
Крадкам прайшоўшы, таемнай дарогай,
Конніцу знішчыць ударам імгненным,
Перш чым гарматы прыйдуць з дапамогай.

Мы іх загонім у багну, да рова,
Рыцараў іхніх, і зломім, і зложым,
Пешых жа кнехтаў усіх — пад падковы,
Кодла змяінае ўсё іх знішчожым.

Рымвіда моцна здзівілі навіны,
Дзіўны былі яны і для Гражыны.
«А дзе ж паслы?» — закрычала Гражына.
Служка збянтэжаны нейкае мгненне
Моўчкі у твар ёй глядзеў са здзіўленнем,
Не разумеючы гневу прычыны.
«Слова тваё мы выконваць павінны,
Хіба княгіня забылася? Ўранку,
Пеўні другія калі праспявалі,
Князеў загад мы паслам перадалі,
Як ты казала, каб ехалі з замку».

«Так...» — прашаптала, збялеўшы, Гражына.
Твар быў збянтэжаны і ўсхваляваны.
«Так... — Зноў прабегла маўкліва хвіліна. —
Праўду ты кажаш, было загадана, —
Помніць пра гэта была я павінна...
Што ж мы стаім? Пабягу я да пана...»
Стала, маўчыць, прыімуужыўшы вочы,
Голаў схіліла, дзе ўжо узрастала
Мысль, покуль цёмная, як цемра ночы,
Але што далей, яна ўсё світала.
Мысль даспявала, рабілася явай.
Цвёрда рашыла і рушыла жвава.

«Добра, яшчэ раз будзіць іду мужа...
Войска ж збіраецца хай у дарогу,
Князю каня асядлаць варанога,
Вынесці зараз жа рэшту аружжа.
Усе быць павінны гатовы да бою,
Іменем князя загад мой адданы;

Рымвід, адказваеш мне галавою!
Мэты паходу хай будуць схаваны.
Ані казаць, ні пытацца да ранку...
Выйдзіце й князя чакайце на ганку».

Выбегла, стукнуўшы моцна дзвярыма.
Рымвід за ёю услед апантаны.
Думаў: «Ці пройдзе бяда гэта міма?
Войска сабрана, загады адданы...»
Дух зацяло, ён спавольна пакрочыў,
Потым, спыніўшыся неяк на разе,
Доўга прастояў у цяжкай развазе,
Зморана долу ўтаропіўшы вочы.
Мыслі блукалі як-хоць, самапасам —
Бездапаможным быў розум тым часам.

«Марна чакаю. Ёжо блізка і ранак,
Ён таямніцу, магчыма, развяжа.
Мушу я знаць, ці прачнуўся наш княжа».
І у палац ён ідзе цераз ганак.
Ды расчыніліся дзверы пакоя,
І Літавора усе тут пазналі.
Быў ён апрануты, як перад боем
Князь апранаўся заўжды. Сонцам ззялі
Шлем яго, шчыт, пазлацаная зброя,
Панцыр яго з гартаванае сталі.
Шчыт меў у левай руцэ, а у правай —
Меч, спадарожнік у бітве крывавай.

Гнеўны быў князь і нібы ўсхваляваны,
Крочыў няпэўным, няроўным ён крокам,
І ані з водным тут рыцарам-панам
Не прывітаўся ён ласкавым вокам.
Моўчкі руку працягнуў за калчанам,
Меч свой павесіў па-над правым бокам.
Здзіўлена ўсе на яго паглядзелі,
Але сказаць пра памылку не смелі.

З ганка ступіў. На сцягах пазалота:
На дзень крывавай стала ўжо брацца.
Каня падводзяць. Бліжэйшая рота
Клічам хацела сустрэць, прывітацца.
Знак даў рукой, каб замкнулі вароты;
Ехаць сказаў і маўчаць, не пытацца...
А слуг дваровых і чэлядзінцаў
Загадзя вывеў за мост аж з дзядзінца.

Ехалі шляхам, спяшалі за панам,
Потым управа паехалі, долам
І, абмінуўшы хмызняк за курганам,
Зніклі у яры, пахмурым і голым.
Хутка, як зорка ў нябёсах прапала,
Зноў войска поступ на шлях скіравала.
Ёсць каля меж гарадскіх недалечка —
На гук ад стрэлу з крыжацкае зброі —
Мала каму тут вядомая рэчка,
Што ўецца-блудзіць лясной стараною;
Вузкая, мелкая блізка дарогі,
Робіцца рэчка шырэйшай і далей
Падае ў возера, тут яе хвалі
Пушча вартуе, з камення парогі.

Як выйшлі з лесу літоўскія роты,
Бачаць ля ўзгорка у месяца ззянні:
Панцыры, шлемы, штандары пяхоты.
Грымнуў трывогаю стрэл на паляне.
І пад штандары збягаюцца роты.
Мурам стаяць крыжакі без вагання.

Гэтак якраз выглядае ўрачыста
Ноччу грамаддзе панарскага бору,
Як вецер здыме лісце ўсё чыста,
Як росы кропель развесяць уборы,
А мароз з кропляў тых зробіць маністы.

І хадох ноччу, брыдучы кудысьці,
Бачыць дрэў срэбра і крышталы лісця.

Гнеў спарадзіў той малюнак у князя:
Скочыў, узняўшы меч над галавою,
Войска за ім навалілася разам.
Шэпчуцца рыцары паміж сабою:
Што ён задумаў? Што мае на ўвазе?
Адным напорам не выйграеш бою!
Стаць на чале сам, відаць, ён жадае,
Флангамі ж ведаць каму загадае?

Рымвід заўсёды знаў княжую волю,
Так і цяпер: войска ён, каля гаю
Хутка сабраўшы ў незамкнутым коле,
З коньмі — ўсярэдзіне, лучнікі — з краю,
Так, як заўжды войска строіцца ў полі,
Рушыў яго на крыжацкую зграю.
І раптам пачулася ў стане крыжастых:
«Езус, Марыя! На ворага ў наступ!»

Перш-наперш дзіды ўмясціўшы у токах,
Грудзмі сышліся ў баі крывавым.
Чаму ж схавала ад нашчадкаў вока
Ноч перамогу літоўцаў і славу?

Свае, чужыя ў ранішнім зроку
Б'юцца, змяшаўшыся ў пыле куравым.
Лязгае зброя. Злятаюць галовы.
Што меч не дастане — канчаюць падковы.

Князь мкнецца ўперад, за канём ягоным
Падаюць, чэзнуць крыжацкія воі.
Ведаюць ворагі плашч той чырвоны,
Ведаюць герб на шаломе і зброі.
Страх ахапіў іх, бяда іх чакае,
А князь знай гоніць, на карк насядае.

Толькі ж чаму ў ім сіла саслабла?
Мала карысці, што кружыць і гоніць,
Мала карысці, калі яго шабля
Толькі дарэмна па панцырах звоніць.
Альбо адскочыць, адбітая разам,
Альбо няёмка апусціцца плазам.

Ворагі, ўбачыўшы марнасць атакі,
Зноў акрыялі і сэрцам спачылі;
Рушылі разам на князя крыжакі —
Дзіды, як лес, навакол акружылі.
А ён, ці змогся, ці з страху нямее,
Браць іх на шчыт і на шаблю не ўмеє.
Цяжка было князю цэлым застацца:
Дзідамі колюць, цяляюць мячамі...
Але літоўцы паспелі прарвацца —
Коньмі бароняць яго, бердышамі:
Хто сваім целаю яго засланне,
А хто ударам удар адхіляе.

Ноч прамінае, і золак ружовы
Водбліскам ззяе на белі аблокаў,
А бой трывае ўсё беспаспяхова —
Ні ўзад ні ўперад не зроблена кроку.
Бог перамогі ўзважваў суро́ва
Лёс двух народаў, паклаўшы на шалі
Кроў іх. А шалі на месцы стаялі.

Так бацька Нёман, калі яго воды
Стрэнуць у Румшышках скал аграмаддзе¹,
То іх абдыме, ў шуканні абходу,
То завіруе, грудзмі на іх падзе;

¹ Стрэнуць у Румшышках скал аграмаддзе... — «Недалёка ад мястэчка Румшышкі ёсць самая большая на Нёмане, небяспечная для суднаходства падводная скала, якую называюць Веліканам» (А. М.).

Скалы ж стаяць нерухома, упарта,
Націск прымаючы хваляў і гоман:
Ні тыя скалы пазбавяцца гарту,
Ані саступіць ім рэчышча Нёман.

Войска крыжакаў у схове на горах
Хіжа чакала, сачыла падзеі;
Справы іх дрэнь, і не вытрымаў вораг:
Рушылі немцы, сам комтур вядзе іх.
Змялі літоўцаў, пасеялі сполах,
Строй іх зламаны штохвілю радзее.
Раптам, калі ўжо наўцёк павярнулі,
Чорнага рыцара голас пачулі.

Вочы усіх у яго былі ўпаты,
Стаў на кані, як над снежнай гарою
Распасцірае шырокія шаты
Хмараю чорнай калматая хвоя;
Так яго плашч чорны, шлем яго, латы,
Конь вараны — выглядаў той парою.
Тройчы ён крыкнуў, і, падобны грому,
Грозны быў голас, нязнаны нікому.
Дапаў да немцаў і ў тлуме знікае.
Бою не ўбачыш, толькі крык ды стогны,
Ды бліскавіцаю хуткай мільгае,
Сеючы смерць навакол, меч ягоны:
Там шышак знікне, а тут шлем упадзе —
Вораг змяшаўся, пануе бязладдзе.

Так лесаруб, калі ён у гушчэры
Валіць дубы, дык далёка-далёка
Чуецца рэха удараў сякеры.
А лесаруб сам схаваны ад вока —
Бачыш, як кроны, што ўзняты высока,
Хіляцца долу над пушчаю шэрай;

Так, насякаючы з немцаў наломы,
Рыцар к ліцвінам спяшаў незнаёмы.

Рыцар, спяшайся! Не позна, магчыма,
Дух войска ўзняць, бо бяда ўжо і гора
Стрэлі ліцвінаў, не прайшоўшы міма.
Дзіды, шчыты і мячы — не апора,
Моц іх зламана, і комтур вачыма
Прагна шукае ужо Літавога;
Знайшоў. Абодва коней сваіх шпораць,
Хутка жалезам яны загавораць.

Літавор шаблю высока ўздымае,
Выстраліў комтур са зброі шалёнай,
Ліцвіны дрогнулі, што іх чакае?
Выпала шабля ў князя з далоні,
Повад здранцвелаў рукой не ўтрымае,
Цісне шалом на знямельныя скроні.
Покуль Літва з дапамогай паспела,
З сядла схіляецца князева цела.

А чорны рыцар, як хмара, што ўночы
Б'е, наляцеўшы пярэнам і градам,
Гэтак на комтура раптам наскочыў,
Што і не ўправіўся комтур з нападам —
Мгненне, і комтур ляжыць пад нагамі,
І топчуць коні яго капытамі.
Рыцар — туды, дзе над князем дваране
Нізка схіліліся. Рыцар здымае
Княжаскі панцыр, крывёй фарбаваны,
Кулі варожае след разглядае.
Кроў зноў пацекла з адкрытае раны,
Тут князь ад болю крыху апрытомнеў,
Вочы адплюшчыў і нешта прыпомніў;
Зноў апускае на вочы прылбіцу,

Воінаў прэч ад грудзей адліхае,
Рымвіду знак даў ніжэй нахіліцца.
«Скончана, — шэпча, на момант сціхае,
Потым зноў кажа: — Хавай таямніцу...
Мяне ж ніхто не ўратуе ад смерці...
У замак вязіце, хачу там памерці».

Поглядам Рымвід яго працінае —
Верыць не верыць — вачэй не адводзіць,
Але сляза свет яму заслання,
Ледзьве не млее, пот скроні халодзіць.
І пазнае непазнанае ўчора:
Гэта не голас, не твар Літавора.

Рыцар тым часам, паводдзі старому
Рымвіду даўшы, схіліўся да пана,
Коні сказаў павярнуць у бок дому,
Потым, далонню заціснуўшы рану,
Князя абняў. Паімчаліся трое
З хуткасцю ветру дарогай лясною.

Каля сцен горада стрэлі прыгоду:
Людзі прыйшлі прывітацца з панамі,
Ціха мінуўшы натоўпы народу,
Ехалі моўчкі да замкавай брамы,
Не сустракаючы больш перашкоды.
Тут вартавым загадаў рыцар строга,
Каб не пускалі за імі нікога.

Войск рэшта ў горад вяртае з пагоні.
Выйгралі бой, ды такая ахвяра...
Радасці мала ў сталіцы сягоння,
Боль сэрцы сцяў і жалоба на тварах.
Кожны з тугою пытаўся пра пана:
Дзе ён? Ці жыў? Ці глыбокая рана?

Што там у замку? Хто згадаць можа?
Мост не апушчаны, замкнёна брама.
Але тым часам у рове, у яры
Слугі і з піламі, і з тапарамі
Валяць, ссякаюць дрэвы ў гушчары,
Камлі і голле вязуць вазамі
І гоняць баржамі пад самы горад:
Страшны малюнак жалобы і гора!

Там, дзе свяцілішча багоў надхмарных,
Што перуном б'юць парой непагоднай¹,
Там, дзе валю і авечак ахвярных
Кроў льюць з малітвай у вогнішча штодня,
Лоўж там вялікі кладуць пад аблогі —
Дваццаць сажней ён — даўгі і шырокі.

А на лаўжы, у чаканні пакуты,
З шчытам, са зброяй, з канём ягоным,
Увесь ланцугамі да дуба прыкуты
Немец стаіць, ён літоўскі палонны,
Той, што паслом быў з крыжацкага роду,
Князеў забойца — Дытэрых з Кніпроду².

Рыцары, просты люд і капеланы
Збегліся, кожны чакае і млее:
Можа, яшчэ не смяртэльныя раны?
Ёсць яшчэ, можа, якая надзея!

¹ Там, дзе свяцілішча багоў надхмарных, / Што перуном б'юць парой непагоднай... — «Пяркунас — бог грому ў Літве, і Похвіст — бог ветру і дажджу на Русі. Да сённяшніх дзён у Навагрудку паказваюць месца, дзе стаяла капішча гэтых багоў. Цяпер тут пабудаваны касцёл Базыльянаў» (А. М.).

² Князеў забойца — Дытэрых з Кніпроду... — «Ваеннапалонных, асабліва немцаў, ліцвіны палілі ў ахвяру багам. Для гэтага абраду прызначаўся правадыр або найбольш знатны паходжаннем ці слаўны сваёй мужнасцю рыцар; калі паланілі некалькі рыцараў, то цягнулі жэрабя, хто павінен быць няшчаснай ахвярай...» (А. М.)

Кожны на замак з тугой паглядае,
І спадзяецца, і весткі чакае.

Але труба адазвалася з вежы,
Падае мост, і павольнай хадой
Выйшла працэсія ў чорнай адзежы —
Цела героя нясуць грамадой;
Меч пры ім князеў, лук, стрэлы ў калчане,
Плашч пурпуровы шырокі ільсніцца:
Князева зброя і князева ўбранне,
Твару ж не ўбачыць, закрыты прылбіцай.
Ён гэта, князь наш, князь нашага краю,
Рыцар далёка вядомае славы:
Ці немца нішчыць, ці орды Нагая,
Ці суд вяршыць над падданымі правы...
Як жа закон наш цяпер забывае
Князь, занядбаўшы абрады, адправы?
Звычай вякоў старажытнае далі
Продкі твае хіба так шанавалі?

Чаму у неба не ідзе з табою
Служка, з якім ты прайшоў ўсе дарогі?
І сябра твой верны, твой конь быстраногі
З сядлом парожнім і немай жалёбою,
Сокал, чый так весяліў цябе клёкат,
Псы, што звяроў адчувалі далёка?

Цела на лоўж ужо рыцары ўсклалі,
Мёд, малако льюць... У цішы сумоты
Трубы і флейты свой голас падалі,
Песню жалобы ўшчалі вайдэлоты.
Нож — ля ахвяры... Агонь ужо ўзвіўся...
«Стойце!» — і тут чорны рыцар з'явіўся.

Хто ён такі? Усе навокал пыталі.
Войска пазнала: ён на полі ўчора,

Як толькі немцы рады іх зламалі
І дабіваліся да Літавера, —
Рушыў на ворага, бура нібыта...
Комтур палоннік быў, немцы разбіты.

Столькі пра чорнага рыцара чулі!..
Конь пад ім той жа і вопратка тая...
Але чаго ён прыйшоў і адкуль ён?
Стойце, глядзіце, свой шлем ён скідае,
Твар адкрывае... І дзіўнае дзіва:
Ён! І застылі усе, замаўчалі.
Радасць нарэшце прарвалася мкліва —
Князь наш, аплаканы намі ў адчаі!
Крык іх сігае ў палі і дубровы:
«Князь, Літавор наш, жывы і здаровы!»

Бледны быў. Погляд блукаў яго недзе.
Крыкі людзей паўтараліся рэхам.
Голаў узняў, грамаду ўсю агледзеў,
Нібы падзякаваў лёгкам усмехам;
Толькі усмешка была не ад сэрца,
Быццам, з'явіўшыся неспадзявана,
Ледзь нарадзіўшыся — хоча памерці,
Быццам бы то і не ўсмешка, а рана.
Столькі яна дала радасці, ласкі,
Колькі жыцця даюць мёртваму краскі.

Касцёр гатовы. Агонь выбухае.
І князь гаворыць: «Чыё мы тут цела
Сёння хаваем? — Скрозь ціша глухая. —
Жанчыны мужнай, як рыцар, смелай.
На свеце гэткіх жанчын вельмі мала.
Хоць я адпомсціў, ды яе не стала...» —
Гэтак сказаўшы, ён у мгненне вока
Гіне у полымі, ў дыму аблоках.

Калі ўсё ты, чытач, прачытаўшы цярпліва,
 Рэшты ведаць не хочаш, гэта мне не дзіва:
 Бо як збытаны ніці, не хапае ўтоку
 І цікавасць знікае у гневе глыбокім.
 Чаму сам князь не ехаў, адправіў Гражыну?
 Чаму ў час не прыспеў у ліхую гадзіну?
 Ці сваёй яна воляй заступіла мужа?
 І чаму князь на немцаў павярнуў аружжа?
 Каб чакаў ты адказу, не знайшоў бы ты мэта,
 Ведай, аўтар, пісаўшы гісторыю гэта,
 Натаваў, што ён бачыў (бо быў у тым месцы),
 Ад сябе ж нават слова не дадаў нарэшце.
 Не хацеў і не мог ён з маны зрабіць яву,
 Праўду ў фальш абярнуць на пустую забаву.
 Ён памёр, я ж, аповесць знайшоўшы вось гэта,
 Выдаю я сёння для карысці свету.
 Ды і ты будзеш рад, што ўсё ясна між намі,
 Што я, ўрэшце, канцы ўсе пазводзіў з канцамі.
 Жыхароў Навагрудка я пытаў, ды дарэмна...
 Толькі Рымвід канец яе ведаў напэўна,
 Покуль жыў, таямніцу ў душы трымаў строга,
 З таямніцаю так і схавалі старога,
 Мусіць, слова ён даў і стрымаў абяцанне.
 Але быў і другі, хто ўсё ведаў дазвання,
 Гэта служка Гражыны, што як свой быў у замку,
 Чалавек з языком, не замкнёным на клямку;
 Ён казаў, я запісваў, і ў гэтым паданні
 Я адказы знайшоў на былыя пытанні.
 Ці праўдзівы яны, я судзіць не бяруся,
 Хто пра фальш памяне, я і з тым не паб'юся.
 Ні дадаў ад сябе, ні адняў ад размовы,
 А што чуў ад яго, перадам слова ў слова.
 Ён расказваў: «Княгіня з слязьмі, ва ўтрапенні
 Доўга мужа ўпрашала, упаўшы на калені,

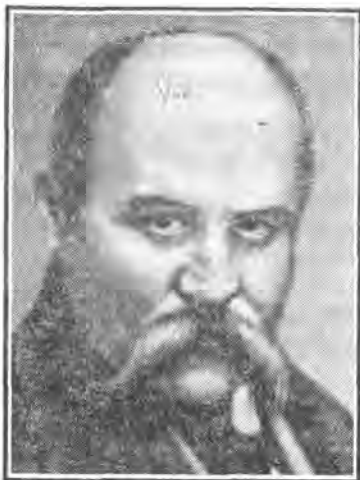
Каб не клікаў ён немцаў на шыю ліцвінам,
 Але князь быў у гневе, не слухаў Гражыны.
 І на ўсе яе просьбы адказваў суро́ва:
 «Не і не!» Так яе і адправіў з адмовай;
 Іншым часам яго уламаць меркавала,
 Каля брамы паслоў затрымаць загадала
 Ці за сцены іх выправіць. Выправіў ціха,
 Памыліліся мы, і адсюль тое ліха,
 Бо разгневаны комтур замест дапамогі
 Абвясціў нам вайну і пасеяў трывогу.
 І калі я прыйшоў да княгіні з бядою,
 Зноў пабегла да мужа... Я следам за ёю.
 Мы ўвайшлі... было цёмна ў пакоі і глуха,
 Князь змарыўся, заснуў на абодва ён вуха;
 Пастаяла ля ложка, будзіць не пасмела —
 Шкадавала яго ці прасіць не хацела.
 Раптам ход яна нейкі прыдумала новы:
 Шаблю князя бярэ, што ляжала ў галовах,
 Панцыр князеў і плашч на грудзях захінае
 І, ледзь дзверы прымкнуўшы, на ганак спяшае;
 Мне ж загадвае строга маўчаць, быць на месцы...
 Конь чакаў, і ў сядло калі мелася сесці,
 Не пабачыў я шаблі ля левага боку —
 Ці забыла яе, ці згубіла у змроку.
 Я пабег і вярнуўся — замкнёны вароты...
 За акно паглядзеў, аж — за брамаю роты.
 Страх мяне ахапіў, дзе шукаць мне спагады?
 Думаў: што тут рабіць і якое даць рады?
 Бачу бляск, і грымоты пачуліся ўдалі,
 Зразумеў: нашы з немцамі бой распачалі!
 Літавор жа тым часам узняўся з пасцелі,
 Мо таму, што чуваць было: стрэлы грымелі;
 Кліча, б'е у далоні... я ж ад страху ціхутка
 На каленцах прыпаў недзе ў цёмных закутках;
 Бачыў, як ён шукаў свайго ўбрання і зброі,

Як пасля ён пабег да княгіні ў пакоі,
 Як вярнуўся і выскачыў потым на ганак...
 Глянў я праз акно: ўжо бярэцца на ранак,
 Князь, наставіўшы вушы, вакол пазірае, —
 Ні душы! Крыкнуў — рэха яго паўтарае.
 Мусіць, думка прыйшла да яго аб пагоні,
 Ён пабег, дзе стаялі ля жолаба коні.
 Да акапаў даехаў, спыніўся ля валу:
 Вецер гукі даносіў з поля бою памалу,
 Кінуў ён павады і хутчэй бліскавіцы
 Праз дзядзінец, мост, браму імчыць да сталіцы.
 Нецярпліва чакаю, гляджу у аконца;
 Сціхла ўсё і пазней, як ужо ўзышло сонца,
 Князь вярнуўся і Рымвід, а з імі Гражына,
 На руках яе ўнеслі — памірала жанчына.
 Страх успомніць: дзе ступаць — крываваыя пырскі,
 У грудзях ззяе рана, канец яе блізкі.
 Нема ўпала і князевы ногі абвіла
 І, ламаючы рукі, прабачэння прасіла:
 «Выбач першую мне і апошнюю здраду...»
 Князь заплакаў, цалуе, шукае пагляду...
 Не, памерла... А князь закрыў вочы рукою.
 Я ж усё гэта бачыў, бо быў у пакоі.
 А як з Рымвідам цела на ложак паклалі,
 Я ўцёк. Вам вядома, што сталася далей».
 Служка мне расказаў гэта ўсё па сакрэту,
 Хутка Рымвід памёр, мінуў страх завету
 (Рымвід забараняў раскрываць таямніцу,
 Пасля ж смерці яго праўдзе можна з'явіцца).
 І цяпер ці ты знойдзеш людзей у краіне,
 Каб не чулі, не зналі песні аб Гражыне,
 Спявае яе Навагрудская гміна,
 Поле ж бою завецца — Ліцвінкі даліна.

Пераклад з польскай С. ДЗЯРГАЯ

?

1. Якія творы А. Міцкевіча напісаны на матэрыяле беларускай гісторыі?
2. Які перыяд беларускай гісторыі адлюстраваны ў паэме «Гражына»?
3. Хто з герояў паэмы ахарактарызаваны ў наступных цытатах:
 - а) «Мкнецца да мэты любымі шляхамі —
Сам над усімі хацеў бы ён княжыць»;
 - б) «Мне конская грыва
Ноччу падушку сабой замяняла»;
 - в) «Здзівіць развагай, кране маладосцю,
Быццам бы май увасобіўся ў леце»;
 - г) «Быў ён у князя памочнік адзіны —
Княжае войска вадзіў ён да бою»?
4. Якія праблемы ўзняты аўтарам у паэме?
5. Якую ролю адыгрывае эпілог?
6. Паэма «Гражына» з'яўляецца рамантычным творам. Абгрунтуйце гэта сцверджанне.
7. Біблейская Юдзіф і Гражына. Супастаўце гэтыя вобразы.

ТАРАС ШАЎЧЭНКА
(1814—1861)

Тарас Шаўчэнка — вялікі ўкраінскі паэт, мастак, заснавальнік новай украінскай літаратуры. У аўтабіяграфіі Т. Шаўчэнка сказаў пра сябе: «Гісторыя майго жыцця складае частку гісторыі маёй радзімы». Сапраўды, пражытыя паэтам 47 гадоў увабралі ў сябе шматпакутную гісторыю Украіны.

Нарадзіўся Т. Шаўчэнка ў вёсцы Морынцы (цяпер Чаркаская вобласць) у сям'і прыгоннага селяніна. У 14-гадовым узросце, пасля смерці бацькоў, стаў прыгонным пана Энгельгарта. Разам з іншымі слугамі пана Т. Шаўчэнка прыехаў у Пецярбург. У 1838 годзе ўкраінскія і расійскія мастакі з вялікімі цяжкасцямі змаглі выкупіць прыгоннага Тараса за вялізныя па тым часе грошы — 2500 рублёў. Таленавіты юнак нарэшце атрымаў магчымасць заняцца адукацыяй, а ў хуткім часе быў залічаны ў Акадэмію мастацтваў. У 1840 годзе ў Пецярбургу выйшла кніга яго паэзіі «Кабзар». Паэт марыў вярнуцца на Радзіму і працягнуць працу. Аднак у 1847 годзе пачаўся новы этап пакутаў. За ўдзел у нелегальным «Кірыла-Мяфодзіеўскім брацтве» быў

арыштаваны і сасланы ў 10-гадовае рэкруцтва на поўдзень Урала. Загад Мікалая I быў больш чым жорсткі: «Забараніць пісаць і маляваць». Насуперак забаронам Т. Шаўчэнка піша глыбока патрыятычныя вершы, цыкл «Цары». Толькі ў 1858 годзе паэт змог вярнуцца ва Украіну.

Т. Шаўчэнку багата што радзіла з Беларуссю. Яму давялося неаднаразова бываць на нашай зямлі, спазнаць жыццё яе народа, прыгнечанага, як і ўкраінскі, царызмам. Менавіта адсюль, з гэтай першай, падкрэслім, краіны на шляхах сваіх будучых вандровак вынес паэт жывыя ўражанні, назіранні, якія знайшлі затым такое дакладнае і яскравае адлюстраванне ў яго творах.

У 1839 годзе ў Пецярбургу ён пазнаёміўся з Янам Баршчэўскім, пачуў і палюбіў беларускія песні. Пазней, пасля ссылкі, сустракаўся з Віктарам Каліноўскім, братам Кастуса Каліноўскага.

Творы ўкраінскага кабзара заўсёды былі блізкімі і зразумелымі беларусам. Янка Купала прысвяціў яму верш «Памяці Шаўчэнкі» (1909), паэму «Тарасова доля» (1939). Пераклаў на беларускую мову вершы і баллады Т. Шаўчэнкі, паэмы «Прычынна», «Тарасова ноч», «Гайдамакі», «Кацярына». Максім Багдановіч быў першым, хто даследаваў творчасць Т. Шаўчэнкі. У артыкуле «Краса і сіла» (1914) ён пісаў: «Верш Шаўчэнкі падобны да асветленага знутры папяровага кітайскага ліхтарыка. У яго няма бляску, ззянне яго мяккае і роўнае, але разам з тым бачыш, што ўнутры ён поўны святла, і толькі паўпразрыстая абалонка не дае гэтаму святлу хлынуць ва ўсе бакі асляпляльным патокам... У асобе Шаўчэнкі сусветная літаратура мае паэта з вершам меладычным і вытанчаным, — паэта, які красу сваіх твораў будаваў не на кідкіх сродках паэтычнага ўздзеяння, а, наадварот, на сродках найбольш тонкіх — асанансах, алітэрацыях, унутраных рыфмах; паэта, які да гэтай красы названых элементаў верша далучыў яшчэ незвычайную сілу сваіх рытмаў, а таксама арыгінальнасць, жывасць і грацыёзнасць разнастайных метраў».

ДУМКА

Цяжка-цяжка жыць на свеце
Сіраце без роду:
Няма куды прыхіліцца —
Хоць з гары ды ў воду!
Утапіўся б маладзенькі
З нудой ў быстрой рэчцы;
Утапіўся б — цяжка жыці
І няма дзе дзецца.
Ходзіць доля ў каго полем,
Каласкі збірае;
А мая дзесь, нягодніца,
За морам блукае.
Добра таму багатаму:
Яго людзі знаюць;
А са мною сустрэнуцца —
Вокам абмінаюць.
Багатага, губатага
Дзяўчына шануе;
З мяне, сіраты гаротнай,
Смяецца, жартуе.
«Ці я ж табе не прыгожы,
Ці не ў цябе ўдаўся,
Ці не люблю цябе шчыра,
Ці з цябе смяяўся?
Любі ж сабе, маё сэрца,
Любі, каго знаеш,
Але з мяне ты не смейся,
Калі ўспамінаеш.
А я пайду на край свету...
На чужой старонцы
Знайду лепшую ці згіну,
Як той ліст на сонцы».
Пайшоў казак, сумуючы,
Нікога не кінуў;

Шукаў долі ў чужым полі
Ды там і загінуў.
Уміраючы, ўглядаўся,
Дзе сонейка ззяе...
Цяжка-цяжка уміраці,
Цяжка ў чужым краі!

1838

Пераклад з украінскай Я. КУПАЛЫ

* * *

Садок вішнёвы каля хаты,
Хрушчы над вішнямі гудуць,
Ратаі з ворыва ідуць,
У вёску спеў нясуць дзяўчаты —
І рады маткі іх пачуць.

Сям'я сабралася ля хаты,
Зара вячэрняя ўстае.
Дачка вячэраць падае,
Ёй маці хоча даць парады,
Дык салавейка не дае.

Паклала маці каля хаты
Маленькіх дзетачак сваіх,
Сама заснула каля іх,
Заціхла ўсё... адно дзяўчаты
Ды салавейка не заціх.

1847

Пераклад з украінскай З. БЯДУЛІ

* * *

Не грэе сонца на чужыне,
А дома надта аж пякло.
І мне не весела было
На нашай слаўнай Украіне.

Ніхто не лашчыў, не вітаў,
 Я не хіліўся ні да кога,
 Блукаў сабе, маліўся Богу
 Ды люта панства праклінаў,
 І згадаў я гады ліхія,
 Паганай даўнасці гады:
 Хрыста павесілі тады —
 Не ўцёк бы й зараз сын Марыі!
 І мне не весела нідзе,
 Ды, мабыць, весела не будзе,
 І на Ўкраіне любай, людзі,
 І на чужыне я ў бядзе.
 Хацелася б... дый то для тога,
 Каб не рабілі маскалі
 Дамойку з дрэва мне чужога
 Або хоць крышачку зямлі
 Той, з-за Дняпра майго святога,
 Вятры святыя прыняслі.
 Дый больш нічога. Так вось, людзі,
 Хацелася б... Ды што ж гадаць...
 Нашто ўжо Бога турбаваць,
 Калі па-нашаму не будзе.

1847

Пераклад з украінскай М. КЛІМКОВІЧА

ЦАРЫ

(Урывак з паэмы)

Па двары ціха пахаджае
 Стары вясёлы Рагвалод,
 Дружына, юнакі, народ
 У золаце навокал ззяюць.
 У князя свята: выглядае

З Літвы ён князя-жаніха
 У сваты да дачкі Рагнеды.

Перад багамі Лель і Лада
 Агонь Рагнеда развяла,
 Алеем пахкім паліла
 І сыпала на вугаль ладан,
 Нібы валькірыі, навокал
 Танцуюць, цешацца дзяўчаты
 і прыпяваюць:
 «Гой, гоя, гоя!
 Новыя пакоі
 Кветкамі ўбіраці
 Ды гасцей чакаці!»

За Полацкам, як тая хмара,
 Чарнее пыл. Бягом ляцяць
 Хлапцы і сівыя баяры
 З Літвы вясельных сустракаць.
 Сама Рагнеда з Рагвалодам
 Пайшла з дзяўчатамі, з народам.

Не з Літвы йдзе князь спадзяваны,
 Шчэ незнаёмы, ды чаканы,
 А там з Кіева турам-буйвалам
 Па Рагнеду йдзе, ідзе вепрышчам
 Владзімір-князь з кіяўлянамі.

Прыйшлі, і горад абступілі
 Кругом, і горад запалілі,
 Владзімір-князь перад народам
 Забіў старога Рагвалода,
 Паця народ, княжну пая.
 Адыдзе ў воласці свая —
 Адыдзе з шумам. І *растлі* ю,

Рагнеду тую маладую,
І праждне ю, і княжна
Па свеце блукае адна,
Не зробіць з ворагам нічога.
Дык вось наколькі ў іх святога,
У тых царах!

Пераклад з украінскай П. ГЛЕБКИ

?

1. Прачытайце выразна верш «Думка». Суаднясіце лёс аўтара і лёс яго Радзімы.
2. Якія мары лірычнага героя выяўлены ў вершы «Садок вішнёвы каля хаты...»?
3. Якія вядомыя вам гістарычныя падзеі пакладзены ў аснову ўрыўка з паэмы «Цары»?
4. Ахарактарызуйце духоўнае аблічча лірычнага героя паэзіі Т. Шаўчэнкі.
5. Падрыхтуйце паведамленне: «Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура».

ВІНЦЭНТ ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ
(1808—1884)

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч нарадзіўся ў сям'і шляхціца ў фальварку Панюшкавічы непадалёк ад Бабруйска. Пасля заканчэння Бабруйскай павятовай школы паступіў на медыцынскі факультэт Пецябургскага ўніверсітэта (з-за хваробы не закончыў). Працягваў вучобу ў Віленскім ўніверсітэце. Тут, у Вільні, пасля служыў у прыватным бюро Бараноўскага. Працаваў у Мінскай кансісторыі¹ і Мінскай крымінальнай палаце.

У 1840 годзе набыў фальварак Люцінка каля Івянца і жыў там да канца жыцця. За ўдзел у паўстанні 1863 года быў арыштаваны, потым выпушчаны пад нагляд паліцыі да 1870 года. У Люцінцы ён адкрыў нелегальную школу для навакольных дзяцей, дзе настаўнічалі яго дачкі. Наведваў гэту школу і будучы пісьменнік Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі). Пазней у «Лістах з дарогі» ён пісаў: «Памятаю я і Люцінку, і яе

¹ *Кансісторыя* — орган кіравання і суда пры епархіі. Члены кансісторыі займаліся справаводствам.

гаспадара: старэнькі ўжо тады быў, але надта добры, вясёлы, жартаўлівы... На кожны важнейшы, бывала, дзень — нябожчык пісаў для нас усіх — дзяцей, якую-коледчы камедыю, мы яе вучыліся, з'язджаліся госці, і ішло прадстаўленне. Памятаю доўгія восеннія вечары... памятаю цікавыя апавяданні аб роднай бацькаўшчыне і аб далёкіх халодных краях, куды злая доля заганяе шмат людзей...»

За сціслымі радкамі біяграфіі — гады нястомнай творчай працы, актыўны ўдзел у культурна-асветніцкім і грамадскім руху. В. Дунін-Марцінкевіч — аўтар трох п'ес, вялікай колькасці вершаваных аповесцей. Пераклаў на беларускую мову паэму А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш».

Яго п'еса «Ідылія»¹ была надрукавана ў 1846 годзе, а 9 лютага 1852 года можна лічыць днём заснавання беларускага музычнага тэатра. У гэты дзень опера «Ідылія» намаганнямі пісьменніка была пастаўлена на самадзейнай сцэне прыватнага мінскага клуба. Музыку напісалі С. Манюшка і К. Кжыжаноўскі. У спектаклі былі заняты сам В. Дунін-Марцінкевіч (роля Навума Прыгаворкі), а таксама яго дачкі Каміла і Мальвіна, сын Міраслаў.

Сюжэт оперы нескладаны. Малады фанабэрлівы памешчык Лятальскі, пражыўшы доўгі час за мяжой і страціўшы ўсялякія пачуцці да сваіх падданных і свайго краю, пад уплывам кахання да Юліі перавыхоўваецца і становіцца добрым гаспадаром, які і не думае больш вяртацца ва «ўлюбёную Францыю». Безумоўна, паказваючы хуткае «вылечванне» Кароля Лятальскага, пісьменнік адыходзіў ад рэальнасці, выдаваў уяўнае за рэальнае. Аднак гэты прыём літаратуры рамантызму быў народжаны настойлівымі пошукамі шляхоў выпраўлення рэчаіснасці. Так, у лісце да Яна Карловіча В. Дунін-Марцінкевіч пісаў: «Я, пішучы апавяданейкі не для дактароў філасофіі, а для сялян, прыбіраў тых дзетак майго духу не ў эстэтычныя су-

кенкі, а ў простыя народныя сярмяжкі, каб цёмны той люд не баяўся з імі пазабаўляцца... Найпершае маё дзіцятка, што з'явілася на свет, была «Ідылія», камедыя-опера...»

В. Дунін-Марцінкевіч увайшоў у гісторыю нашай культуры і літаратуры як заснавальнік беларускага нацыянальнага тэатра, драматург і паэт, пісьменнік, які адным з першых ішоў па нязведаных шляхах новай літаратуры.

ІДЫЛІЯ

Опера ў двух актах

АСОБЫ

Кароль Лятальскі.

Ян Дабровіч — яго сваяк, ранейшы апякун.

Юлія — яго дачка.

Банавантура Выкрутач — камісар маёнтка Лятальскага.

Уршуля — яго жонка.

Шчырэцкі — падданы, звольнены ад паншчыны; жыве пры двары з панскай ласкі.

Ян Губач — слуга Лятальскага.

Іцка — арандатар у маёнтку таго ж.

Навум Прыгаворка — вайт.

Ціт і іншыя сяляне, мужчыны і жанчыны, з вёскі Лятальскага.

Тэатр у I акце прадстаўляе з правага боку карчму, з левага — вялікі куст ружы і дзе-нідзе дрэвы; у XV, аднак, сцэне змяняецца на двор з іншымі фальварковымі забудовамі. У II акце — сад з дзвюма альтанкамі. Дзея адбываецца ў маёнтку Лятальскага.

АКТ I

Сцэна I

Хор сялян (*мужчын і жанчын*)

№ 1

Ой, бяда ж будзе, бяда!

Прыйшла на нас чарада!

Скажыце ж, добры людзі,

Да што з гэтага будзі?

¹ *Ідылія* (грэч. — карцінка) — твор, які апавядае пра бесклапотнае жыццё людзей на ўлонні прыроды.

Ціт

Заказаў жа ж наш мацар¹,
Ясны, можны камісар²,
Сабрацца ў карчму чы ў двор.
Мал, вялік, здароў чы хвор,
Войт усіх кіём пагнаў.

Хор

Штоб ён дабра не відаў.

Ціт

Да і ён сюды ідзе,
Ён нам скажа аб бядзе.

Сцэна II

Тыя ж і Навум.

Ціт *(да Навума)*

Пане войце! да што гэта?
Чы мор? чы сканчэнне света?

Навум *(з павагаю)*

Ціха, дурні! то... камета.
А коль хочаш знаць ту весць,
Кажы дзве кварталы паднесць!

Ціт

Гэй жа, пане аляндару!
Пастаў нам дзве кварталы гару.

Сцэна III

Тыя ж і Іцка, арандатар.

Іцка

Гэрстэ!³ маес цэм плаціць?

Ціт

А хто ж дарам будзе піць?

¹ Мацар — магнат, уладар.
² Камісар — панскі аканом.
³ Гэрстэ — чуеш.

(Да Навума.)

Ты, наш дарагі Навуме,
Сяла войце, а мой куме!
Бардзея сваей малвой
Усіх нас тут заспакой.

Навум *(з павагаю, рэчытатывам)*

Станьце тут разам кружком
І падзівіцеся маім слаўком.

СПЕЎ

Як я пайшоў да камісара,
Я там знайшоў пана пісара¹,
Што ў Радзівілаў доўга служыў
І заўсягда добрым панам ён быў.
Яны крыйком з сабой гамоняць,
Адзін другом — пасваркай звоняць.
Я цішком, я маўчком у шчэлку глядзь,
Аж яны там сабе ну ж прытыкаць.

Пісар са свару так заспяваў:
«Ты, камісару, замнога краў,
Людзей ты без меры вельмі глуміў,
Без Бога, без веры і дзёр і біў».

Потым к сабе туды зазвалі
Яны мяне і так казалі:
«Вялі ты сабрацца ў карчму людзям,
Нямалу весць яны пачуюць там».

І я, філют² з бальшога света,
Згадаў, што тут, пэўне, — камета.
Людзі ў горадзе яе там ждуць
І з гора трасцянку якуюць п'юць.

Хор

Трасцянку п'юць! што за камета?
Чы гэта мор, чы канец света?
Ой, бяда ж будзе, бяда і г. д. *(Пайтараюць.)*

¹ Пісар — ганаровая шляхецкая пасада і тытул.
² Філют — прайдзісвет, жулік, хітун.

Ціца. Ой! мой ты Навумка! І я скажу прымоўку: музык
пець, я ў леецку льець; а як прыйдзеца плаціць, то, як
дурань, маўцыць. Цы гэтак добра?

Навум. Няма чаго казаць, пане аляндару! Рынуў
слаўцом, як пярцом; а што напішаш пярцом, то не вы-
рубіць парцом.

Ціца. Яно так, Навумка! Але з ты, Цітацка, сказы, цы
заплаціць?

Навум. І піць не хачу і грошы не плачу. Знаеш пры-
павесце і рыбы не хачу і адзежкі не змачу.

Ціца (да Ціта). Ны... калі не заплаціс, то закар-
буй, а яны паліцым, і я прыму старпу сена, сто ў цябе ў
адрындзе, і есцэ на барыс кварту гарэлкі пастаўлю. Гэр-
стэ! цы добра? мой Цітацка!

Ціца. Баш, нехрышчоная чартоўская сіла! палакаміўся
на маю жэна! Ты, як піяўка, усю б кроў з нас высаў! А
вось я раз зіму падгадую цялушку, а там прадам і табе
заплачу ўсё, што накарбаваў белым па чорным. Давай
сюды белое, я закарбую.

Ціца (даючы яму дубэльтавую крэйдку). Які ты ду-
рань! Які каханцык! насто табе яе карміць? я і так, з
друзь, для цябе, прыму ў добрай плаце.

Навум. Ці! не слухай, бо знаш прыгаворку: пан-
асць, жончына вернасць, дружба жыдоўская —
усё жывое оўскае.

Ціца (праводзячы на сцяне падвойную рысу). Што за
нячы? Я сіла, здаецца, раз пацягнуў, а бачыцца, як бы най-
шла ва карбы.

Навум. а. Штоб цябе параліс узяў, мой ты міленькі! Табе
ад водкі ўсё двоіцца; ты з раз пацягнуў.

Ціца. А мо'а і так.

Навум. Кум! а кум! Лжэ жйд, сабака, не будзь ду-
рань! знаш прыгаворку: павер жыду на сваю бяду.

Ціца (адпіхаючы Навума). Адчапіся, Навум! Ты ўжо
свайго рымаўкамі да прыгаворкамі ўсім абрыд.

На вум. Вот табе на! за маё дабро да мяне ж набілі.
Я яму добра раджу, а ён мяне ж лае. Эй, кум, кум! знаш
прымаўку: хоць кум, да сабака.

Адзін з мужыкоў (*убягаючы здалёку, кажа*).
Ціха, браткі! цяпляк ідзе.

На вум. Станьце ж усе за мною, як гусі за гусаком.

Усе рыхтуюцца.

Войт з паважнай мінай становіцца наперадзе.

Сцэна IV

Тыя ж і камісар.

Хор сялян (*да ўваходзячага камісара*)

№ 2

Здароў нам будзь! Вяльможны пане! (*Двойчы.*)

Усякі з нас

На твой прыказ

Перад табою

І з чарадою

Гатовы стане.

Камісар. Добра, добра, мае дзеткі!

На вум (*убок*)

А!.. Чы ваша ўжо гэткі?

І табе, знаць, бесі сыну,

Запялі у злу гадзіну.

Ты дзеткамі звеш цяпер,

А даўней — «хам», «мужык», «звер».

Ой! нядарам намі трос,

Да пары збан ваду нёс.

Хор (*паўтарае першыя 6 вершаў*)

Здароў нам будзь і г. д.

Камісар (*кажа*). Я паклікаў вас сюды, дзеці
мае, каб паведаміць а важнай навіне: вось жа наш пан,
а дзедзіч тутэйшы, у гэтых днях мае прыбыць з за-
граніцы; а тым часам даручыў вяльможнаму пісару
Дабровічу, свайму сваяку і даўнейшаму апекуну, каб

ён упэўніўся пра стан тутэйшых сялян, ці не маюць ад
мяне якой крыўды. Здаецца, што па-айцоўску з вамі
абыходзіўся; і хоць трымаў вас строга, аднак справяд-
лівасць заўсёды была маім правілам. Дык памятайце,
каб ніхто не пасмеў паскардзіцца на мяне, бо інакш —
бізун будзе ў рабоце. Вядома вам, як слухае мяне дзе-
дзіч і як ён настроены супроць мужыкоў. Слоўка толькі
перад ім пісну і пэўны, што скажа скуру з вас паздымаць.
Дык памятайце мае засцярогі і ідзіце ў двор: там чакае
вас пан пісар.

Сцэна V

Камісар (*адзін, думае і, крыху пачакаўшы, па-
хаджваючы, гаворыць*). Хоць і ведаю спосаб мыслення
нашага пана, яго пыху і пагарду простым людзям, але як
падумаю, што ён хутка сюды прыедзе, нейкая трывога за-
крадаецца ў маю душу. Калі ён, барані Божа, даверыцца
пану Дабровічу, о! то згуба мая немінучая. Той патрапіць
выкрыць такія ўчынкі, якія не толькі месца мяне пазба-
вяць, але яшчэ і тое, што мне з ласкі Стварыцеля нехаця
звалілася ў рукі, патрапіць адабраць; а трудна будзе рас-
стацца з справядліва сабраным грошам. Хіба ж мая ў тым
віна, што маю вялікую слабасць да сакрэтных спекуляцый
панскім дабром? Яшчэ б усім патрапіў замыліць вочы, каб
не той пракляты навочны сведка ўсіх маіх учынкаў, той
Шчырэцкі, звольнены прыгонны мужык, што жыве пры
двары з панскай ласкі. О калі б я мог папярэдзіць і як-
небудзь ачарніць яго перад нашым панам, каб яго выгнаў!
(*Думае.*) Шкода мне толькі дачкі яго, якая, ад дзяцін-
ства застаючыся пры дачцэ пана пісара, так выхавалася і
так міленька цяпер выглядае! Нават не дурная, вельмі не
дурная — ба! чы не разумнейшая толькі за маю жонку?
Хоць тая лічыць сябе мудрэйшаю тут ад усіх. Ой, каб мог
я як-небудзь тую птушачку збаламуціць! Смачны кавалак!
Не ведаю толькі, як доўга тут яна забавіцца. Падазраю,
ці не лагчыцца да яе сам пан Дабровіч? Бо ўжо соладка

на яе пазірае; нават ён яе сюды і прывёз. Але ж і я зух,
не абы-што! далажу ўсякіх спосабаў: каб той пончык
прысвоіць, буду прасіць, пагражаць, ставіць сіллё; а калі
мне не ўдасца, тады і бацьку, і дачку пастараюся як на-
лежыцца падцукраваць. Але не трачу надзею: бо быў бы
я вялікі прастак, калі б не патрапіў падашукаць нейкай
там вясковай дзяўчыны! Спрабую нарэшце таго спосабу,
што ўжываюць па гарадах, перад якім і свецкія жан-
чыны, што далёка больш маюць алею і хітрасці, устаяць
не могуць.

СПЕЎ

№ 3

Калі прыгожай дзяўчыне
Павабнасць свету засвеціць,—
К ёй мігам думак рой хлыне,
Галоўку ўскружаць, ахвацяць.
Адно ўсё думае тое —
Аб вабным хлапцу і строі.

І хлопец з'явіцца хутка,—
Пойдуць гамонкі, ўздыханні,—
Аб красках баіць ён чутка,
Аб шчырым баіць каханні.
За сведку неба стаўляе,
І вось млее дзеўчына тая.

Звольна пужліву асвоіць;
Каб узаемнасць здабыці,
Свае залёты падвоіць,
Моліць — яго палюбіці.
Гэтак для птушкі вясковай
Клетачка мігам гатова.

Калі ж дзяўчына спрыт мае,
Цянёты хлапцовы ўбача,—

Тады бяда, ды якая!
Душа бурліцца і плача.
Сэрца да літасці клоніць,
І так дзяўчына ўжо тоніць.

Зведзена так і папраўдзе,
Аддаючы яму сэрца,
Калі ўжо іншых той здрадзіў,
Ахвярай жалю стаецца!
Бядачка кволіць дарэмна,
Але ўжо згубы не верне.

(Кажэ.) Вось так папрабую і я гэтак; а можа, і мне па-
шанцуе злавіць птушачку? А цяпер трэба спяшацца да-
дому. *(Выходзіць.)*

Сцэна VI

На вум *(адзін)*

№ 4

Знаеш панску прыгаворку:
Не таргуй ката у ворку,
Дзевак з сэрца не хвалі,
Жыда, хоць хоча, не бі.
Бо як купіш за вачыма
Тавар кепскі, грашэй німа.
Дзеўка, калі мужыка
Зловіць, гэ! ўжо не така,
І не раз бядак заплача,
Вяліць жонка, то і заскача.
А жyd і рад, штоб набілі;
Для чаго ж? штоб заплацілі.
Камісар быў нам тыран;
Можа ж, горшы будзе пан?
Той хоць часта нас браніў,
Але не ўсякі раз біў:
Бо калі прымецца біць,
Можна скуру адкупіць;

А пан платы не бярэ,
Не раз добра абдзярэ.
Што ж? мужык прывык цяпець;
А калі мае балець,
Знасей ад свайго мацара,
Як ад гада камісара.

(Кажэ.) Вот табе і дзіва! Мы ж думалі невесь што, аж тут яснавяльможны пан пісар раскажаў нам, што скоро з-за мара там якогась наш пан прыедзе. Пярвей мы былі вельмі цікавыя, а як даведаліся, то і ўсё! Добра той казаў, няма чаго казаць: славен бубен за гарамі. Прыказаў нам пан пісар, штоб, калі маем крыўду да камісара, смела гаварылі. Але і я місцюк![†] Ведаю добра гутарку, што, пакуль сонца ўзойдзе, раса вочы выесяць. Няма чаго казаць: воран ворану вачэй не выключе. Пан з панам пазнаюцца, а мы ўсё-такі ў бядзе. Добра кажа прыгаворка: і Бога хвалі, і чарта не гняві. Але досць балакаць, трэба і мне зрабіць, як там паны кажуць: досць таго лайдацтва, пойдзем у карчму да нап'ёмся гарэлкі: бо штось душы не вядзецца! Але няма чаго казаць, яно чы вып'еш, чы не, рабіць не хочацца; чалавек штось адвык ужо ад дзела. Добра кажа тая прыгаворка: не піў — не мог, а выпіў — ні рук, ні ног. *(Выходзіць, напываючы.)* Знаеш панску прыгаворку і г. д.

Сцэна VII

Юлія, пераапанутая за дачку Шчырэцкага.

Юлія *(адна — рэчытацыям)*

№ 5

Ой, думкі, ой, мары
Дзіцячага веку!
Шмат будзіце чараў
Ў душы чалавека!

[†] Місцюк — хват, зух, франт.

Як сягоння, здаецца, бачу век праснёны,
Калі з мілым Каролем у гэты лес зялёны
Мы хадзілі спакойна пад апекай Бога.
Нашы сэрцы дзіцячы не зналі трывогаў.

РАМАНС

О край мой любы, мой родны!
Ты знаеш думак прычыны.
Тут, як у раі, аздобна,
Ціснуцца дзецтва ўспаміны.
Сваймі васьм гэта рукамі
Кусточак ружы саджала,
А тут павяўшы з слязамі
Тульпаны я палівала.
На месцы ўсё засталася,
Як вабна ўсё засталася!

Далей — малая крыніца,
Дзе мы глядзеліся ў пары,
Вабіла чыстай вадзіцай,
За ёй — салодкія мары!
Лог, па якім мы з Каролем
За матылёчкам ляталі
І гналі ажно у поле;
Як матылькі, мы гулялі.
Ўсё тут, як некалі, бачу,
Толькі Кароля не бачу!

(Кажэ.) Вітаю цябе, родная краіна, якая на кожным кроку будзіш ва мне салодкія ўспаміны дзіцячых гадоў нашых з Каролем! Тут кожнае месца, кожны кусточак напамінае мне яго такім, якім я знала яго некалі: ласкавым, прыхільным да свае малое сваянкі, аказуючым ёй заўсёды довады сваіх турбот аб ёй і падтрымліваючым слабыя яе крокі. О гора! чаму побыт за граніцай так змяніў яго сэрца? Але што ж тут дзівіцца? Ён такім малым, маласвядомым пакінуў нас... а папаўшы ў таварыства

сапсутай моладзі, мог сказіць звычаі і забыць збавенныя рады майго добрага айца. О калі б план, укладзены мною, патрапіў яго накланіць да мяне і зусім паправіць! З лісту, пісанага з Варшавы, спадзявацца трэба, што сёння ён прыедзе. О Божа! памажы мне! Ты бачыш чыстату думак маіх.

Сцэна VIII

Дабровіч і Юлія.

Дабровіч *(у часе яе гутаркі падкрадваецца і, вытнуўшы яе злёгка па плячы, кажа)*. Юлія! ты ўсё марыш і, пэўна, аб Каролю?

Юлія. Ах, войча! Ці ж можна так мяне палохаць?

Дабровіч. Бядачка! Ты думала, можа, што гэта ён цябе так па-прыяцельску вітае!

Юлія. А пэўне ж, бо сёння тэрмін яго прыезду, вызначаны ў яго лісце. Ах, пакажы, пакажы мне, мой войча, той ліст! Я яго яшчэ раз прачытаю!

Дабровіч. Здаецца мне, што ты ўжо на памяць павінна была яго ведаць. *(Шукае.)* Вот ён, маеш.

Юлія *(чытае)*. «Дарагі мой апякуне! Апошні твой ліст так мяне ўстрыжываў, што зараз жа, хоць з болем у сэрцы...» *(Кажа.)* Нядобры!.. *(Чытае далей.)* «...пакінуў улюбёную Францыю і лётам бліскавіцы паспяшыў да нуднага нашага краю. Цяпер баўлюся ў Варшаве, а найдалей, як дзён цераз 10, прыбуду ў маёнтак, каб уладзіць, як ты мне пісаў, мае не найлепшыя інтарэсы і зірнуць на стан прыгнечаных камісарам маіх сялян. Але адна думка пра гэты нудны занятак паднімае на маёй галаве валасы. Папраўдзе ж, дык ты сам, мой апякуне, мог бы зрабіць для мяне гэткую ўчыннасць, заняцца маімі інтарэсамі ды паставіць іх на лепшую ступень. Што да сялян, то добра робіць камісар, што іх цвёрда трымае. Дык сам бачыш, што мог бы абысціся без мае бытнасці. Але ты правіш сваё, і я варочаюся; толькі зазначаю, што нядоўга прагашчу ся-

род той дзічы, дзе не можна мець ніякай прыемнасці». *(Кажа.)* О пачакай! Хай толькі ўдасца мой план, патраплю тут цябе затрымаць. *(Чытае.)* «Бывай здароў, мой дарагі апякуне! Прыгожай кузіне (бо спадзяюся, што папрыгажэла) цалую ручкі. Зычлівы і ўдзячны кузен Кароль Лятальскі. 1842 года, мая 4 дня». *(Кажа.)* А сёння мінае дзесяты дзень. О! калі б прыехаў! Я пайшла б з ім на барацьбу!

Дабровіч. Сумняваюся, каб ты не прайграла. Маладзён, што марыць толькі аб загранічных прыемнасцях, і не паглядзіць на цябе. Сапсутых звычаяў чалавек, усё будзе ганьбіць, што не падобна да французскага; на падданных сялян глядзіць горай, як на быдла, і імі пагарджае. А да таго ён можа цябе пазнаць.

Юлія. О не, мой войча! Ён бачыў мяне яшчэ малою, а так ніколі не падумае, каб яго кузіна ў адзежы простаі сялянкі магла тут жыць. Ты, войча, скажаш, што я на навуках. Мяне тут ніхто не знае. Я смела за дачку Шчырэцкага магу сысці, а той не выдасць нашай таямніцы, бо ад душы хоча паправы сына пана і дабрадзея свайго. Тым большага дасягну трыумфу, што пад відам простаі сялянкі патрапіла пакарыць яго сэрца і прывязаць да сябе.

Дабровіч. Але адкуль жа тая ўпэўненасць, што ты яго зацікавіш сабою?

Юлія *(цалуючы яго ў руку)*. Мой добры войча! І я маю хоць шчопцю ўласнага гонару, і здаецца мне, што даб'юся свайго; толькі мне не перашкаджай.

Дабровіч. О ты, рамансавая галава! Няхай і так будзе; але ж і пасмяюся з цябе, калі твае замеры не ўдадзецца.

Юлія. Ubачыш, мой войча, што ўдасца мне пабеда; і тым слаўнейшая яна будзе, што ў постаці простаі сялянкі, з тае касты людзей, якімі ён пагарджае, зраблю я гэта. Тут буду яго чакаць... Прадчуваю, што высланы на выведы Шчырэцкі, мой падстаўны бацька, хутка памыслую дасць мне вядомасць аб яго прыездзе. Ты ж, мой татка каханы, прыгатуй усё ў двары, каб сяляне, якіх ён

ненавідзіць, як з найшчырэйшым і найпрыхільнейшым сэрцам яго сустрэлі... А я з кошыкам кветак нібы выпадкам спаткаю... але ціха!.. Нехта ідзе. Адыдзіся, мой войча, каб нас тут разам не засталі.

Дабровіч. Добра, адыходжуся. Абы толькі здолела ты выбіць яму з галавы тую франкаманію ды прывязаць яго да роднага краю! (*Выходзіць.*)

Сцэна IX

Юлія і Навум.

Навум (*уваходзіць п'яны і сам сабе кажа*). Добра кажа прыгаворка: куды еду, туды еду, да ўсё карчмы не міну. Вот цяпер штось пэўней чалавек стаіць на нагах. Цяпер смела пайду да двара, штоб пана нашага прыняць. (*Хоча адысці, углядае Юлію.*) Гэ! а гэта што за дзеўка? У нашым сяле я дасюль яе не бачыў. Не гадкі чарвячок. Як біш там кажуць: дзеўка, як цэўка, а як гляне, дык і сэрца дастане.

ДУЭТ

№ 6

Юлія

Што за пудзіла пляцецца?
Так і рынецца, здаецца.
Ах! якая п'яніц міна!

Навум

Ой! Не гадкая дзяўчына!

Юлія

Ён сюды, знаць, ісці хоча.
На мяне ўтаропіў вочы.
Мусіць думку нейку мець.

Навум

Трэба к ней добра падсесць.

Юлія

Надарма мая трывога,—
Можа ён мне быць падмогай.

Кінем гідасць сваю вон
Ды спытаем, што за ён.

Навум

Добра прыгаворка кажа:
Скора едзе той, хто мажа.
Трэба рыбку прысваіць,
Гарэлкаю напаіць.

Юлія (*кажа*). Чаго ты на мяне так глядзіш?

Навум. Усе дзеўкі выраслі пад маім вокам, а цябе не знаю. Чы ты ягодка не з нашага аградка?

Юлія. Я прыехала з панам Дабровічам; а знаеш Шчырэцкага? Я яго дачка; а ты, мужык, хто такі?

Навум. Мужык! Але мужык! Хоць я сабе і мужык, да ўсё не просты. Знаш гутарку: мы і самі з вусамі. Я — войт тутэйшага сяла, Навум.

Юлія. Войт!.. Не гневайся, мой бацечка, да я ж не ведала.

Навум. Нічога! Нічога! Знаш прымоўку: няведанне — нягрэшанне. А штоб даказаць, што к табе нічога не маю, то пайдзём да Іцкі, пастаўлю паўкварты, там пазнаемся ляпей: бо ты мне штось вельмі к сэрцу прыпала. Як глянуў, так і грануў. От так: палюбіў, дай досыць. А ты чы б мяне спадабала?

Юлія. За гарэлку дзякуй, я не п'ю; а любіць не магу.

Навум. Дзельна! Шчэра сказана, як звязана! Да хто б вам, дзеўкам, паверыў? Вы ўсе такія; а падсядзь к вам, дык і самі вешаецца на шыю. (*Падыходзіць да яе.*)

Юлія. Не лезь! Бо валасы выдзеру.

Навум. Хто каго любіць, той таго чубіць. (*Падыходзіць да яе бліжэй, яна адсоўваецца.*)

Юлія (*пагражаючы*). Адчапіся! Бо як трэсну, то і зубоў не пазбіраеш.

Навум (*убок*). Ой, цікунка! цікунка! Любіць, пэўне любіць, толькі саромеецца. Добра кажа прыгаворка: дзеўкі так любяць, што за кулакамі і свету божага не відаць.

Тыя ж і Шчырэцкі, засопшыся, убягае.

Шчырэцкі. Пані! *(Убачыўшы Навума.)* Дачка мая! Паведамляю табе, што наш дзедзіч пакінуў за вярсту коні, а сам з слугою сора сюды прыбудзе.

Юлія. Добра, тату! Пастараюся яго тут спаткаць першая.

Навум. Гэ! Дак ваша і па-панску ўмееш шчабятца. Эге, кумок! Вашая дачка, знаць, панскага хову. Хто б пазнаў дзятла, штоб не яго нос? Нечага ж нам к табе шчурыцца; ты, баш, з панамі пабраталася; пэўне, фанда-бэрыстка.

Юлія. Ой! што не, то не. Чы ж для таго, што гавару па-панску, то ўжо маю і нос угору задзіраць? От лепей будзь добры, пакорны, паслушны, а можа, і цябе палюблю. *(Да Шчырэцкага.)* Ты, ойча, ідзі ў двор і паведамі, што пан зараз прыбудзе; а ты, Навум, пабудзь тут, і як толькі заглянеш якога пана, ідучага пашком, то зараз мяне ўведас. Я буду тут возле саду панскага рваць краскі. *(Выходзіць з Шчырэцкім.)*

Сцэна XI

Навум *(адзін)*. Баш, як добра зараня карчму праведаць. Нядарам кажа прымоўка: ранняя пташачка крылкі цярэбіць, а позняя вочы працірае. Бог даў дзеўку, як ягадку. Што любіць, то любіць, бо ўжо чупрыну хацела выдзерці. Дасюль усе дзеўкі з сяла чураліся ад мяне, а цяпер — не тут-та і была, — знаць, сужанаму дзеўка. Але бачыцца, хтось ідзе? Здаецца, чы не яго толькі казала мне пільнаваць мая закладуха? Пайду да скажу ёй, што ўжо ідзе. Але не, яна казала аб адным, а іх тут двух. О! і я не дурань. Схаваюся да падслухаю, чы не выгаваруцца аб чом. О гэтак! о! і я ўцемя не біт. Добра кажа прымоўка: мужык, як варона, а хіцёр, як чорт. *(Хаваетца за дрэва.)*

Кароль, Ян і Навум за дрэвам.

Кароль. Вось мы і ў канцы нашай падарожы. Запраўды, калі ўспомню, што гэта тое месца, дзе трэба будзе пражыць канец свайго жыцця, то аж сэрца сціскаецца. О, чаму край наш дагэтуль яшчэ не можа набраць тае цывілізацыі, якою адзначаецца Францыя? Тут усё так панура! так глуха!

Ян. А карчмы, карчмы, пане дабрадзею, то чыстыя хлявы! У Францыі кожная аўстэрыя як палац! У кожнай чалавек як у раі! Віна па вушы! А тут, даруй, Божа, найменшай выгоды! Не шукаючы далёка, глянь толькі, пане, на нашу карчму.

№ 7

Вось для выгады карчма вам!
Вокны чуць відаць з гразішчы;
Мілы вецер свістам жвавым
Цераз шчэліны скрозь свішча;
Брудны выгляд у шынкаркі;
На сталае бутэлькі, чаркі;
Жыжка з іх на стол сцякае;
Шабасоўка чуць міргае;
Жыды сноўдаюць, як здані;
Стары рэбе штось мямляне;
Селянін ляжыць пад лаўкай,
П'яны, рваны, нерухавы;
Яго жонка, чуць жывая,
Каля печы спачывае,
Дзіцё ядам з грудзі пое!
Вось абраз галытні тое.

(Кажэ.) І мы ж тут, пане, прыгожыя дні нашай маладосці змарнаваць маем? От лепей прадай, пан, сваю фартуну, а далей уцякайма да нашага неба, да ўлюбёнага нашага Парыжа!

Кароль. О, калі б можна было гэта зрабіць! Калі б мне акалічнасці дазволілі! А тым часам буду старацца: бо гэта праўда, паміж нашых мядзведзяў не выжыву! І што за прыемнасць, проша пана, з мужыкамі? Гэта ж быдла і нічога болей.

Ян. А дзяўчаты, пане, чыстыя каты: падсядзь да якой, то табе зараз без цырымоніі вочы гатова выдрапаць.

Кароль. Праўду кажаш. Няма нідзе, як у Францыі!.. Там кожная хоць бы найпрасцейшая сялянка далёка асвечанейшая за тутэйшую паненку. О Францыя! Францыя!

СПЕЎ

№ 8

Францыя! Край мой ядыны!

Добрай ты славай багата.

Маеш узнёслых шмат чынаў,

Найбольш прыгожых дзяўчатаў.

Бачачы іхнюю ўроду, } (Двойчы.)
Творы шаную прыроды.

З мілым французскім дзе тварам

Калі сустрэнеш дзяўчыну,

Вочкі гараць яе жарам,

Поглядам паляць без спыну.

Гэткая постаць, здаецца, } (Двойчы.)
Звабіла б тыграва сэрца.

Хай яе вабныя красы

Толькі ўпадаць табе ў вока,

Зараз жа ў сэрца без часу

Воблік уесца глыбока.

Французска дзеўчына тая } (Двойчы.)
Душу тваю захапляе.

Днём тваю думку жывую

Вабіць прынаднай красою,

А як заснеш — сон малюе

Усё хараство незбытое.

Будзіць смагну без патолі, } (Двойчы.)
Ах! каб мець грошы найболей!

(Кажаш.) О так! хацеў бы яшчэ хоць ува сне папесціць свае замыслы тымі цудоўнымі вобразамі надсэксанскіх¹ прыгажунь!

СПЕЎ

№ 9

Ян

Ах, зірні ў бок гэны, пане!

Кароль

Што ж ты ўбачыў там, мой Яне?

Ян

Вельмі пекную дзяўчынку,
Што, як сарна, лёгка, вабна,
Што, як лялька, стройна, зграбна.
Рвець малінку за малінкай.
Ў заклад стаўлю віна шклянку,
Што не ўступіць парыжанкам.

Кароль

Ах, калі хто гэта бачыў?
Ці табе ў вачах маяча,
Каб раўняці дзеўку тую,
Нерухавую, брыдкуую,
Да парыхскіх ненаглядак,
Што сваёй красою, складам
Цэлы свет змагчы гатовы,
Ўсім закручваюць галовы?

Ян

Пане, глянь: да нас ступае,
Складна, вабная такая!

Навум (з-за дрэва)

Ой! ведаю прыгаворку:
Не ўтаіш шыла ў ворку.
Хто ж з людзей не падзівіцца
Прыгожанькай маладзіцы?
Яны, на бяду Навума,
Угледзелі дочку кума.

¹ Сэксана — Сена, рака, на якой стаіць Парыж.

Тыя ж і Юлія, паволі ідучы, спявае.

Юлія

Зайшоў ужо месяц, свет спачывае,
А хто ж там кліча над борам?
Мабыць, філён мой мяне чакае
Пад маладым ясакорам.
*(Зайважыўшы Кароля,
прыкідываецца перапалоханай.)*
Ах!..

Некалькі тактаў паўзы.

ТЭРЦЭТ

Што за дзіўны погляд бачу?
Не згадаю, што ён знача?
І лужае, і трывожа,
Памажы мне, моцны Божа!
Кароль і Ян
Ці то чары, ці з'яўленне!
Вельмі ж мілае стварэнне!
Вочы, тварык — глянуць міла!
Мне душу ўсю захапіла.

Навум

Пасуць яе, як воўк мяса,
Спадабалася ім краса,
Чы іх ліха тут прыгнала?
Сватанне маё прапала!

Юлія

Ён з мяне воч не спускае.

Кароль

Як яна, ах, захапляе!

Ян

Віна стаўлю ў заклад шклянку,
Пляшка будзе хай заставай...

Вер мне, пане, што яна во
Закасуе й парыжанку.

Паўтараюць тэрцэт.

Кароль. Хто ты, мілая дзяўчына?

Юлія. Сялянка, пане!

Кароль. Я гэта бачу, але як завешся?

Юлія. Дзяўчына.

Ян. Усё гэта можа быць; але пан пытае, чыя ты? Ці з гэтай вёскі падданка?

Юлія. І так, і не.

Кароль. Як гэта трэба разумець?

Юлія. Вот, пане, Югася маё імя, а сама я дачка Шчырэцкага. Нябожчык бацька цяперашняга дзедзіча гэтага маёнтка даў вольнасць майму бацьку і ўсёй яго сям'і, за што вечна яго ў малітвах нашых успамінаем.

Кароль. Але, як я ўважаю, дык ты досыць вольна гаворыш па-польску і нават няблага тлумачыш. Адкуль ты гэтага ўсяго навучылася?

Юлія. Я з дзяцінства гадавалася пры дачцэ пана Дабровіча; была болей яе дружкаю, як служкаю; разам мы выраслі і разам хадзілі ў пансіён.

Ян *(убок)*. Ого! Дык гэта не простага выхавання ластавачка! Трэба да яе пазаляцацца. Гэта ж яна і парыжаніну галаву лёгка закруціць можа.

Кароль. Але скажы мне, нашто табе прыдалося тое выхаванне, што ў пансіёне атрымала?

Юлія. Чаму ж, пане? Хіба ж не на тое мы вучымся, каб лепш хваліць Бога ды вярней выконваць тыя абавязкі, якія наш стан на нас накладвае?

Кароль. Запраўды, ты аднолькава чаруеш як сваім павабным тварыкам, так і сваімі водпаведзімі. Дадушы, з такім укладам ты б магла нават і ў салёнах Парыжа стаць на барацьбу не з адной прыгажуняй моднага там свету.

Тыя ж без Юліі.

Кароль. Дзіўная дзяўчына! Не магу апомніцца ад здзіўлення з самога сябе! Мімаволі закахайся ў нейкую сялянку... я, каторы дагэтуль лічыў іх за быдла, цёмнае, нічым неўлагоджанае! О цуда! Што ж бы на гэта казалі парыжскія прыгажуні?

СПЕЎ

№ 10

Кароль

Што за сэрца! што за вабнасць!

Ян

А якая ручак зграбнасць!

Кароль

Што за розум! Што за вочы!

Ян

А як шоўк косы дзявочы!

Кароль і Ян (разам)

Ах! для гэтае дзявіцы
Памяць, розум я губляю!
Прэч усё, што з заганіцы!
Я над імі крыж стаўляю.

Ян

І краса цвіце такая
Ў вашай вёсцы з ласкі боскай.

Кароль

Я не знаў, што мая вёска
Гэткі скарб — дзяўчыну мае.

Навум

Не для нас, знаць, дзеўка-дворка.
Добра кажа прыгаворка:
Гдзе толькі мужык з слаўцом,
Там за ім пуга з вузлом.

Юлія. Пан волен жартаваць. Дзе там, каб бедная сялянка магла раўняцца з панямі, каторыя ад маладых лет да сталага веку ўвесь час вучацца салённым манерам?

Кароль. Присягаю табе, што кажу праўду. Але думаю, мая дарагая, што ты добрая хітруха і сваёю скромнай мінкаю не аднаго ўжо каханка злавіль патрапіла. Прыймайся шчыра, шмат іх мела? (*Бярэ яе за руку.*)

Юлія. Пане!.. Каханка ніводнага не мела, а скажу шчыра, што мы, сялянкі, тым рознімся ад вялікіх пань, што ніякай не маем хітрасці. Што чуе сэрца, тое без страху гавораць нашыя вусны. Але пусці мяне, пане! Трэба спяшацца ў двор, каб разам з сялянамі прывітаць тутэйшага дзедзіча, каторы скоро прыедзе к нам. Там грамада сялян нецярпліва чакае, каб выказаць пачуцці свае прывязанасці да таго, хто будзе ім замест айца.

Кароль. Ніколі не спадзяваўся знайсці ў простае сялянцы столькі думак і такіх высокіх! Але скажы мне, мой анёл, для каго ты нарвала гэтых кветак? Ці не дасі хоць адну кветачку і мне на памяць тых звычаёвых навук, якія мне міла будзе захаваць вечна ў сваёй душы разам з вобразам тае, хто іх мне даў.

Юлія. Гэтыя кветкі прызначыла я ў падарунак таму, каго любіць лічу сваім абавязкам: палажу іх пад ногі сына дабрачынца нашага пры павіншаванні яго з шчаслівым паваротам на родную зямлю.

Кароль. Хіба толькі ты даеш свае падарункі тым, каторымі сэрца тваё занята?

Юлія. Але, мой пане! Хіба ж я не казалася, што мы, сялянкі, заўсёды шчырыя? Што вусны нашыя толькі тое паўтараюць, што ім гаворыць сэрца?

Кароль. Аднак жа зважай, прыгожая дзяўчына, што той падарунак з твае рукі, якога я прашу, найчысцейшую і наймілейшую прынясе для сэрца майго радасць. Але... як жа, дасі мне хоць адну кветачку?

Юлія. А чаму ж не? Няхай пану будзе гэтая польная ружачка. (*Бярэ з кошыка ружу, падае яе Каролу ды, наўна пакланіўшыся, выбягае.*)

Кароль

Дык спяшайма ў двор затое
Да радні на прывітанне.

Ян

Там з каханна на сняданне
Лыкну чарку для настрою.

Кароль і Ян *(разам пайтараюць)*

Ах! для гэтае дзявіцы
Памяць, розум я губляю!
Прэч усё, што з заграціцы!
Я над імі крыж стаўляю.

Навум

Не для нас, знаць, дзеўка-дворка.
Добра кажа прыгаворка:
Гдзе толькі мужык з слаўцом,
Там за ім пуга з вузлом.

Выходзяць.

Сцэна XV

Змена дэкарацыі: вялікі панадворак; з правага боку панскі дом; па баках гаспадарскія будынкi; з аднаго боку стаяць сяляне і сялянкі, з другога ж — Дабровіч, камісар, Уршуля, яго жонка, і ўсе дворныя, сярод іх Юлія. Калі ўваходзіць Кароль, папярэдзе яго ідуць дзве дзяўчынкі, сыплючы яму пад ногі кветкі. Ён жа ідзе проста да Дабровіча і вітаецца з ім, а пасля дзякуе з абодвух бакоў сялян. За Каролем ідуць Ян і Навум.

Хор сялян

Да прыбывай жа к нам — яркае солнышка,
Да асвяці ж ты нам — белы аконьшка!
Да расцвітай у нас — прыгожа красачка!
Да прыгалуб жа нас — мілая ласачка!
Доўга ж мы ждалі ця — наш ты кароліку!
Палётай жа пры нас — смелы саколіку.

Хор дворных

Зірні ў бок гэты, ласкавы пане!
І тут прыхільна цябе вітаюць.
Прымі ты шчыра гэта вітанне.
Хай табе шчасцем дні ў нас лунаюць!

Юлія *(выступаючы, спявае)*

Калі з далёкіх ластаўка ніваў
Вясной вяртае дамоў шчасліва,
Свой забывае далёкі вырай,
Ў роднай сялібе цешыцца шчыра.
І ты, о пане, сярод сабраных
Сялян застанься жыць назаўсёды;
Шукай пацехі сярод падданных;
Будзь для іх бацькам і асалодай.

Кароль

Радасць, якую тут спатыкаю,
Не меў у ніякім краю дагэтуль.

Ян

Я з хвалявання слёз не стрымаю,
Ажна да чаркі збыўся імпэту.

Камісар *(убок)*

Ох, на такое пана вітанне
Дрыжу я цэлы! Што ж далей будзе?
Маё бабахне, знаць, панаванне,
Калі не з'едзе зноў ён у людзі.

Навум *(убок)*

Над сіратою Бог з калітою.
Што ж, камісару, будзе з табою,
Як пан дзядзічны з намі асядзе!
Не будзеш болей глуміць нас, гадзе!

Хор

Здароў будзь дома, ласкавы пане!
Тутка прыхільна цябе вітаюць.
Прымі ты шчыра гэта вітанне.
Хай табе шчасцем дні ў нас лунаюць!

Кароль *(кажа)*. Дзякуй вам, мае дзеткі! А табе, мой дарагі апякуне, тысячныя і найудзячнейшыя складаю ўклоны майго сэрца, што абдарыў мяне такой прыемнай хвілінай! Хвілінай, якое ў жыцці маім яшчэ не сустрачаў. Але дзе ж мая кузіна?

Дабровіч. Яна засталася на нейкі час у пансіёне дзеля заканчэння сваіх навук. Але ці не дазволіш жа сваім сялянам прынесці табе павіншаванне і падарункі ў час такой вялікай для іх урачыстасці — павароту іх айца ў родную сялібу?

Кароль *(да Дабровіча)*. Ах! гэта іх зычлівасць захапляе мяне радасцю!.. *(Да Яна.)* Але дзе гэта дзелася наша чарадзеяка?

Ян. О, ёсць, пане! Я не спускаю яе з вока.

Навум *(выступае наперад з камічнай павагай, трымаючы лубку мёду ў адной руцэ)*. Вяльможны наш пане дзядзічны, вотча і дабрадзею! Добра кажа прыгаворка: госць у дом, Бог у дом; а ты ж нам дарагі госць, як яснае солнышка; прыляцеў жа ж ты к нам, як чайка з-за мора; прыляцеў, штоб нас, сірот бедных, пацешыць; чы ж прывёз жа ты з-за мора сэрца для нас атцоўскае? Нябожчык стары пан, дай яму Бог круляванне на тым свеце, быў нам як родны бацька; хлеба, солі нікаму не жалеў. Не адзін дармаз'ед за яго сталом распіразаў бруха. Будзь і ты яму схожы. Тагды спраўдзіцца прымоўка: яке дрэва, такі клін; які бацька, такі сын. Мы ж табе будзем праўдаю і вераю служыць; усё, што маем, усё з радасцю табе аддадзім; бо і святая прыгаворка кажа: аддай боскае Богу, панскае пану. Толькі ж ты, наш каралёк, не пакідай нас болі: бо хто ж сірот у злой прыгодзе ратаваць будзе? Прымоўка кажа: да Бога высока, да пана далёка. Прымі жа, пане, на гасцінец лубку мёду. Дай Бог, штоб жыццё тваё між намі было, як ён, соладка. Да штоб табе давялася жонка, як галубка, ціха, як авечачка, прыгожа, як красачка. Да будзь жа меж намі весел, як сват на вяселлі, здароў, як вада, а багат,

як зямля. Даруй, вяльможны пане, можа, якім слаўцом і загнявіў цябе; але ж мей увагу на тое, што мужык — дурань, як умее, так і пее. *(Пацірае чупрыну і адыходзіць углыб.)*

Кароль. Дзякую вам, ад сэрца дзякую! *(Убачыўшы падыходзячую Юлію, убок да Яна кажа.)* Але вот і яна. Напэўне, падаруе мне свае кветкі.

Юлія *(нясмела падыходзячы з кошыкам, кажа)*. Перш чым павіншаваць цябе з шчаслівым паваротам, дазволь мне, пане, папрасіць выбачэння за надта смелае захаванне маё пры першай сустрэчы нашай.

Кароль. Наадварот, я благаслаўляю той выпадак, што даў мне найпрыемнейшую хвіліну ў маім жыцці.

Юлія. Пан вельмі добры; бо ці ж можа нейкая бедная сялянка ўпрыемніць хвіліны таму, хто прывык у светных парыжскіх таварыствах бавіць свой час у роўна карысных, як і вясёлых, забавах? Але, абмінаючы гэта, дазволь мне, пане, падараваць табе гэты кошык кветак. Гэта падарунак дзяўчат з твайго каралеўства. Прымі яго з шчырым сэрцам і выслухай чулыя просьбы сваіх падданных: астанься тут з намі і шукай асалоды ў шчасці тых, для каторых, пасля Бога, ты найдаражэйшы.

Кароль. І гэта праўда? І ты разам з імі просіш мяне аб гэтым?

Юлія. Пане! успомні мае словы пры першай сустрэчы з табою: я не маю хітрасці. Яшчэ не ведаючы пана, ахвяравала яму найпрыгажэйшую ружу з маіх кветак.

Дабровіч. Чаго там загаварыўся з Югасяй? Дзівіўся, пэўна, з яе выхавання? Гэта вельмі здатная дзяўчына. Дачка мая палюбіла яе і прасіла мяне аддаць іх абедзвюх у пансіён. О! не на благу глебу папала насенне мае дабрачыннасці. Але, можа, дазволіш, каб сяляне, у гэтую шчаслівую часіну твайго павароту, пазабаўляліся сваімі народнымі танцамі? Пазіраючы на іх нявінныя забавы, пэўна, знойдзеш і тут немалую прыемнасць.

Кароль. Вельмі ахвотна. Пане камісару! Распара-
дзіся тут, пан, каб пры гэтай забаве не бракавала бага-
тага пачастунку маім сялянам.

Камісар. Слухаю яснавяльможнага пана. *(Адыхо-
дзіць углыб і аддае загады.)*

Прыносяць сталы з ядой і выпіўкай. Некаторыя падыходзяць
і п'юць.

Дабровіч. Па звычай нашых прадзедаў сам паві-
нен, каханы мой Каролі, выбраць каторую-небудзь ся-
лянку і распачаць з ёю танцы.

Кароль. Ну! ужо ад гэтага дык няхай мяне зволь-
ніць каханы апякуне! Сапраўды не патраплю...

Дабровіч. Як хочаш, з рэштаю я цябе заступлю.
Для мяне аднолькава міла забаўляцца з тваімі, як і з
маімі ўласнымі людзьмі.

Ян. А я, пане, выберу сабе Югасю і з ёю прайдуся
паланеза. *(Ідзе да Югасі і запрашае яе.)*

Кароль. Ого!.. Глядзі ты, куды папаў! Зайздрасць
мяне бярэ, гледзячы, як ён каля яе круціцца; і каб мяне
не ўстрымлівала прыстойнасць, адбіў бы ў яго гэтага
анёла.

Камісар

№ 11

Гэй, хто жывы! млоды, стары,
Хай шукае кожны пары!
Хлопцы, клічце дзевак у таны!
Так сказаў наш пан каханы.

Становяцца да танцаў: 1-я пара — Дабровіч з сялянкай, 2-я — ка-
місар з другой сялянкай, 3-я — Навум з камісарыхай, 4-я — Ян з
Югасяй і г. д.

Навум

Добра прыгаворка кажа:
Вяліць пан, то скачы, ўража!

Хор

Гэй, хто жывы і г. д.

Спяваюць чатыры радкі, танцуючы.

Дабровіч *(заканчваючы паланез)*

Калі споўнілі тым часам
Звычай даўны ў першым тане,
Ты, Югася, сам-насам
Павядзі для нас гулянне.

Юлія танцуе балет.

Ян *(да Кароля)*

Ах! як яна прыгожа ў тане!

Кароль *(са злосцю)*

А табе маўчаць, балване!

Ян

Ах! тут кожны ашалее!

Кароль

Сцеражыся! бо загрэю!

Хор дворных

Ах, як лёгка! Як на фалі¹.
То вось бліжэй, то вось далей;
З ветрам мкнецца ўперагонкі,
Стан павабны, гібкі, тонкі!

Хор сялян

Прыгожа, як анялочак,
А лёгка, як матылёчак;
Ножкамі перабірае,
Аж у вачах нам мігае.

Дабровіч

Вельмі дзякуй! Брава! Брава!
А цяпер ўсе — толькі жвава!
Хай працягнецца забава,
Жыва ў пары... Улева! Управа!

¹ Фаля — хваля.

Навум

Калі ахота начата,
Што ж стаіце, як цялята?
Далей, хлопцы, маладзіцы,
Зачніце ад «Мецяліцы».

Іграюць «Мецяліцу».

*(З чаркай гарэлкі, ужо крыху выпіўшы,
спявае ўбарку. Другія танцуюць.)*

Як пайшоў жа ж наш каваль, наш каваль
З каваліхаю на баль, дай на баль,
Да марудна ж ён ідзе, ён ідзе,
Дай дарожкі не найдзе, не найдзе;
Не пайшоў жа ж там, гдзе брод, там, гдзе брод,
Да палез ён там, гдзе лёд, там, гдзе лёд.
Ён не борзды на хаду, на хаду,
Ззябіў жонку на ляду, на ляду!
Бадай таго кавалю, кавалю,
Мецяліца замяла, замяла,
Што ён яе, маладу, маладу,
Да змарозіў на ляду, на ляду.

Змена тону на «Дуду».

(Спявае.)

Я цяцёрку злавіў, ух я!
Чы не дудка была?
Весялушка была,
Весяліла мяне
На чужой старане.
Было ў бацькі тры сыны,
Да ўсе яны Васілі:
Адзін оўцы пасе,
А той хадакі пляце,
Трэці й сядзіць на камені,
Дзяржыць дуду на рамені.

Як павесіў я дуду
Дай на зялёным дубу,
Мая дудка звалілася,
На кусочкі разбілася!
Чы не дудка была?
Весялушка была,
Весяліла мяне
На чужой старане.
(Далей спявае.)

Зноў змена тону.

Хадзі, дзеўка-чарнабрэўка,
Са мной ў скок. *(Двойчы.)*
Прышчурасы і вазьміся
Смела ў бок. *(Двойчы.)*
На вуліцы тры курыцы і пявун.
Любі мяне, чарнабрыва, я ж Навум.
А хто любіць гарбуз, гарбуз,
А я кацярыцу;
А хто любіць дзяўчыначку,
А хто маладзіцу.
А хто любіць гарбуз, гарбуз,
А я люблю дыньку;
А хто любіць гаспадара,
А я гаспадыньку.

Усе становяцца перад панам і спяваюць.

Хор

Дзякуй табе, пане, за тваё гашчэнне.
Дай жа табе, Божа, багатае менне!
Дзякуй табе, пане, за шчасну гадзіну.
Напаіў ты, накарміў цэлую дружыну.

Заслона спускаецца.

АКТ II

Сцэна I

Сад, у якім дзве альтаны па баках. Наперадзе сцэны — дрэва, каля яго — лаўка з дэёрну, а на ёй спіць Ціт.

Навум (як падымаецца заслона, спявае)

№ 1

Добра вучыць нас прымоўка:
Цягаў воўк, пацяглі воўка.
Цішком нас пан к сабе зваў,
Аб камісару пытаў.
Мы ж языка не шчадзілі,
Добра яму засалілі.
Цяпер пан на яго зол,
Наёжыўся, як сакол.
Досыць жа яму нас мучыць.
Добра прыгаворка учыць:
Папаўся, наш пане жучку,
Да ў панскую ты ручку.
Ты намі паневярэў,
Апошняе выдзіраў;
Цяпер мы, паганску сыну,
Дадзім добра чосу ў спіну!
Бо што будзе, тое будзе,
Саўка на куце не будзе.

(Кажэ.) Ой так! На што наважым, на то наважым, а яго адсюль, як мятлой, вымецем. Я пярвей маўчаў; але як пан начаў распытваць, прыпомніў сабе прымоўку: горш, калі баішся, і ліха не мінеш і надрыжышся; бяды ж горшай не будзе; дай ну ж пець да выпевываць усю праўду. У пана аж вушы павялі. Думаю сабе: сем бед, да адзін атвет. Чаго тут маўчаць? Чы ты мяне калі напаіў, чы накарміў? Добра гутарка кажэ: ніколі я ў цябе брухам стол не адсунуў і маўчаць не буду. Ой! пане камісару! Куды кінь, то клін. Цяпер пайду да кума да падсяду добра

каля Югасі. Мусіць мне сказаць праўду: чы любіць? чы не? А там і запоіны! (Падыходзіць да Ціта.) А гэта хто? балазе Ціт? Ціт! о Ціт!

Ціт (праз сон). Дзякуй табе, пане, за тваё гашчэнне.

Навум. Яму, баш, учарайшае спадабалася. Уставай, кум, ашчурйся да паглядзі, гдзе ты.

Ціт (як раней). Адчапіся, жонка, не лезь смалой у вочы; бо знаеш, што кум кажэ: жонку любі, як душу, а трасі, як грушу. Дык і я цябе як трасану, дык у вачах пазелянее.

Навум. Ото ж рынуў прымаўкай, як граззю ў вочы! Апамятніся, кум! Гэта ж я, Навум.

Ціт (праціраючы вочы). А што? чы камісар загажаў на дзела?

Навум. Якое дзела! Устань да паглядзі, куды ты зайшоў.

Ціт (устаўшы, аглядаецца на ўсе бакі). Ба!.. Гэта ж я ў панскім садзе! Куды мяне нячыстая загнала сіла? Учарайшая ахота вельмі мяне амарочыла!

Навум. Відна, кум, што ты ўчора губы не жалаваў. Ты, відна, помніў прымоўку: патуль пій да еш, пакуль рот свеж: бо як умрэш, то і калом не ўпрэш.

Ціт. Нечага казаць: ядзення было многа, але піцэння і прымусу саўсём не было. (Хістаецца, быццам хоча паваліцца.)

Навум. Відно, што не было, бо ты і цяпер на нагах устаяць не можаш. Ідзі дахаты да праспіся.

Ціт. Добра кажаш, куме! (Адыходзячы, хістаецца і спявае.) Дзякуй табе, пане, і г. д.

Сцэна II

Навум і камісар.

Камісар. Прынялі мяне сёння ў пана холадна, што я пачынаю думаць, ці няма на мяне нагавораў перад ім? Але вот і войт. Трэба яго выпытаць: бо гэта хітрая штучка.

Навум (*убок*). Ой, цяпляк ідзе! Крапіся, Навум! і ты, місцюк! Хоць чалавек не баіцца, а штось па скуры мароз так і падзірае!

Камісар. Што чутно, Навум?

Навум. Нічога, пане! Ад ліха ціха, а добра не чуваць.

Камісар. Чы ты быў сягоння ў пана?

Навум. Я?.. не, гэта... бо... здаецца, быў. (*Убок*.) Не ведаю, як тут выверцецца?

Камісар. Дак эта ты, сабака, на мяне набрахаў штось перад панам?

Навум. Хто? я?.. Э! Панок!.. Пану тыкі і стыдна і брыдка гэтак аба мне падумаць. Гэта, як кажа прымоўка, ад Бога грэх і ад людзей смех. Каб жа я каму калі што якое, а то ніколі нікому нічога... Нашто ж тое?..

Камісар. О! не выкруцішся, бесі сыну! відна, што лжэш.

Навум. Паночак! Я лгу?..

Камісар. Ты!..

Навум. Я?.. О, гэтак! о!.. Калі я каму якое як, дык багдай бы мяне, няхай бы мяне... О, гэтак! о!.. Я хоць чэраз якую казу руку дам: бо я за гэта не баюся. О, гэтак! о!.. От хоць чэраз чорную казу руку дам: бо я не баюся. О!.. ведаю добра прымоўку, што, на чужы лоб сягаючы, трэба і свой наставіць.

Камісар. Пачакай, лайдача! я прыпільную! Але не прасі Бога, калі дазнаюся! Будзе бізун у рабоце.

Навум (*убок*). Вялікага сабакі вялікі брэх! Баш ты яго, вельмі пабаяліся! Ведаў Бог, каму не даў рог.

Камісар. Памятай!.. Але нехта ідзе. А, гэта Югася! Ідзі папільнуй за форткаю, каб хто не падышоў; асабліва калі ўгледзіш, што мая жонка ідзе, то зараз жа скажы мне. Я хачу з Югасяй пагаварыць.

Навум не ідзе.

Ну!.. Чаго ж чакаеш? Балване!

Навум. Іду ўжо, іду! (*Убок*.) Ён тут гатовы сужа- ную маю адмаўляць ад мяне! Пайду да прышлю тут яго жонку. Хіба яна дасць рады. Бо добра кажа прымоўка: куды чорт не даступіцца, туды бабу пашлець. (*Адыходзіць*.)

Камісар. Адыдуся крыху ўбок, каб яе знячэўку не перапугаць. (*Адыходзіць углыб*.)

Сцэна III

Юлія і камісар.

Юлія

№ 2

Як вясна свет асвятліла,
Гоніць сон з сябе зямліца;
Ад вясенняй ласкі мілай
Ўсё смяецца, весяліцца;
Птушка песняй шчабятлівай
Славіць сонца над палянкай,
Апяваючы жычліва
Свайго мілага каханка;
Толькі ж мне журбуе сэрца,
Гэтай радасці не знае,
Да мінулых дзён імкнецца
І баліць, баліць без краю.

Камісар

Ах, каго так ты ўзлюбіла,
Што запела гэтак міла?

Юлія

Так не ўходзе, пан дабродзей,
Падслухоўваць, як злодзей.

Камісар

Калі тут на адзіноце
Жаласліва так спявае,—
Песняй сэрца разавоціць
І мне лёс мой разгадае.

Юлія

Калі я на адзіноце
Думку думаю аб любым,—
Ён, як жораў на балоце,
Ладзіць, быццам хоча згубы.

Камісар

Мая Югаська!
Ціпачка, краска!
Мой ты мігдалік!
Мой спецыялік!
Мей жа вока на залёты!
Для мяне усім даўно ты,
Для цябе живу, ўздыхаю
І з любосці высыхаю!

Юлія

Які чорт яму прысніўся?
Ці ж, пан, Бога не баішся?
Ўжо вам ломіць старасць косці,
А вы лезеце з любосцяй!
Маеш жонку! ці ж гадзіцца
Так жанатаму любіцца?

Камісар

АРЫЯ

Мая любя! мая міла!
Воч тваіх не земска сіла
Ўзяла сэрца мне. Ах!
Надала мук, не спытаўшы!
Дык і сэрца й душу ўзяўшы,
Дай жа мне сваё! Ах!

Ні адна калісь дзяўчына,
Хоць салодка, як маліна,
Не змагла мяне. Ах!
Ты ж мне ўсё жыццё змяніла,
І цярплю, цярплю няміла,
Бачачы цябе. Ах!

З тых пор смутак ссе мне грудзі,
Свет не міл, не мілы людзі,
Хоць гавей душой. Ах!
Разгані ж мае ўздыханні,
Сэрца выпаўні жаданні,
Ты, анёле мой! Ах!

(Кажэ.) Так, Югася! Я ўвесь для цябе. А што жанаты, тым лепей для цябе: не буду такім спосабам хваліцца перад людзьмі, як дабіваўся твайго сэрца. Але не выпадае нам з табой цяпер доўга быць: можа хто-небудзь падысці. Ведаеш што, мая найдаражэйшая Югасечка? Зрабі мне адну ласку і назнач мне мінутку для размовы з табою ўвечар у гэтым садзе. Я буду чакаць цябе тут. Зробіш мне гэтую ласку? Паслухаеш жа маёй просьбы?

Юлія (убок). Пачакай жа, мой ты марцавы дзедка! Зраблю я табе штучку! (Голасна.) Што ж рабіць! Можа б, то і не выпадала, але прыйду. Цікава ведаць, што гэта мне пан скажа? Дык каля поўначы няхай пан чакае мяне ў той альтане, што направа.

Сцэна IV

Тыя ж і Уршуля; яна падкрадваецца і, як толькі канчае гаварыць яе муж, накідваецца на яго.

Камісар. О мая ты рыбка! пшчотка мая! як жа я табе ўдзячны за тваю дабрату для мяне!

Уршуля. А васан што тут робіш? гэ?

Камісар. Я? я? так, мо... вот я заказваў прыгон на заўтрашні дзень.

Уршуля. І каму ж ты заказваў? гэтай дзяўчыне? што?.. А гэта добра! Яшчэ ні ў адной кніжцы гэтага не вычитала (а перабрала я іх на сваім вяку вельмі многа), каб камісар заказваў прыгон адной дворнай дзяўчыне. Ой ты, стары ветрагон! ветрагон! Заўсёды мне выдумляеш усялякія фіглі, і нічога добрага! Пайшоў мне зараз дадому! А васпанна застанься тут: я хачу распытацца.

Камісар (*убок да Юліі*). Югася! не прагаварыся, будзь растаропна; і памятай, што абяцала. (*Адыходзіць.*)

Сцэна V

Тыя ж без камісара.

Уршуля. Ну, мая рыбка, што на гэта скажаш? Гэ?

Юлія. Ах, мосця дабрадзеяка! абарані мяне, бедную дзяўчыну, ад праследавання пана камісара. Як цень, ён ходзіць пастаянна за мною і надае мне сваім каханнем. Намаўляў мяне, каб я прыйшла сёння ўвечар на спатканне з ім вот у гэтым садзе. Я нібы згадзілася на гэта, але хацела наўперад паведаміць паню і прасіць, каб пані пайшла на маё месца. Няхай жа гэта пані зробіць, каб потым магла пакараць яго за тое, што да другіх заляцаецца.

Уршуля. Вот гэта называецца ветла з твайго боку! Яшчэ ні ў воднай кніжцы не вычитала я, каб дзяўчына, і асабліва дворная, так пачціва мысліла, як ты. О пачакай ты, круціглова! шэсцьдзясятгадовы баламут! выб'ю я табе з галавы гэтыя твае залёты! І дзе ж, у якім тут месцы хацеў ён з табою размаўляць?

Юлія. Вот, пані, у той направа альтане.

Уршуля. Добра, мая міленькая! дзякую табе, дзякую! Рабі гэтак заўсёды, а калі будзеш пачцівай дзяўчынай, то непраменна знойдзеш сабе добрага мужа, і благаслаўлення боскае не перастане свяціць над табою. Пайду ды пашукаю кніжку з падобнай інтрыгай і пагляджу, як у такім здарэнні паступіла жонка з сваім мужам. Бывай жа здарова, мая ты каханачка! мой ты анёлачак!.. О пачакай, пачакай ты, стары грэшнік! цяпер я цябе злаўлю! Дагэтуль ты выкручваўся, як уюн; заўсёды казаў мне адно: «Эй, то плёткі, мая душачка, плёткі...» Але ж цяпер пабачым! Плёткі, плёткі, ха! ха! ха! Плёткі! (*Выходзіць, пайтараючы апошнія словы.*)

Сцэна VI

Юлія, а потым Ян.

Юлія. Вот дык я яму ўслужыла! Але так яму і трэба: няхай не шалее ў такім веку! Але нехта там зноў ідзе? Ах, гэта Ян, камердынер Кароля. Па праўдзе сказаць, тая роля, якую я ўзлажыла на сябе, апырала мне трохі; але цешу сябе надзеяй, што папраўлю Кароля; і гэта думка асалоджае мне цяжкасці, якія для яго добра і свайго шчасця з ім пераношу. Ну, пабачым жа яшчэ аднаго залётніка!

Ян

№ 3

Добры вечар, маё каханне!

Юлія

Ваша служка, пане Яне!

Ян

Як здароўе, як жывецца?

Юлія

Ў галаве мне штось вярзецца.

Ян (*з залётамі*)

Я шукаў паненкі ўсюды,
А знайшоў вось тут, як цуда.

Юлія (*халадна*)

Ці ж знаходзіць рэч цяжкая?
Латва знойдзе, хто шукае.

Ян (*убок*)

Як прызнацца ёй ў любосці?
Ажна страх трасе мне косці!
Паспытаць жа цяпер мушу,
Ці ёй сэрца не парушу?

Юлія (*убок*)

Чую, гэты патароча!
Заляцацца ка мне хоча;
Але прысягну на душу,
Што з яго закліці мушу.

¹ Патароча — міфалагічная істота, здань.

Ян
Калі ласка...
Юлія
Што ж такое?

Ян
Ах! сваё ўчуццё святое
Для цябе я пасвячаю
І любіць век прысягаю.

Юлія
Пан Ян, бачу, ў жарты ўдаўся.
Як жа стрэнуць парыжанкі,
Што да простае сялянкі
Гэтак смагла заляцаўся?

Ян
А хай не мац іх зматае!
Вер, кажу я не на жарты:
Парыжанка хоць якая
Пры табе і грош не варта.

РАМАНС

У цябе, паненка, залётныя вочкі,
У іх бачу сонца і тайнасці ночкі;
А так паважна на свет пазіраюць,
Што, калі гляну, мне думкі ўсе таюць.
Чую, сэрца б'ецца сільна,
Чую, што люблю прыхільна.

Юлія
Дзякую.

Ян
У цябе, паненка, усмешка, як сонца,
А, як лілея, твар белы без конца;
Такая яснасць у твары анельскім,
Што часта к думкам ляту я нябескім:
Доля! дай мне за каханку
Вось такую багавянку.

Юлія
Дзякую.

Ян
За галасок твой срабрысты, ласк поўны,
Адаў бы зараз, каб меў я, мільёны!
Бо як пачне ім пяць, залівацца,
Ах! вечна табе я жадаў бы ўслушацца,
А так дорага цаню я,
Бо ўвесь чыста ў ім тану я.

Юлія
Вельмі ўдзячна за пахвалы,
Але вам скажу заране,
Што мне будзеце вы сталым,
Я не веру, пане Яне!

Ян
Ах, павер мне! бо самдзела,
Калі будзеш мне ты ўпартай,
Ў лоб сабе я тут жа стрэлю!
Гэта я кажу не жартам.

Юлія (убок)
Ох! задам табе гулянку!
Пачакай, парыжскі пане!
Не захочаш ты каханкі
Тут шукаць у сельскім стане!

Ян (убок)
От увёў яе ў гулянку!
Ўжо магу сказаць я смела,
Што да цнот маёй Юганкі
Мне дарога папрасцела.

Юлія (кажа). Нарэшце, можа, я і не была б глухая да твайго, пане Яне, запэўнення аб каханні, каб жа ты быў шчырэjším; але як жа даць веры, што бедная сялянка можа завалодаць тым сэрцам, якое ў самым Парыжы не раз атрымлівала лаўры перамогі з найлепшых, можа, яго прыгажосцяў?

Ян. О! клянуся табе на неба і на пекла, што твае вочкі так прыцягваюць маё сэрца, як... (Думае.) Як... напрыклад, бутэлька, калі яна напоўнена нябескім нектарам шампану!

Юлія. Аднак, пане Яне, будзь ласкавы, адыдзіся адсюль! Калі хто спаткае нас тут, гэта можа мяне скампраметаваць. Вось жа, калі хочаш мяне забавіць пяшчотнай тваёй дэкламацыяй ці спевам, прыходзь апоўначы да той налева альтанкі; а там, калі ўся прырода будзе спачываць, я пад месячыкам заслухаюся, як пан Ян у маіх ног будзе размаўляць і аб'ясняцца.

Ян. О мая ты Дульцынела! на крыллях кахання прылячу да цябе і з нецярплівасцю буду чакаць, калі зорачка шчасця заяснее на маім гарызонце. *(Адыходзіць.)*

Сцэна VII

Навум і Юлія.

Навум

№ 4

Добра прымоўка нас учыць:
Панска вока каня тучыць.
Што сватоў к ей маю слаць.
Лепш самому папытаць.

Юлія

Вось дык нейкае насланне!
Шчэ паўзе і гэта зданне.

Навум

Як бы тут ёй заляцацца,
Кабы лепей спадабацца?
Гутаркамі ёй заграю —
Пазнае, што розум маю.

Юлія

Але добра, што ён тутка.
Ў галаву прыйшла мне думка:
Гэта пудзіла ўпаўне
Дапаможа ў справе мне.

Навум *(з залётамі)*

Што ты сама тут дзямідзіш?
А чы ты мяне не відзіш?

Ляпей сядзем на калодзе,
Пагаворым а прыгодзе;
От сядзем сабе у рад,
Кабы Пан Бог быў нам рад.
Да зрабі мне адну ласку,
Прымі абаранкаў вязку
І скажы мне праўду шчэру:
Любіш? не? а я паверу;
І тагды на скору руку
Зробім з сабою заруку.
Не саромейся, а сора
Гавары, мая сікора!¹

Юлія

Я смяюся проста з мусу,
Хоць да смеху й ёсць пакуса.
Але гэты дзед ўпаўне
Дапаможа ў справе мне.

Навум

Прымаўка кажга: маўчу,
Дык, пэўне, замуж хачу.
Яна ж не кажга нічога;
Ой, хоча замуж нябога.

(Кажга.) Добра гутарка кажга: сужанага да ражанага і канём не аб'едзеш. А калі ты ўжо маеш быць маёю сужанаю, дак скажы да не сушы сэрца вайтоўскага. Слова сказана, дай дзела звязана. Тагды гарэлка на стол, ручнікі гатовы, дай канцы ў ваду. Знаеш? некалі надарыцца табе другі такі жаніх, як я. Раджу, не перабірай; бо знаеш прыказку: хто перабірае чы часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе.

Юлія. Папытаюся: калі ты мяне паслухаеш у адным дзеле, то, можа, мы і зладзім.

Навум. У якім дзеле? Не ведаўшы, не магу абяцаць. Не гневайся! Знаш гутарку: хто пытае, той не блудзіць. Не ведаўшы броду, не сунься ў воду.

¹ Сікора — сініца.

Юлія. Баш! Прыцапіўся ка мне Ян, панскі слуга, да і адбою не маю: прасіў, штоб я прыйшла сумеркам сюды ў сад з ім пагаварыць. Я, штоб адчапіцца ад яго, абяцала прыйсці.

Навум. Абяцанка цацанка, а дурному радасць.

Юлія. Дак відзіш, Навумка, я хачу, штоб ты надзеў адзежу да на маё места прыйшоў сюда. Хадзі, я ўжо цябе навучу, як маеш з ім абайціцца.

Навум. Ой, цікунка ты, цікунка! відна, што дабры бабры. Глядзі, мая перапёлачка, штоб з гэтага піва не выйшла якога дуру, бо знаш прымоўку: хто пад кім яму капае, часта сам у яе ўпадае. Але што рабіць? Чалавек, калі важыў на рыбу, трэба важыць і на юшку. Відна ўжо, ты мяне не мінеш. Яно кажуць: калі шанцуе, то і Халімон танцуе. Пайдзём, да навучы мяне, што маю рабіць? *(Ады-ходзяць.)*

Сцэна VIII

Кароль адзін.

Кароль *(рэчытацыя)*

№ 5

Не знаю, што такое, ці сон, ці то ява,
Ўсюды пры мне воблік яе і пастава.
Скрозь бачу, як яснее няземскай красою
І лёгка так у скоках плыве над зямлёю!

РАМАНС

За леты маладыя
Я звездаў модны свет
І ўсюды, дзе ні быў я,
Страчаў дзявочы цвет:

Гішпанкі, італьянкі
Ўсміхаліся ка мне,
Залётна парыжанкі
Там вабілі мяне;

І немак, гаспадыняў,
Чуў на сабе паглед.
Альпійскія дзяўчыны
Мяне сачылі ў лёт;

Сябе ж я не трывожыў,
Як гэтаі, ні адной.
Ах! як яна прыгожа!
О, колькі вабы ў ёй!

(Кажэ.) Папраўдзе, я сам на сябе сярду, што не магу вызваліцца з тых сетак, якія накінула на мяне тая сялянка. Смяюся з майго пачуцця; а выкінуць яе з сэрца не маю моцы, я, хто столькі бачыў прыгажосці! Гэта рэч незразумелая.

Сцэна IX

Кароль і Юлія.

Юлія ўбягае, ціха спяваючы; а ўбачыўшы Кароля, кланяецца і хоча далей ісці; ён яе затрымлівае.

Кароль. Куды ж гэта так спешна?

Юлія. Бягу ў фальварак; бацька мяне пасылае; а сюдою якраз бліжэй будзе.

Кароль. Ці не падаруеш мне хвілінку на размову?

Юлія. Што пан скажа мне? Я слухаю.

Кароль. Папраўдзе, Югася, я на цябе крыўджуся: здаецца мне, што ты ўхіляешся ад спаткання са мною. Другія далёка шчаслівейшыя: з імі ты гаворыш; толькі адзін я не маю гэтаі ласкі.

Юлія. Скажу пану шчыра: я іх не баюся і рада з імі сустракацца; але пан... прызнаюся... пан здаецца мне небяспечным, і з гэтаі прычыны я мушу ўхіляцца яго.

Кароль. А чаму ж я небяспечны для цябе?

Юлія *(сарамліва, праз сілу)*. Бо... бо...

Кароль *(бярэ яе за руку)*. Што ж? На Бога заклінаю цябе, дакажы.

Юлія. Бо... бо... пан здаецца мне вельмі мілым, пан мне падабаецца.

Кароль. Ты не паверыш, як я за тваю шчырасць удзячны табе! Ах! Югася! ведай жа, што і я цябе люблю! вельмі люблю...

Юлія. Тым горай для нас, і тым больш не павінны мы сустракацца.

Кароль. Чаму ж?

Юлія. Нашто ж нам гэтае дарэмнае каханне? Пан мяне не возьме; а я не веру, каб такая шляхетная постаць магла таіць у сабе сэрца, здольнае пакрыўдзіць бедную дзяўчыну.

Кароль. О Югася! чаму ж ты не радзілася роўнаю мне?

Юлія. І што ж бы тады было?

Кароль. Аніякага вагання!.. Ахвяраваў бы табе сваю руку: бо сэрца маё, ад першага спаткання, запалонена табою.

Юлія. Даруй, пан, але я не вельмі таму хачу верыць. Мужчыны заўсёды так штораз новых здабыч прагнуць... так яны здрадлівы!..

СПЕЎ

№ 6

Мужчына кожнай сочыць след,
Бландынкі ці брунеткі;
Любіць усіх прыгожых — мэт
Дзяўчыны і кабеткі.

Уздыхае дотуль, слёзы лье,
Аж сэрца не падстрэліць;
Праз хвілю, гляны!.. той хітры змей
Ўжо з іншай любасць дзеліць.

Дык калі сэрца праб'е ў лёт,
Хай розум яго лечыць;
Бо хоць мужчына повен цнот,
Нясталасць іх нявечыць.

Дзяўчына! слухай маіх рад,
За хлопцам не ганіся;
Кінь род мужчынскі, поўны здрад,
Ды ў манастыр замкніся.

Кароль. Аднак жа, дарагая Югася, хоць ты такая зласлівая і так прыкра аб мужчынах судзіш, павінна мне паверыць: бо я цябе люблю, вельмі люблю і нават не ведаю, да якога шаленства гэтая любоў давесці можа. Але ж твой погляд такі мілы, такі захопны, што душу палоніць! О! не глядзі так на мяне, не глядзі, бо розум страчу!..

СПЕЎ

№ 7

Не глядзі так на мяне ты!
Твой пагляд мне будзіць сэрца!
З губ тваіх плывуць прыветы,—
Чарадзейка ты, здаецца.

Вабны ўсмех твой і наіўны,
Як на губках разальецца,
Гэткі мілы, гэткі дзіўны!..

Чарадзейка ты, здаецца.

Стрэліш вочкам — стрэл у мэце.
Тваёй ласкі не даб'ецца,
Хто пачаў любіць, цярпець,—
Чарадзейка ты, здаецца.

Твар твой кветкамі зіея;
А краса, што з яго мкнецца,
Так уносіць! захапляе!..

Чарадзейка ты, здаецца.

Але не! зірні, прашу я!
Будзь ўзаемнай, будзь мне сталай.
За што ж мукі так знашу я?
Ой, нашто так счаравала?

(Кажэ.) Так, Югася! Югася! ты мяне ачаравала.

Юлія. Пане! а парыжанкі што на гэта скажуць?

Кароль. О! яны ўжо зусім вылецелі ў мяне з галавы. Дый ці ж можна пры табе думаць аб кім іншым? Цяпер адзінае жаданне нарадзілася ў маім сэрцы: у шчаслівым вясковым зацішшы, далёка ад турбот і непакою свету, на ўлонні падобнае да цябе вернай таварышкі, сярод падданных, як сярод уласных дзяцей, праводзіць рэшту дзён жыцця і не жадаць на зямлі іншай раскошы.

Юлія (*у захваленні*). Кароль, дарагі!..

Тут чуваць, як трубіць пастух.

(*Убок.*) Ах! што ж гэта я хацела зрабіць? Увесь бы свой замер папсавала!..

Кароль. Што гэта значыць? Хто гэта там трубіць?
Юлія

№ 8

Гаспадары дзень працы штодзённай канчаюць,
Усё смагне спачынку а захадзе сонца.
Жвава з поля жывёла ідзе па пагонцы.
Потам зліты селянін да хаткі спяшаець;
А той спеў яго смутны, што мкне рэхам,
Знача, як яго цісне да болю нядоля.

Здалёку чуцен хор сялян, які штораз прыбліжаецца.

а { Ужо сонца западае,
Дадому нас прызывае.
Мы ж дзела сваё зрабілі,
Дворску паншчызну адбылі.

Кароль і Юлія (*разам*)

б { О як жа міла ў цішы вясковай
Думаць і думаць сабе самотна!
А гэтым думкам спеў уторыць словы
Квілячай птушкі ў вечар маркотны.
Здалёку голас салоўкі мчыцца,
Там люд вяртае з поля рабочы,
Тут шнур жывёлы, тут шэпт крыніцы
Твой слух галубяць і вабяць вочы.

Хор бліжэй паўтарае «а», а пасля Кароль і Юлія разам паўтараюць 4 радкі «б».

Кароль. Приемна і соладка гаварыць мне з табою, але скоро могуць нам перашкодзіць. Дык покі не разышліся мы з табою, прашу цябе, дарагая Югася, абядай мне, што споўніш маю просьбу.

Юлія. Што ж бы я пану адмовіць магла? Я ж пераконана ў тым, што нічога такога не пачую ад пана, што б не згодна было з шляхецкім сэрцам і спосабам яго мыслення.

Кароль. О! будзь спакойна — твой гонар для мяне так дарагі, як і свой уласны. Але прашу цябе, калі ўсё ў двары спачываць будзе, прыйдзі ў гэты сад. Я тут чакаць цябе буду. Падаруеш жа мне хвіль колькі самотных з табою? Ах, толькі час, праведзены з табою, здаецца вобразам надземскай раскошы!

Юлія (*думае*). Так... не адмаўляю... прыйду сюды. Каля таго дрэва няхай пан мяне чакае. Але памятай, але памятай, пан, што гонар для беднай вясковай дзяўчыны — бясцэнны скарб яе і ніякай ахвяраю ў свеце не можа быць акуплены. (*Адыходзіць.*)

Сцэна X

Кароль адзін.
Штораз больш цямнее.

Кароль. О шчасце! яна падзяляе пачуцці мае! Яна прыйдзе сюды, каб напоўніць душу маю выяўленнем свайго светлага розуму, свайго мілага і паважнага сэрца! яна абдаруе мяне хвілямі, за якія паўжыцця свайго аддаў бы! Дзіўны кірунак лёсу! так нядаўна яшчэ ці ж бы мог я падумаць, што адна сялянка стане прадметам майго найчысцейшага кахання? (*Адыходзіць, задумайшыся.*)

Сцэна XI

Дабровіч і Шчырэцкі.

Дабровіч. І што ж? Шчырэцкі! Нашыя планы прымаюць найлепшы паварот. Кароль не заўважыў, што паўся ў пастаўленае яму сіло. Якая гэта вялікая змена ў спосабе яго мыслення!

Шчырэцкі. Усё гэта сталася дзякуючы тваёй дачцэ, пане! Тутэйшыя сяляне ніколі не перастануць благаслаўляць яе. А я, о, з якою радасцю глядзець буду на той шчаслівы момант, калі гэтая пара, створаная для сябе, злучыцца неразарваным шлюбным вузлом! Ах, у той час хацеў бы спакойна закрыць свае вочы, каб пацешыцца з нябожчыкам панам маім, недаўгавечным, шчасцем іх на зямлі!

Дабровіч. Але ўжо ўсё трэба давесці да канца. Што ж? ці ж маеш упэўненасць у гатоўнасці людзей стаць на першае маё запатрабаванне?

Шчырэцкі. О, будзь, пан, спакойны, яны тут блізка; на даны знак прыйдуць.

Дабровіч. То парасстаўляй іх на паказаных месцах, а я скоро падайду сюды, каб пільнаваць разам з вамі. О Божа! прывядзі планы нашы да пажаданага канца!
(Адыходзіць.)

Сцэна XII

Музыка іграе піяна, пасля штараз цішэй. Шчырэцкі б'е тры разы ў далоні — некалькі людзей падыходзяць.

Шчырэцкі

№ 9

Цсыт! паволі, без галасу,
На свае мясцы ідзеце.
Кожны, покуль што да часу,
Будзь так блізка на прымеце.

Хор паўтарае, потым разыходзіцца. Музыка іграе піянісіма.

Сцэна XIII

Кароль (ідзе паволі і вобмацкам, падыходзіць да дзярновай лайкі пад дрэвам)

№ 9

Прыйдзі, мой любы анеле!
Клічу цябе я, ўлюбёны.
Сцежку табе тут усцэле
Кветкамі любасць да скону.
Ах! час падходзе да ранка,—
Прыйдзі, мая ты каханка!
Тонучы ў хвілях прыемных,
Сэрцы два любасці смагай
Злучым навікі ўзаемна,
Верныя словы й прысягам.
Ах! час падходзе да ранка,—
Прыйдзі, мая ты каханка!

Сцэна XIV

З другога боку ўваходзіць камісар і тое ж спявае; а пасля з іншага боку зноў уваходзіць Ян і гэтую ж песню паўтарае; урэшце ўсе спяваюць тое ж самае ў тэрцэце, ідучы кожны на сваё месца.

Кароль

Калі слух мяне не зводзе,
Голас чуецца яе!
Ах! міг гэты ўзнагародзе
Ўсе ў жыцці бяды мае.

Сцэна XV

Ян і камісар паўтараюць гэтыя 4 радкі. Тут паволі прыбліжаецца Юлія, акрыўшыся палярынай, і падыходзіць да дзярновай лавачкі пад дрэвам, час ад часу злёгка плешчучы ў далоні, а Уршуля — да альтанкі направа, і крыху пасля Навум, пераапрануты ў вопратку сялянкі,— да альтанкі налева.

Юлія

О Кароль мой, о юнача!
Нікне цэлы свет у цьме.

Ці ты тут? ці дзе іначай?

Адкажы, прашу я, мне.

Навум (*убок*)

Прымаўкам трэба даць веры:

Паночы ўсе каты шэры.

Цёмна ж ноч — ён не спазнае.

Пэўна, мяне спадабае.

(*Ідзе да альтанкі налева.*)

Кароль, камісар і Ян

Што за радасна часіна!

Што на свеце з ёй зраўняе,

Як кахання цэль ядыны,

Сваю любу тут я маю?

Юлія

О Кароль! табой живу я,

З сэрцам да цябе ляту я.

Кароль

О, каб магла чуць ты чуласць вась тую,

Што для цябе там у грудзях бушуе,—

Маім бы словам паверыла пэўна

І пакахала мяне бы ўзаемна.

Юлія

Мой мілы! што я цябе спадабала,

Ці ж тваё сэрца таго не згадала?

Ах! вер, Кароль, мне! табе прысягаю,

Што мая любасць павек не сканае!

Кароль, камісар і Ян (*пайтараюць*)

Што за радасна часіна! *і г. д.*

Юлія

Глян! відаць, ужо світае,

Закаханых світ вітае.

Кароль, камісар і Ян (*пайтараюць*)

Што за радасна часіна! *і г. д.*

Ян. Але што ж гэта азначае? Дык жа гэта не Югася!
(*Зрывае чапец з галавы Навума.*) О пекла! Якое гэта
брыдкае пудзіла! Гэткая авантура нават і ў Парыжы ніколі

мне не здаралася. (*Выводзіць Навума наперад сцэны.*)

Адказвай, д'ябал пракляты, хто ты?

Навум. Да я ж Навум, войт тутэйшы. А мой жа ж ты
міласніку! чаго ж ты чураешся цяпер ад мяне? Знаш пры-
маўку: любіў добрае, палюбі ж і злое.

Камісар. А-ей, вось ліха! Маспане! дык жа гэта не
Югася, а мая, пане, даруй, жонка! Прапаў я! (*Выходзіць
наперад сцэны.*)

Уршуля. Ага, ветрагон! папаўся! Гэта такая твая
малжонская вернасць? га?

Камісар. Мая любенькая! Калі ты не перастанеш ве-
рыць плёткам, дык у нас ніколі добрага жыцця не будзе.

Уршуля. А ты ж мне баяў, што пан пасылае цябе ў
другі фальварак і дзеля таго дома начаваць не можаш;
а ты, мой міленькі, на ўсю ноч у залёты выбраўся! О
пачакай, дабрадзею! я ж табе пакажу залёты! (*Вымае з
фартуха дысцыпліну¹ і б'е яго па плячах, трымаючы
за руку, а ён кругом яе круціцца.*)

Камісар. Ай! ай! паволі, душачка мая! жонка ка-
ханая! Прысягаю табе на майго патрона, святога Бана-
вантура, што ўжо з гэтага часу табе ніколі не здраджу,
толькі гэты апошні раз даруй.

Навум. Баш ты яго! Не рад, што б'юць, да яшчэ і
нагамі трапечыць.

Уршуля. Ах! гэта ж і пан наш тут! (*Да мужа.*)
Шчасце тваё! (*Да Кароля.*) Прабач, яснавяльможны пан
дабрадзеі. Сапраўды не заўважыла! (*Робіць рэверанс, а
потым, абярнуўшыся да мужа, гаворыць.*) Ну!.. папом-
ніш ты мяне, стары ветрагон!.. дамся я табе ў знак! (*Да
Кароля, робячы рэверанс.*) Перапрашаю яснавяльмож-
нага пана!.. але ж гэта такая авантура, аб якой у ніякай
кніжцы я не вычитала! (*Да мужа.*) Ну! ну! ну! пакажу я
табе гэтыя плёткі, прыйдзі толькі дадому! (*Выбягае, за-
пыхайшыся, усцяжж пайтараючы.*) Плёткі! ха! ха! плёткі!..

¹ Дысцыпліна — рэмень.

Дабровіч, Шчырэцкі і некалькі людзей на знак Дабровіча ўбягаюць.

Дабровіч. Што гэта? адкуль гэты гоман?

Навум. Нічога, пане! палавілі катой у мяшок.

Дабровіч. І ты, Кароль, тут? А гэта што? І Югася разам з табой? Гэта надта нядобра, што ты, маё сэрцайка, шпацыруеш па садзе ў начным часе, ды яшчэ і з кавалерам!

Шчырэцкі. О Божа! чы я гэтага ад маёй дачкі спадзяўся?

Навум. Вот табе на! хто парася ўкраў, а каму ў вушах пішчыць. *(Да Шчырэцкага.)* Нічога, нічога, пане куме! хоць яна з панам трошкі і пагаманіла, да мы ж тут былі блізка. Я не чураюся сваяго слова, вазьму яе; бо знаш прымаўку: мая душа не крывая, усё прымае.

Кароль. Годзе ўжо, мой кузыне! Здаецца, я ўжо паўналетні і не абавязаны даваць адказ за мае ўчынкi.

Дабровіч. Хто ж кажа іначай?

Кароль. Вот жа перад усімі паведамляю, што, адкідваючы ўсялякую пыху з сэрца і не звяртаючы ўвагі на розніцу станаў, бяру Югасю за жонку; і, асеўшы ў маёй фартуне, пакіну свет і толькі ў шчасці яе і маіх падданных шчасце сваё знаходзіць буду.

Дабровіч. А я з радасцю вас благаслаўляю *(злучае іх)*, дзеці мае! Бо пазнай у Югасі Юлію, адзіную дачку маю! Можаш цяпер яе як хочаш пакараць за гэтую раманціку з табой, што ў вопратцы звычайнай сялянкі захацела запаланіць тваё сэрца і выправіць твой характар, крыху сапсаваны заганіцай. Спадзяюся, што цяпер ужо пэўна перастанеш марыць пра пекнату чужаземшчыны.

Кароль. О! прысягаю, што ўжо больш не буду шукаць шчасця за граніцай. Хіба ж я не знайшоў яго на

бацькаўшчыне? Але ты, пані, можаш судзіць, як моцна пакахаў я цябе, калі, пазнаўшы цябе як простую сялянку, аддаў табе ўраз сэрца маё і лёс свой не баяўся злучыць з тваім.

Юлія. Даруй мне, Каролю, гэты мой нявінны падман. Але ж ці не давёў ён нас да мэты нашых жаданняў? *(Цалуючы рукі бацькі.)* Дарагі войча! Ці ж я не выйграла заклад?

Дабровіч. Перамагла, мая дачка! Няхай Бог на працягу ўсяго жыцця дарыць вас гэткай радасцю, якой цяпер перапоўнена маё сэрца.

Навум *(становіцца на калені)*. Гутарка кажа: гдзе ўвесяленне, там і прабачэнне. Даруй жа мне, паненачка, што я, дурань, асмеліўся сягаць па тваю ручку. Я ж такі калісьці молвіў, што няведанне — нягрэшанне.

Юлія. Не толькі табе прабачаю, але яшчэ і дзякую табе, што, хоць не ведаючы, дапамог мне ў маіх планах.

Навум *(устае)*. Вот як добра, што я паслухаў паненкі. Добра кажа гутарка: кінь назад, а знайдзеш перад сабою.

Кароль. Цяпер палічымся з другімі.

Камісар. Пане! а я ці атрымаю тваё прабачэнне?

Навум *(убок)*. Ага! на злудзею шапка гарыць.

Кароль. Дараваў бы яму гэтую апошнюю авантуру, але замнога даведаўся я аб ім, каб мог прапусціць бяскарна яго паступкі з маімі падданымі ў часе маёй адсутнасці. З гэтага часу траціш, пан, у мяне службу; за шчасце можаш палічыць сабе, што не патрабую рахункаў і справаздачы. Прашу цяпер перадаць усё Шчырэцкаму, які тут месца камісара зойме.

Тут камісар, выказваючы смутак і сорам, адыходзіць.

(Да Яна.) А ты што думаеш, Яне? калі табе не ўдалася любоў з тутэйшай сялянкай, можа, зноў шчасця за граніцай шукаць папрабуеш?

Я н. Дзякую пану! А я лепш скажу: *mea culpa*¹ і вы-
біўшы з галавы думкі аб загранічных красунях, у сваім
краі пастараюся знайсці сабе таварышку жыцця; а з гэ-
тага часу не так лёгка дамся запутацца ў іхнія сеткі.

На вум. Эге! Знаш прыказку: хто апарыцца на ма-
лацэ, той і на ваду дзьмухае.

Кароль. Значыцца, цяпер, пакінуўшы думкі пра за-
граніцу, пачнём жыццё ў вясковым зацішшы і шчыра вы-
паўнім свае абавязкі: я — добрага пана, а ты — шчырага
і вернага слугі. *(Да Дабровіча і Юліі.)* Ах! дзякуй вам,
мой паважаны апякуне, і ты, дарагая мая жонка! з вашай
дапамогай я пераканаўся, што нашыя сяляне маюць доб-
рыя сэрцы; што мы іх не ведаем; што ані жыць з імі, ані
іх ужыць не ўмеем. Цяпер больш ніколі іхняга лёсу не
паверу на чужыя рукі, але і свой уласны з імі злучу. Хачу
іх любіць і каб яны мяне любілі; а мне з імі і ім са мной,
за благаслаўленствам Найвышэйшага, шчасліва і добра,
спадзяюся, паводзіцца будзе.

ВАДЭВІЛЬ

№ 10

Кароль

Магутна ўлада кахання!
Яно пануе ў прыродзе;
У кожным будзіць жаданні,
Ў ім шчасце жыцця знаходзе.
У моднай вучаны школе,
Я жыў, як і жыць не варта.
Каханнем сходаны сёння,
Змяніў я сэрца не жартам.

Юлія

Вы, што заўладалі людям,
А заняты ўцехі шумам,
І аддалі злым прыблудам,
Мейце ж тое ў вашых думках:

Што мужык ці пан з-над пана,
Роўна Бог на небе дбае.
І ў яго той паважаны,
Хто сам іншых паважае.

Я н

Зведаў я амаль паўсвета,
Быў ў Парыжы і ў Лёндыве,
І во ўсё-ткі ў мае леты
Даў злавіць сябе дзяўчыне.
Але, кажучы між намі,
І ў Парыжы дурань зглупіць:
Каб меў золата пудамі,
Сабе розуму не купіць.

На вум

Вы, паночкі, сакалочкі,
Паслухайце гутарочкі:
Хоць умерці не падацца,
Каб вам толькі спадабацца.
Не зрабіце ж вы нам мукі;
А злажыўшы гэтак рукі,
У ладоні моцна біце,
Потым... дахаты ідзіце.

Хор

Здаваленне, якое адчуць мы гатовы,
Будзем помніць удзячна у кожнае хвілі,
Калі публіка шчыра нам скажа хоць слова,
Што іграю сваёй мы яе захапілі.

Канец

?

1. Якая дата лічыцца днём заснавання беларускага музыч-
нага тэатра?
2. Перачытайце спіс дзеючых асоб п'есы. На што вы звяр-
нулі ўвагу? Якія прозвішчы ў персанажаў?
3. Прачытайце ў асобах гутарку Ціта і Навума Прыгаворкі
(акт I, сцэна III). Якая пазіцыя Ціта і Навума ў адносі-
нах да камісара маёнтка?

¹ *Mea culpa* (лац.) — мая віна.

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ
(1838—1864)

- Каго любіш?
- Люблю Беларусь.
- Так узаемна.

Гэтымі словамі сустрэкалі адзін аднаго ўдзельнікі паўстання 1863 года, кіраўніком якога быў Кастусь Каліноўскі.

У кожнага народа ёсць асобы, якія ў крытычныя для Радзімы моманты бяруць на сябе цяжкую ношу адказнасці за лёс сваёй краіны. Такім быў Кастусь Каліноўскі. Яго імя стаіць у нашай гісторыі побач з імёнамі Васіля Вашчылы і Тадэвуша Касцюшкі.

Кастусь Каліноўскі нарадзіўся 21 студзеня (2 лютага) 1838 года ў вёсцы Мастаўляны Гродзенскага павета ў сям'і шляхціца, уладальніка невялікай фабрыкі ільняных вырабаў Сымона Каліноўскага. Маці, Вераніка Рыбінская, памерла, калі Кастусю было пяць гадоў. У 1847 годзе Кастусь паступіў у Свіслацкую гімназію. З 1856-га па 1860 год

вучуўся на юрыдычным факультэце Пецяўбургскага ўніверсітэта. Тут стаў актыўным дзеячам нелегальнай рэвалюцыйнай арганізацыі, цесна звязанай з расійскімі і польскімі рэвалюцыянерамі. Вялікі ўплыў на асобу Кастуса аказаў старэйшы брат Віктар, які даследаваў старабеларускую спадчыну ў імператарскай Публічнай бібліятэцы Пецяўбурга. Дзякуючы брату Кастусь адкрыў для сябе цэлы мацярск слаўнай гісторыі свайго народа, бо меў магчымасць працаваць са старадаўнімі дакументамі, беларускімі летапісамі, архівам Радзівілаўскай нясвіжскай бібліятэкі. Паспяхова абараніўшы дысертацыю, атрымаў дыплом кандыдата права і ў 1861 годзе вярнуўся на Беларусь. Якраз у гэты час царскім урадам была абвешчана сялянская рэформа, якая не палепшыла становішча народа і выклікала ўздых хваляванняў.

«Вазьмемся, дзецюкі, за рукі і дзяржэмся разам!» — пісаў К. Каліноўскі ў першым нумары газеты **«Мужыцкая праўда»**, якую пачаў выдаваць з ліпеня 1862 года. Селяніну і шляхціцу ён быў больш вядомы як Яська-гаспадар з-пад Вільні. Менавіта гэтым псеўданімам падпісаны ўсе сем нумароў першай беларускамоўнай газеты XIX стагоддзя. Кожны нумар быў прысвечаны надзённым пытанням грамадскага жыцця. Так, у трэцім нумары выкрываўся царскі ўрад, у чацвёртым уздымаліся праблемы справядлівага грамадскага ўладкавання, адукацыі на роднай мове, у пятым нумары гаворка ішла пра рэкруцыя наборы, шосты нумар прысвечаны пытанням рэлігіі. Скрытым пытаннем усіх нумароў «Мужыцкай праўды» было найважнейшае пытанне эпохі — пытанне зямлі і волі.

Арыгінальнасць «Мужыцкай праўды» заключалася ў тым, што яна стваралася ў форме маналогаў разумнага, кемлівага, бывалага Яські-гаспадара, звернутых да сялян-«дзецюкоў». Яська-гаспадар — не проста псеўданім. Стварэнню пэўнага аўтарскага вобраза падначалена ўся стылістыка «Мужыцкай праўды». Сродкамі маналога маляваўся вобраз перадавога селяніна свайго часу, які не

толькі ўмеў чытаць, пісаць, але і цікавіцца старымі кніжкамі, гісторыяй, ганарыцца слаўнай мінуўшчынай роднага краю і таму можа «ўчыць сваёй мужыцкай праўдзе».

Публіцыстычная спадчына К. Каліноўскага мае разнаасобны пачатак. Эмацыянальна, узрушана ён звяртаўся да сваіх сучаснікаў, каб пераканаць у праваце сваіх меркаванняў, растлумачыць складаныя пытанні. Аўтар выдатна валодаў народнай мовай, да тонкасцей ведаў фальклор, народныя звычаі, свабодна карыстаўся сродкамі літаратурнага сінтаксісу (рытарычнае пытанне, зваротак, інверсія, клічны сказ), тропамі (параўнанне, іронія, фальклорны сімвал), трапнымі фразеалагізмамі. К. Каліноўскі развіў і ўзняў на новую вышыню папулярны ў народзе жанр гутаркі, напоўніў яго новым рэвалюцыйна-дэмакратычным зместам.

Студзеньскай ноччу 1864 года правадыр паўстання быў арыштаваны ў Святаянскіх мурах (будынкі колішняга Віленскага ўніверсітэта), дзе ён хаваўся пад іменем Ігнація Вітажэнца. У ноч перад пакараннем у віленскай Дамініканскай турме 26-гадовы К. Каліноўскі напісаў свой апошні зварот да беларускага народа **«Ліст з-пад шыбеніцы»** і верш **«Марыська чарнаброва, галубка мая...»**, якія сталі своеасаблівым заповітам нашчадкам. Афарыстычна гучыць у апошнім звароце высокая асветніцкая думка, правяраная ўсім шматвяковым вопытам чалавецтва: «Няма, браткі, большага шчасця на гэтым свеце, як калі чалавек у галаве мае розум і навуку». Адзіны верш К. Каліноўскага раскрывае цэльнасць яго рамантычнай натуры — трапяткія, пяшчотныя радкі, звернутыя да нарачонай Марыі Ямант, спалучаюцца са зваротам да роднага народа, горыч паражэння змяняецца верай у лепшую яго будучыню. Заповіт К. Каліноўскага ажыве потым у паэтычных і пражайтных творах яго ідэйных пераемнікаў: Францішка Багушэвіча, Цёткі, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алеся Гаруна.

Высакародны вобраз і самаахвярная дзейнасць К. Каліноўскага натхнілі беларускіх пісьменнікаў на стварэнне

літаратурных шэдэўраў: паэмы «Каліноўскі» Максіма Танка, паэмы «Хамуціус» Аркадзя Куляшова, балады «Кастусь Каліноўскі» Петруся Броўкі, рамана «Каласы пад сярпом тваім», трагедыі «Кастусь Каліноўскі», эсэ «Гэта было 10 сакавіка 1864 года», верша «Нявесце Каліноўскага» Уладзіміра Караткевіча.

Паводле Г. КІСЯЛЁВА

«МУЖЫЦКАЯ ПРАЎДА», № 2

Дзецюкі!

Калі Бог стварыў усіх людзей вольнымі і ўсім даў адзінакую душу, так скуль жа гэта ўзялося, што адзін марнуе да і над людзьмі збыткуе, а другі, бедны, паншчыну служыць альбо аброкі ў казну плаціць?

Кожны па-свойму талкуе, на сваю старану цягне. Цар кажа, што ён добра нам думае, а паны кажучь, што яны добра думаюць нам зрабіці, а мужык бедны ад іх дабросці як прападаў, так і прападае.

Каб расталкаваць людзям, у чым праўда, я пішу пісьмо, а пісачі буду, як Бог і сумленне кажа — вы адно мяне, такога самага мужыка, як і вы, паслухайце добра.

Быў-то калісьці народ наш вольны і багаты. Не помняць гэтага нашыя бацькі і дзяды, но я вычытаў у старых ксёнжках, што так калісьці бывала. Паншчыны тады ніякой не было. І няма чаго таму дзівавацца, бо было лесу шмат, поля колька хочаш, а людзей-то мала, так нашто служыць паншчыну на зямлю, калі кожны мог лесу выцерабіць, хату сабе паставіць і меці сваё поле.

Но ў суседстве з намі жыў немец і маскаль. Аднаму і другому багацтва нашае калола ў вочы — каб іх так колька схапіла, да й хацелі нас сагнаць з нашай бацькаўшчыны. Трэба было бараніцца, так кароль кажа: «Хадзем бараніці». А тут не ўсе ідуць, да і мала нашых пайшло. Выгналі-то маскаля і немца — но каб жонкі

да і дзеці гэтых, што хадзілі на вайну, мелі за чым пражыці, так кароль наш і напісаў такое права: «Гэтыя, што не хочуць ісці бараніці сваей зямлі, няхай абрабляюць поле гэтым, што б'юцца за вольнасць і шчасце ўсіх». І гэтак было доўга: адны баранілі край, усё хадзілі па войнах, а другія то аралі, то сеялі, то касілі, то жалі. З гэтуль-то і ўзялася гэта паншчына. Судзіце ж цяпер самі, чы можна было зрабіці справядлівей, як зрабіў калісьці наш кароль польскі да і літоўскі? Но калі маскаль з немцам хітрасцю нас падбілі і пайшоў ронд¹ маскоўскі, так і ўсё зрабілася па-чартоўску. Стаў зараз маскаль свой ронд уводзіць у нашым краі і кажа: «Мужык, давай рэкрута, мужык, давай падаткі да і паншчыну яшчэ служы альбо плаці аброк у казну!» Так якая ж тут ужо справядлівасць, калі ўсенька, што цяжка, звальваюць на мужыка, калі з яго дзяруць астатнюю шкуру, б'юць і плакаць не даюць! Ачунялі-то былі мужыкі, угледзелі, што кепска, дый давай бунтавацца пад Касцюшка², а Касцюшка-то кажа: «Калі мужыкі хочуць ужо самі бараніці сваю зямлю, так няхай жа не служаць паншчыны дый не плацяць у казну аброку за зямлю». От гэта так справядлівасць! Но што ж, калі маскаль спыніў маніфест Касцюшкі, каб не пабунтаваў усіх мужыкоў. Для таго-то і пабілі маскалі Касцюшку, бо каб мужыкі ўсе разам былі збунтаваліся і ўхапіліся за сякеры, нажы і косы, так бы маскаль мусіў бы прапасці без паўстання і мы на век векаў ужо былі бы вольныя.

Так з гэтага пісьма і відна: што мужыкі панскія і казёныя не павінны плаціць ані чыншу панам, ані аброку ў казну за зямлю, бо гэта зямля да нас належыць; но калі будзе вайна з маскалём за нашу вольнасць, то той час трэба ўсім ісці на вайну проціў маскаля. А то для таго, каб хутчэй прагнаць маскаля з яго сабачым рондам, і

¹ Ронд — урад.

² Тадэвуш Касцюшка — кіраўнік паўстання 1794 г.

каб ніколі ніякой нікому мужыкі паншчыны не служылі і ніякага ў казну аброку не плацілі, і каб на век векаў народ наш быў вольны і шчаслівы. А калі вас хто будзе падмаўляць рабіці іначай: чы то спраўнік, чы то акружны, чы то лапсэсар¹, чы то пан, — то вы яго не слухайце, бо то пэўна ашуканства, што за царскія альбо панскія грошы вечнай вашай згубы хоча!

Яська-гаспадар з-пад Вільні

ПІСЬМО З-ПАД ШЫБЕНІЦЫ

Браты мае, мужыкі родныя! З-пад шыбеніцы маскоўскай прыходзіць мне да вас пісачі, і, можа, раз астатні. Горка пакінуць зямельку родную і цябе, дарагі мой народзе. Грудзі застогнуць, забаліць сэрца, но не жаль згінуць за тваю праўду.

Прымі, народзе, па шчырасці маё слова прадсмертнае, бо яно як бы з таго свету толькі для добра твайго напісана.

Няма, браткі, большага шчасця на гэтым свеце, як калі чалавек у галаве мае розум і навуку. Тады ён толькі можа быць у радзе, жыць у дастатках і тады толькі, памаліўшыся Богу, заслужыць неба, бо, збагаціўшы навукай розум, разаўе сэрца і народ свой шчыра палюбіць. Но як дзень з ночай не ходзяць разам, так не ідзе разам навука праўдзіва з няволяй маскоўскай. Ды пакуль яна ў нас будзе, у нас нічога не будзе, не будзе праўды, багатства і ніякой навукі, адно намі, як скацінай, варочаць будучь, не для добра, но на пагібель нашу.

Для таго то, народзе, як толькі калі пачуеш, што браты твае з-пад Варшавы б'юцца за праўду і свабоду, тады і ты не аставайся ззаду, но, ухапіўшы за што зможаш, за касу, сякеру, і цэлай грамадой ідзі ваяваці за сваё чала-

вечае і народнае права, за сваю зямлю родную. Бо я табе з-пад шыбеніцы кажу, народзе, што тады толькі заживеш шчасліва, калі над табой маскаля ўжо не будзе!

Твой слуга Яська-гаспадар з-пад Вільні

* * *

Марыська чарнаброва, галубка мая,
Дзе ж падзелася шчасце і ясна доля твая?

Усё прайшло, як бы не бывала,

Адна страшна горыч у грудзях застала.

Калі за нашу праўду Бог нас стаў караці

Ды ў прадвечнага суду вялеў прападаці,

То мы прападзем марна, но праўды не кінем,

Хутчэй неба і шчасце, як праўду, абмінем!

Не наракай, Марыся, на сваю бяздолю,

А прымі цяжкую кару — прадвечнага волю.

А калі мяне ўспомніш, шчыра памаліся,

То я з таго свету табе адзавуся.

Бывай здаровы, мужыцкі народзе,

Жыві ў шчасці, жыві ў свабодзе

І часам спамяні пра Яську свайго,

Што загінуў за праўду для добра твайго.

А калі слова пяройдзе ў дзела,

Тады за праўду станавіся смела,

Бо адно з праўдай у грамадзе згодна

Дажджэш, народзе, старасці свабодна.

?

1. Прачытайце пачатак «Мужыцкай праўды», № 2. Акрэсліце рысы асобы аўтара.
2. Якія актуальныя праблемы ўздымае К. Каліноўскі ў гэтым нумары газеты?
3. З якой мэтай аўтар робіць экскурс у гісторыю?
4. Якую форму выбраў для свайго выдання?
5. «Мужыцкая праўда» — публіцыстычны твор. Якія сродкі, характэрныя гэтаму віду літаратуры, ужыты К. Каліноўскім?

¹ Лапсэсар (г. зн. асэсар) — паліцэйскі чыноўнік у павеце.

ЛІТАРАТУРА НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ (канец XIX—XX стагоддзе)

6. Да каго звяртаецца К. Каліноўскі ў сваім апошнім творы «Пісьмо з-пад шыбеніцы»? Што лічыць найважнейшым для будучыні народа?
7. Якія пачуцці пераважаюць у вершы «Марыська чарна-брова, галубка мая...»? Як раскрываецца асоба аўтара ў гэтым творы?
8. Што вы ведаеце пра гераіню верша? Як склаўся яе лёс пасля паўстання?
9. Прачытайце самастойна чацвёрты нумар «Мужыцкай праўды». Акрэсліце кола праблем, узятых аўтарам.
10. Назавіце творы мастацкай літаратуры, жывапісу, у якіх створаны вобраз К. Каліноўскага.

Пытанні і заданні да раздзела «Літаратура Асветніцтва і Рамантызму»

1. Прыгадайце асаблівасці эпохі Асветніцтва.
2. Пeralічыце ўласцівасці рамантычнага светабачання.
3. Рысы якіх літаратурных напрамкаў спалучае ў сабе п'еса «Ідылія»?
4. Што з'яўляецца агульным для творчасці Я. Баршчэўскага і В. Дуніна-Марцінкевіча?
5. Чаму газету «Мужыцкая праўда», якую выдаваў К. Каліноўскі, называлі «лятучымі лісткамі»?
6. Уявіце сабе, што вы журналіст і вам неабходна ўзяць інтэрв'ю ў даследчыка літаратуры, які вывучае эпоху Асветніцтва. Складзіце пытанні для канструктыўнага дыялога.

Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух у 1864 годзе пацярпеў паражэнне. Царызм жорстка расправіўся з патрыятычнай інтэлігенцыяй, але яму не ўдалося задушыць думкі перадавых людзей Беларусі пра волю, пра адраджэнне сваёй дзяржавы. Нацыянальная ідэя стала вялікім стымулам у развіцці культуры. У беларускай літаратуры другой паловы XIX стагоддзя ўзмацняюцца крытычныя адносіны да існуючых парадкаў. Паказ жыцця з яго штодзённымі сацыяльнымі супярэчнасцямі стаў адметнай рысай новага літаратурнага напрамку — *крытычнага рэалізму*.

Нацыянальная ідэя арыентуе пісьменнікаў на раскрыццё патэнцыяльных сіл народа, на пошук гармоніі ў рэальным жыцці. Гэтым тлумачыцца з'яўленне твораў, у якіх паэтызуюцца творчыя сілы чалавека. Спалучэнне крытычных адносін да грамадска-палітычнага ладу і ўслаўлення хараства роднай зямлі, працавітасці яе людзей складае адметную рысу рэалістычнай літаратуры XX стагоддзя.

Творы Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш., Янкі Купалы, Якуба Коласа, А. Гаруна, М. Гарэцкага прасякнуты імкненнем паказаць людзям сутнасць эпохі: у грамадскім жыцці няма справядлівасці, а беларусы не з'яўляюцца гаспадарамі сваёй Бацькаўшчыны.

Разам з тым беларуская літаратура гэтага часу паказала высокія маральныя якасці селяніна, работніка, інтэлігента — сапраўдных патрыётаў Айчыны.

ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ
(1840—1900)

Ох, дайце ж мне смык,
Каб усюды граў!
Хоць бы сам я знік,
Абы голас даў;
Каб той голас чуць,
Па усей зямлі,
Гдзе людзі живуць,
Гдзе даўней жылі!
Выйшаў бы я ў гай, —
Чык-чырык дуба,
Аж ён граў бы, знай,
Як тая труба,
Што пазве на суд
У астатні час
Увесь Божы люд..
Пазаве і нас.

Ф. Багушэвіч. «Смык»

Як крыві не стане,
Тагды кончу гранне!

Ф. Багушэвіч. «Мая дудка»

Францішак Бенядзікт Казіміравіч Багушэвіч нарадзіўся 9 (21) сакавіка 1840 года ў фальварку Свіраны Віленскага павета. Неўзабаве сям'я пераехала ў Кушляны. У 1861 годзе ён закончыў Віленскую гімназію і паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Пецябургскага ўніверсітэта, але вучыўся там нядоўга. Пакінуўшы ўніверсітэт, Ф. Багушэвіч стаў працаваць настаўнікам у вёсцы Доцішкі (цяпер Воранаўскі раён). У 1863 годзе ён далучаецца да паўстанцаў. Пры сутычцы з царскімі войскамі ў Аўгустоўскіх лясах быў паранены. Пасля разгрому паўстання Ф. Багушэвіч з'ехаў у горад Нежын і там паступіў у юрыдычны ліцэй. На кватэру і сталаванне зарабляў рэпетытарствам.

Пасля заканчэння ліцэя Ф. Багушэвіч служыў памочнікам справавода ў Чарнігаўскім губернскім праўленні, следчым у Чарнігаўскай судовай палатцы, судовым следчым у Кралявецкім і Старадубскім паветах, у Валагодскай губерні. У 1872 годзе ён зноў апынуўся на Чарнігаўшчыне, у 1874 годзе — у Канатопе, дзе працаваў 10 гадоў. У 1884 годзе Ф. Багушэвіч пераязджае ў Вільню і працуе прысяжным павераным у судовай палатцы. Ён быў адвакатам гарадской і вясковай беднаты.

Вялікую ролю ў творчым лёсе Ф. Багушэвіча адыгралі этнограф Ян Карловіч, пісьменніца Эліза Ажэшка. У 1886—1891 гадах ён супрацоўнічаў з польскім часопісам «Край». За мяжой выйшлі яго кніжкі: зборнік вершаў «Дудка беларуская» (Кракаў, 1891) пад псеўданімам Мацей Бурачок, апавяданне «Тралялёначка» (Кракаў, 1892), «Смык беларускі» (Познань, 1894) пад псеўданімам Сымон Рэўка з-пад Барысава. Падрыхтаваны да друку зборнік «Беларускія расказы Бурачка» да гэтага часу не знойдзены. Многія творы Ф. Багушэвіча ў рукапісным выглядзе засталіся ў прыватных бібліятэках.

Беларуская тэматыка ў першай палове XIX стагоддзя распрацоўвалася пераважна пісьменнікамі, якія пісалі на польскай ці адначасова на польскай і беларускай мовах. Ф. Багушэвіч адчуваў і разумеў, што прыйшоў час выказацца па-новаму пра жыццё і лёс свайго народа. Паэзія Ф. Багушэвіча стала голасам, які ішоў з глыбіняў народнай душы. Пісьменнік здолеў стварыць надзвычай дзейсную форму новага **стылю**-спосабу мастацкага выказвання ў літаратуры. Павышаная эмацыянальнасць, напружаная думка, палымяныя звароты да вялікай грамады людзей, кантрастныя змены настрояў — такая форма моўных зносін з сялянскай грамадой была недаступна польскамоўнай літаратуры ў Беларусі. Ф. Багушэвіч гаварыў з народамі на яго роднай мове, выкарыстоўваючы ўвесь арсенал яе сродкаў выразнасці, як роўны з роўнымі. Падкрэсленая выразнасць стварае своеасаблівую форму выказвання, якая складае адметнасць стылю Ф. Багушэвіча: «Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі мае! Вам афяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, да і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя «мужыцкай» завуць, а завецца яна «б е л а р у с к а й».

Паэзія Ф. Багушэвіча прымушае чытача «ўсё абачыць», перажыць, каб узняцца да актыўнага грамадскага жыццядзеяння.

Цяпер зраблю дудку
Ад жалю, ад смутку.
Га! зраблю другую,
Жалейку смутную,
Ды каб так заграла,
Каб зямля стагнала,
От каб як заграла:
Каб слязьмі прабрала,
Каб аж было жудка,
От то мая дудка!..

Ф. Багушэвіч імкнецца стварыць паэтычны вобраз, у якім спалучаецца ачышчальная энергія галашэння, грамадзянскага болю і гневу, рамантычнага парывання ў будучыню. Вялікае значэнне пры гэтым надаецца ў яго творах гука-інтанацыйнай аранжыроўцы твора. Асобныя цыклы («Песні», напрыклад) нагадваюць цэласны музычны твор, у якім агульны малюнак чалавечага жыцця складаецца з розных рытмаў і мелодый народнай сямейна-абрадавай паэзіі, пачынаючы са сватання і канчаючы прасветленай жалобнай мелодыяй.

Ідэалы Ф. Багушэвіча былі скіраваны ў будучыню і звязаны з традыцыйнай народнай культурай — з матывам пошукаў крыніц з жывой вадой:

Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.

Ф. Багушэвіч добра ведаў, што крыніцы духоўнай чысціні і сілы трэба шукаць у народнай культуры. Патрэба ясных адказаў на важнейшыя пытанні, звязаныя з пабудовай новага грамадства, падштурхнула пісьменніка да сінтэтычнага выкарыстання розных жанравых формаў. Лірычны роздум ці выказванне, з якога звычайна пачынаецца апавед, спалучаецца з хранікальнай кампазіцыяй.

У вершаваным апавяданні «Быў у чысцы» гэты прыём дае магчымасць параўнаць дарэформенную і паслярэформенную рэчаіснасць. Селянін Мацей у час свайго падарожжа ў замагільны свет пераканаўся, што старым і новым кручкатворам вартае месца — гэта пекла ці хаця б чысцёц. У вершаванай аповесці «Кепска будзе!» сацыяльная рэальнасць нагадвае пекла ці жудасны сон змучанага хваробай чалавека — тут няма патрэбы ў спусканні ў падзямелле. Аліндарку дастаткова было адной сустрэчы з асэсарам, каб апынуцца «на этапах», каб трапіць нізашто ў астрог.

У творах Э. Ажэшкі трагічная дарога ні да чаго не прыводзіць. Драматызм сітуацыі ў творчасці Ф. Багушэвіча мае іншую трактоўку:

Зямлі родненькай, знаць, няма у вас,
Ні вуголчыка, ні прытулачку.
А тут вецер дзьме горшы раз у раз,
Леціць жа вы без ратуначку!..

Тым не менш хмаркі — алегарычны вобраз лепшых сыноў і дачок беларускага народа, — паміраючы, нясуць жыццё — «усяму жыццё, сабе толькі крэс». Пісьменнік раскрыў веліч і самаахвярнасць чалавека з сацыяльных нізоў, здольнага ўзяць на сябе клопат пра жыццё прыніжаных і абяздоленых. Гэтая праграма з'яўляецца нацыянальнай беларускай дактрынай (навукай) людскасці. Ф. Багушэвіч змалку засвоіў гэтую навуку разам з беларускай мовай, разам з беларускай калыханкай, якую ён таксама ўзбагаціў новым сэнсам:

Люлі, сыноч, люлі, люлі...
Бо ўжо курачкі паснулі.
Ой, не будзь ты лепей панам,
Ні вялікім капітанам,
Будзь, чым матанька радзіла,
Каб у госці не хадзіла,
Каб век з табой векавала,
Гаравала, працавала...
Люлі, сыноч, люлі, люлі!

- ?
1. Знайдзіце ў тэкстах твораў Ф. Багушэвіча выслоўі, у якіх адлюстравана беларуская навука жыцця, пракаменціруйце іх.
 2. Пабудуйце ўласнае выказванне: «Беларуская дудка Мацея Бурачка».

МАЯ ДУДКА

Эх, скручу я дудку!
Такое зайграю,
Што ўсім будзе чутна
Ад краю да краю!
Ой! то будзе гранне,
Як на павітанне
І як на вяселле,
Нядоўга тыкеле!¹
Прэндка² скончу песні...
Покі дудка трэсне,
Ці паглохнуць людзі,
Ці высахнуць грудзі,
Сілы надарвуцца
На радаснай дудцы,
І выцякуць слёзы
На сухія лозы...
Выйдзе душа парай,
Падымецца хмарай,
Туманом па рэчцы,
Расой разліецца,
Каласочки зроста,
Каб жыта ўдалося.
А хлеб з'ядуць людзе,
І зноў сляза будзе.
Ну, дык грай жа, дудка,
Каб жа была чутка,
Каб аж вушы драла;
Каб ты так іграла,
Каб зямля скакала!
Зайграй так вясёла,
Каб усе у кола,

¹ Тыкеле — толькі.

² Прэндка — хутка.

Узяўшыся ў бокі,
Ды пайшлі у скокі,
Як віхор у поле —
Аж выючы з болю,
Каб аж рагаталі,
А усё скакалі...
Каб скакалі горы,
Як фаля на моры,
Як паны на балі,—
Каб вот як скакалі!
Каб аж пыл курыўся,
Каб свет заваліўся
Ды усё круціўся,
Як ў нашага брата
У п'янога хата...

Га! Чаму ж не граеш?

Хіба ты не знаеш,
Не ведаеш хіба,
Што, як тая рыба
Ды на лёдзе б'ецца,
Так вот я, здаецца,
Сорак гадоў б'юся,
Ніяк не звярнуся,
Ніяк не натраплю
Вадзіцы хоць каплю,
Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.
Грай, вясёла ж грай
Альбо долю дай!..

.....

.....

Енчыш безумолку!

Не, не будзе толку!

Кіну ж дудку тую,
А зраблю другую.

Цяпер зраблю дудку
Ад жалю, ад смутку.
Га! Зраблю ж другую,
Жалейку смутную,—
Ды каб так заграла,
Каб зямля стагнала,
От каб як заграла:
Каб слязьмі прабрала,
Каб аж было жудка,
От то мая дудка!..
Вот зрабіў такую!
Дай жа папрабую...

Ну, дык грай жа, грай жа,
Усё спамінай жа...

Штодзень і штоночы
Плач, як мае вочы,
Над народу доляй,
І плач штораз болей.
Плач так да астатка,
Галасі, як матка,
Хаваючы дзеці,
Дзень, другі і трэці
Іграй слёзным тонам
Над народу сконам!
Каб ты так іграла,
Каб немарасць брала.
Як слязы не стане,
Заціхне ігранне,—
Кінь наўкола вокам,
Дык крывавым сокам —
Не слязой — заплачыш,
Як усё абачыш.
Як крыві не стане,
Тагды кончу гранне!

1. Як мяняецца інтанацыя верша ў працэсе раскрыцця аўтарскіх адносін да рэчаіснасці? Праілюструйце свой адказ выразным чытаннем адпаведных урыўкаў.
2. Якую жыццятворную мэту ставіць Ф. Багушэвіч перад сваёй паэзіяй, увасобленай у мастацкім вобразе дудкі?
3. Як разгортваецца логіка аўтарскага выказвання ў творы?
4. Якія гістарычныя падзеі, на вашу думку, абумовілі трагедыйнае светаадчуванне ў вершы?

КЕПСКА БУДЗЕ!

Як я толькі нарадзіўся —
 Бацька сказаў: «Кепска будзе!»
 Ну дык жа ж не памыліўся:
 Здзекавалісь Бог і людзе.
 А чым кепска? — бо на марцы
 Я радзіўся (пост праўдзівы,
 Цяжкі месяц гаспадарцы.
 Як пражыў хто, — будзе жывы).
 Пераеўся хлеб да крышкі,
 Бульбы толькі як пасеяць,
 І прыварку¹ ані лыжкі,
 І скаціна — хоць развеець;
 Ні саломкі, ні то сена,
 Хоць бы на раз для скаціны;
 А тут дроў ані палена,
 А тут яшчэ нарадзіны!
 Трэба ж бабе бохан хлеба
 І гарэлкі ж трэба пляшку,
 Яшчэ ж хрысціць хлопца трэба...
 Вот і думай, як сярмяжку
 Нясці жыду пад заставу²
 Ці прадаць каня, кароўку?

¹ *Прыварак* — мука вышэйшага гатунку, грачаная, гарохава, бабовая.

² *Пад заставу* — у залог, пад заклад.

«Сеў, — казаў ён, — я на лаву,
 Узняўшыся за галоўку,
 І заплакаў, аж заліўся,
 Так, як бацьку пахаваўшы...
 Кепска зрабіў, што радзіўся,
 Кепска будзе, свет пазнаўшы!»
 Ці то слова йшло урокам¹,
 Што сказаў у кепскім часе,
 Ці хто кінуў такім вокам?..
 Ну і доля ж удалася!
 І збылося ж бацькі слова!
 Вот у тыдзень вязуць гэта
 Хрысціць мяне да **М а к р о в а**
 Кумоў двое і кабета.
 У **А б о р к а х** мост сарвала,
 А я ж быў — чуць жывы, слабы.
 Рада — ў раду, на тым стала,
 Што ахрысцяць з вады бабы.
 З **Б е р а з і н ы** жменяй вады
 Кума сама зачарпнула,
 Паматала сюды-туды.
 Трэйчы на мяне лінула.
 «Вот і хрэст увесць тут, — кажа, —
 І ксёндз хрысце гэтаксама,
 Толькі яшчэ чымсь памажа,
 А хлопцу ўсё роўна — яма!
 Хоць бы жывым хоць давезці,
 Каб дарогай не сканала, —
 Скажуць — кепска вязла гдзесьці
 Або туга спавівала!..»
 Гэтак мяне пахрысціўшы,
 Вязуць назад ужо да маткі,

¹ *Урокі* — няшчасце, хвароба, пашкоджанне, выкліканыя дрэнным словам ці благім вокам.

Вочы добра пазаліўшы,
 Ледзьве уняслі да хаткі.
 Закусіўшы тут як трэба,
 Пакумаліся, і квіта:
 Баба ўзяла бохан хлеба,
 Пляшку водкі, торбу жыта;
 Разышліся і паснулі.
 Матка ж мяне калыхае:
 «Люлі,— шэпча,— сыноч, люлі...»
 А як зваць? — сама не знае.
 Вот назаўтра спазарання
 Бяжыць матка да кумошкі
 Ды пытае: як празванне
 Далі сыну? Лёну трошкі
 Тут прынесла пры здарэнню,
 Трошкі сала, круп са жменю...
 А кума ж была праворна:
 Хоць што збрэша — не запнецца;
 Круце сабе ў сенях жорна,
 Трэба ж салгаць! Куды ж дзецца?
 «Імя,— кажа,— твайму сыну
 Ксёндз хацеў даць па кантычцы¹,
 Думаў ён, можа, з гадзіну,
 Узяў ксёнжку, як стаў рыцца,
 Дык даў потым з каліндарка»².
 Матка прандзей з хаты ў сені,
 Як бы цівун гнаў па карку,
 Усё шэпча то імене:
 «Аліндарку, Аліндарку!»
 Прыляцеўшы так дадому,
 За калыску узялася
 І зрадзела, як святому,
 Што аж слязьмі залілася.

¹ *Кантычка* — зборнік каталіцкіх царкоўных песень.

² *З каліндарка* — з календара.

І калыша, і галосе:
 Надта імя спадабала,
 Надта добрае здалося,
 Што такога і не знала!
 Вот і клікаць мяне сталі
 Скаліндаркай, Аліндаркай...
 Ну, як зналі, так і звалі.
 Але вот што з гаспадаркай?
 Наперш конь здох таго ж лета,
 І цялушка, як лань, пала...
 Матка ж, ведама, кабета,
 Затужыла і запала,
 Гадкоў зо тры пацягнула,
 Ў марцы й ручанькі згарнула.
 (А ўсё ў марцы, трэба ж гэта!
 А разумная была кабета!)
 З таго гора бацька бедны
 Стаў маркотны, як магіла.
 Было сядзіць такі бледны...
 «Што ж ты гэта нарабіла?!»
 Гэтак скажа і заплача.
 (Хто ж пачуе, хто забача?)
 Потым дай памалу сватаць;
 Трэба ж, ведама, жаніцца,
 Каб было каму палатаць,
 Каб было у што змяніцца,
 А так усё памарнела:
 Куры, гусі, навет свінне.
 І свіння дзяцей паела,
 І карова марне гіне...
 Увосень давай шукаць пары,
 Ды ніводная не хоча;
 Аднэй бедны, другой стары,
 Трэця, чорт ве — што тароча:
 «Аддай,— кажа,— Аліндарку
 Куды-кольвек хоць на людзе,

Сядзь на нашу гаспадарку,
Тагды выйду, добра будзе!»
Бацька кідаўся зо тры тыдні,
Яшчэ горай зажурыўся,
Прадаў сякі-такі злыдні¹,
Разлайдачыўся, распіўся
І умёр так пад гародам,
Устраміўшы ў плот галоўку!
Шапку найшлі аж за бродам,
І у шапцы залатоўку.
А назаўтра прывёў соцкі
Асэсара, паноў трое.
Труп той зрэзалі на клёцкі...
(А ў марцы ж было й тое!)
Мяне цётка, у апеку
Ўзяўшы, трошкі падрасціла
Ды якомусь чалавеку,
Як за сына, адпусціла.
Незадоўга змёрла цётка,
Я стаў круглая сіротка.
Ці гдзе днюю, ці начую.
А ўсё бяду сваю чую!
Пастухі збяруцца ў гаю,
Пяюць песні ля бярозы,
А мне чагось, сам не знаю,
Смутна, цяжка, цякуць слёзы.
Рос я гэтак за вачыма,
Ужо трэйчы спавядаўся,
Калі зімой да айчыма
Ды ураднік заблукаўся.
Я сяджу сабе на печы,
Пляту лапці, ўю аборы,
Ён паказуе праз плечы:

¹ Злыдні — злыя міфалагічныя істоты; тут — дробныя рэчы ў побыце бедняка, транты.

«Што-то сын твой, — кажа, — хворы?»
«То не сын! — айчыю той кажа. —
Ўзяў сіротку; дзякуй Богу,
Добры ўдаўся: позна ляжа,
Рана ўстане і адлогу¹
Не запусце... спагядлівы;
Маю сына, хоць не родны.
Ажаню, як буду жывы,
Будзе Богу й людзям годны!»
«А лет сколькі?» — той пытае.
«Дваццаць, — кажа, — мусіць, мае?»
«А зваць як?» — «Да Каліндарка!..
Ратнік піша усё шпарка.
Як радзіўся, гдзе хрысціўся?..
Пісаў, пісаў ды паехаў!
Бацька яго угасцілі,
Далі торбачку гарэхаў...
После таго, так не далей
Як у тыдзень, і асэсар
Шусць у хату (і з мадаляй).
«А гдзе, — кажа, — той пасэсар,
Твой Ліндарка, ці як звецца,
Што хаваецца з някруцтва,
Пляцець лапцікі на печцы?..
Ашуканства, баламуцтва!..»

А я ж ехаць меў па дровы,
Бацька клінуў, іду ў хату...
А асэсар — той — здаровы!..
Лясь мне ў морду, потым тату.
Я ж узяў яго за грудзі
І піхнуў лыбом у дзверы.
Ён як раўкне: «Гэй вы, людзі,
Тут разбой! Прыміце меры!..

¹ Адлога — ворная зямля, поле.

Тут рыштант, брадзяга скрыты,—
Вот і лэб калісь быў брыты,—
Вяжы ўсіх, нараджайся!..»
Мяне лясь! «Ты хто? Сазнайся!..»
«Скаліндар,— кажу,— сірота!..»
Пацягнулі па дарозе,
Завязалі і варота,
Мы ж спыніліся ў астрозе...

Астрог, братцы, паглядзеўшы
Мімаходам, выглядае
І нічога: шык, не еўшы,
І ў астрозе не бывае,
Але лепшы ў хаце голад,
У дарозе велькі холад,
Найцяжэйша праца ў полі,
Як у той астрожнай долі!
Відзеў пташку я у клетцы,
Як галоўкай потым б'еца,
Аж скрыдэлкам затрапоча —
І сканае... жыць не хоча.
Раз лісіцу, адкапаўшы,
Прывязалі мы да кола:
Стала ж грызці што папаўшы,
Сабе бруха распарола,
Растрыбушылась на часці,
Каб не жыць так, хоць прапасці.
Нашто — гадзіну, мядзянку,
Пусці ў шклянае начынне,—
Сама сябе без прастанку
Будзе жаліць, покі згіне!..
Як ужо ж скаціна тая
Або гадзіна праклята
І та цану волі знае,
Што ж для нашага-то брата,

Меўшы розум не скацінны,
Як знаць волю мы павінны?..
А ў астрозе ж няма волі,
Ні ў чом няма і ніколі!
У жалезе тыя дзверы,
Пры дзвярах стаяць жаўнеры,
А народ усё сярдзіты —
Так як бы яшчэ не сыты
Людскіх слёзаў, мукі, энку;
Не гавораць памаленьку,
А ўсё зыкам, а ўсё з лайкай,
А ўсё з боем, ўсё з нагайкай.

У дзядзінец нас як пхнулі,
Дзвярмі тымі як грукнулі,
Дык і свет мне тым закрыўся,
Як бы у труну забіўся...
Зараз старшы ўзяў за плечы,
Хляснуў трэйчы, так, без рэчы,
Ключы кінуў: «У халодну!»
І аблаяў матку родну.
Нас піхнулі, як у яму,
У цёмну хату чварагранну¹,
Далі хлеба, вады меру
І запёрлі, як за веру
У цямніцах калісь гэта
Замыкаліся ад света.
Цёмна, зімна... Прытуліцца
Няма куды! А каганец,
Як бы губка, толькі тліцца...
Заспявалі мы ражанец².
Пяём, плачым, аж галосім,
Божай ласкі — Праўды просім!

¹ Чварагранну — чатырохкутную.

² Ражанец, ружанец — пацеркі, якія перабіраюць у час малі-твы.

Ё такім енку, са слязамі
 І паснулі у той яме!
 Абудзіўся я з здзіўнення:
 Глядзіць ё шчэлачку праменне!
 Я падумаў: ласка ж Божа
 І сюды пралезці можа?
 Аглядаюся вакола,
 Як бы шукаў і тут Бога.
 Мне зрабілася вясёла,
 Не баюся я нікога,
 Зноў ражанец: «Bug usieczka»¹
 Бляю сабе, як авечка,
 Калі бразць ключом у дзверы,
 І крычыць хтось: «Гэй, вы, зверы,
 Вы, бунтоўнікі, паскуды,
 Выбірайцеся адсюды!
 Тут важнейшым трэба сесці,
 Вас у вобшчу здадзім гдзесьці!...»
 Павялі нас аж на гору...
 Па якомусь калідору...
 Дзверы, дзверы, ё дзверах дзюрка
 І у кожнай жа хвігурка
 Як бы тая ж выглядае,
 Гдзе ні глянеш, усё ж тая:
 Блішчаць вочы, твар, як гліна,
 І абросшы, як скаціна...
 У турме, як у тым гробе,
 Ё адну твар усіх паробе!
 Ішлі, ішлі гэтак з гоні.
 А смрод такі, што ад воні
 Мне аж дух у грудзях спёрла,
 Як бы цісне хто за горла.
 Тут нам хату паказалі,
 Упусцілі, развязалі,

¹ *Bug usieczka* (пол.) — Бог мой ратунак; пачатковыя словы каталіцкай малітвы.

Вады далі, трохі хлеба
 І запёрлі зноў як трэба.
 Тут народу шмат сядзела.
 Глянуў я — душа самлела:
 Як падушкі, у іх твары,
 Ё хаце пуста, толькі нары.
 Ляжаць усе, з нас рагочуць,
 Навет мейсца даць не хочуць.
 «Давай,— кажа,— хоць на пляшку;
 А не даўшы, дык парашку
 Цёнгле¹ ты выносіць мусіш,
 А ўжо хлеба, дык не ўкусіш,—
 Мы табе наб'ём аскаму,
 Покі вернешся дадому!»
 Я спалохаўся, баюся:
 «Войча наш!» — кажу, маюся...
 Бог даў спомніць: залатоўка
 Гдзесь была ё кашулі ўшыта,
 Што дала калісь жыдоўка,
 Што падвёз у млын ёй жыта.
 Прэндка сарваў тую лату,
 Кінуў злоты той на хату...
 І не ўгледзеў, як хапілі,
 Толькі відзеў — водку пілі.
 Тагды сталі нас пытацца,
 Ці застаўся хто у хатцы?
 Адкуль, за што пасадзілі,
 Па якіх турмах хадзілі?
 Іншы вуча, на пытанне
 Даць якое паказанне:
 «Кажы,— кажуць,— знаць не знаю,
 Чый я ёсць, з якога краю.
 Малым быўшы, сляпых вадзіў;
 А падрасшы, і сам браздзіў;

¹ *Цёнгле* — заўсёды.

Не прыпісаны да сказкі¹,
І так живу з Божай ласкі.
Бог мой бацька, зямля матка;
Знаць не знаю» — уся гадка!
Так да марца сядзім ціха,
Не чуваць добра, ні ліха,
А у марцы шлюць бумагу,
Каб дастаўлена брадзягу,
Супраціўніка уласці,
Улажэння першай часці,
Што мянуецца «Ліндарам»
Ды йшчэ б'ецца з асэсарам,
Ды каб быў ў ланцуг закуты,
На нагах каб былі пумы,
Праважацелі каб срогі²,
Каб не сходзілі з дарогі,
А каб проста да начала...
І ці мала там пісала?

Вот назаўтра рана-рана
Нам адзежка наша дана;
Паскідалі мы сярмягі,
Салдат узяў дзве бумагі,
Нас звязалі — і ў дарогу!..
Я падумаў: «Дзякуй Богу!
Хоць нас слоначка сагрэе!
Вецерчык на нас павее!
Можа, дожджык срыбны змоча!
Можа, пташка засвяргоча?..
Аж заплакаў я, здрадзеўшы!
От, здаецца б, і не еўшы
Быў бы сыты на свабодзе,
Як той кролік у гародзе.

Тут, здаецца, і сканаў бы,
За свабоду жыццё б даў бы!»

Скаўроначкі¹ Бога хваляць,
А пастушкі агонь паляць,
А і слоначка прыгрэла,
Аж мне ў душы паяснела.
Да палудня ішлі гэтак,
Пры дарозе шмат і кветак:
То пралескі, то сасонка,
Выгравае Божа слонка!
Так пад вечар ў мейсцы сталі,
У халоднай начавалі, —
Было позна. Заўтра зрання,
Якраз у дзень Звеставання²
Клічуць мяне да дапросу
(Задаваць-то ужо чосу!).
Той судзебнік маладзенькі,
Такі быстры, хоць маленькі,
Ўсё пытаецца ды піша
І нагой усё калыша.
Як спытаўся мяне, хто я?
Я і спомніў сабе тое,
Як вучыў там той з астрога:
«Знаць не знаю я нічога!»
І старога тут клікнулі,
Папыталіся, раскулі
І дадому павярнулі.
А мне кажа: «Ты, брадзяжка,
Сакрыў званне, будзе цяжка:
Сорак розаг, потым роты!
Скажы лепей — адкуль, хто ты?»

¹ Сказка — рэвізская сказка; спіс асоб падатковага стану, які складаўся пры рэвізіі-перапісе.

² Срогі — строгі.

¹ Скаўроначкі — жаваранкі.

² Звеставанне — веснавое свята 25 сакавіка.

А ўсё піша, піша, піша
 І нагой усё калыша.
 Пісаў, пісаў, даў другому,
 І сам пайшоў кудысь з дому.
 Мяне зноў жа да астрогу,
 Толькі цяпер, дзякуй Богу,
 Адзінокі я застаўся.
 Айчым плакаў, як жагнаўся.
 «Помні,— кажа,— мяне, сыну,
 А я хіба што сам згіну,
 А цябе вярну да вёскі,
 Хіба б ужо гнеў быў Боскі
 Або б Праўда гдзесьці змёрла!
 Вырву цябе ім із горла:
 Бог паможа, проці сілы
 Праўда выйдзе, як з магілы!»
 Сказаў гэта, пакланіўся
 Ды ізноў слязьмі заліўся.
 І мне стала ў вачах цьмяна,
 Зашчымела ў сэрцы рана,
 Як бы штосьці адарвала,
 Сам не знаю, што мне стала?
 Калі гляну, ачунеўшы,—
 Я ў шпіталі, захварэўшы...
 Галава мая абрыта,
 Твар вадой ці чым абліты,
 А піць хочацца... здаецца,
 Рэчку б выпіў, каб пры рэчцэ!
 Так я праяжаў тры тыдні,
 Прадаў усе свае злыдні;
 Надта есці стаў памногу
 І паправіўсь, дзякуй Богу!
 Я ж тут ляжу, і ні рэчы,
 Што там стары гаспадара.
 А ён торбу ўзяў на плечы,
 Па начальству просьбы жара!

Трэйчы Вільню, сем раз Ліду
 Ён адведаў. Трэба ж ведаць,—
 Прысягнуў, покі я выйду,
 Навет дома не абедаць!
 Раздабыў усе паперы,
 Запісаў мяне у сказку...
 Што і бацька б, можа, шчэры
 Не зрабіў такую ласку.
 Так увосень, ў замарозкі
 Прывялі мяне да вёскі,
 Пазбіралі шмат суседаў!..
 Кожны гаварыў, што ведаў:
 Як я тут, калі радзіўся,
 Як і бацька мой жаніўся...
 Паказалі усё чыста,
 І што імя мне Каліста,
 Што завуць мяне Ліндарка
 Так, на смех, што чыста гол,
 Як ліндар¹ што на фальварку:
 Весь маёнтак — ён ды вол.
 Асэсар быў ужо новы,
 Чалавечак так, нічога,
 Якісь ціхі, нездаровы
 І цярплівы... хваліць Бога!
 Пасля таго праз паўгоду
 Ён марцы ж мяне на свабоду,
 Дзякуй Богу, адпусцілі
 У той дзень, як і хрысцілі.

?

1. З якой сітуацыі пачынаецца сюжэт у вершаванай апавесці «Кепска будзе!»? Хто і калі ўзяў апеку над сіратой Аліндаркам? Калі ўлада зацікавілася яго жыццём?
2. Вызначце этапы з хронікі жыцця Аліндаркі. Як фарміруецца яго характар і адносіны з людзьмі на волі і ў турме? Якія духоўныя каштоўнасці засталіся для яго вышэйшымі і непарушнымі?

¹ Ліндар — арандатар.

3. Параўнайце выказванні бацькі ў пачатку паэмы і Аліндаркі ў канцы твора. Якія змены адбыліся ў светапоглядзе сына?
4. Якія рысы нацыянальнага характару адлюстраваны ў вобразе айчыма?

БЫЎ У ЧЫСЦЫ¹

Раз у дзень задушны², якраз апаўночы,
Іду я дадому... а цёмна і ўюга —
Не каб заліўшы саўсім ужо вочы,
Але так, у меру падвыпіўшы туга;
Іду і мяркую: ці то цяпер шчасце,
Як паноў не стала, ці то была доля?
І лічу на пальцах: паншчызны дванасце,
А гадоў да трыццаць, як настала воля...
Там быў аконам, камісар і цівун,
Намеснік, ляснічы, хмістрыня, паны.
І кожны меў права узяць за бізун,
І кожны меў права да нашай спіны...
А цяпер?.. Ой, штосьці кепска выходзе,
Цяпер ці не болей настала паноў?!
Не надта свабодна у гэтай свабодзе,
І давай я лічыць паноў новых ізноў:
Стараста, соцкі, пісар, старшыня,
Пасрэднік, ураднік, асэсар і суд,
З'езд міравы, прысутства і сход...
Аж паднялася са страху чупрына,
Аж пальцаў не стала на весь гэты шчот,
А пальцамі ж трэба карміць гэты люд!..
Іду... калі, шусць, як маланкай спаліць,
Стаіць, так якраз, што умёр, аканом.

¹ Чысцец — месца паміж раем і пеклам, дзе, паводле вучэння каталіцкай царквы, душы грэшнікаў рознымі выпрабаваннямі ачышчаюцца ад грахоў.

² Дзень задушны — дзень памінання продкаў.

Прыгледжуся — ён, тыкі ён і стаіць,
І стрыжаны ж вус, і стаіць з бізуном...
Схудаўшыся толькі: скура ды косць.
А белы весь чыста, белы як снег,
Толькі на сэрцы плямачкі ёсць
І плямкі на пальцах — мусіць, то грэх?..
«Браціку,— кажа,— браце Мацей!
Ратуй маю грэшную душу
З чысца, з рук подлых чарцей,
Альбо навекі загінуць я мушу!
Дваццаць пяць лет, што у чысцы я пёкся,
Усе грахі выбыў, усіх жа адрокся,
Толькі на сэрцы вот грэх, як смала,
Прыліп да мяне і не змыты;
То за жонку тваю: саграшыў, як жыла,
За цябе, што нявінне быў біты.
Ох, ідзі ты са мной, зачарпнуўшы вады,
Аж да чысцу таго, аж на дне,
І выбач ты мяне, што, як быў малады,
Твая жонка-краса спадабалася мне.
І палій ты вадой мне на сэрца, Мацей,
Буду Бога маліць за цябе, за дзяцей!»
Я заплакаў з жалю, але думаю: досць
Нацярпеўся і ён, балазе што жывы,
Гэтак ссох ад агню — толькі скура ды косць.
Пайду ў чысцец я той, пагляджу на дзівы!
І дзівы ж, браце мой, у тым чысцу, але!
Чэрці кормяць смалой і гатуюць ў смале,
І цягаюць, і рвуць, запрагаюць у воз,
Кручком цягнуць кішкі і зубамі за нос,
Вочы колюць ражном, пазурамі рвуць твар,
Скрабуюць скуру нажом, як на боты тавар.
І каго ж тут няма? — тут і пан, і жабрак,
Ганарал і салдат, аканом і мужык.
А што баб і дзявок — сказаць так —
Ўтрое больш, як мужчын ёсць на лік,

Хто за што, а як баб — дык найбольш за язык.
 Языкі ж даўжыні — так, як добры ручнік.
 Іх і паляць смалой, і нажамі скрабуць,
 І ніяк дабяла прапаліць не магуць.
 Надта шмат маладых, што дурылі мужоў;
 Чараўніц а і зводняў старых,
 Тут я шмат і знаёмых найшоў,
 Але так не чапаў ужо іх.
 З мужыкоў тут не надта каб шмат,
 А ўсё больш дык багатых паноў.
 На зямлі адцярапеўшы, наш брат
 На той свет, як па масле, пайшоў,
 А панам дык і трудна цярапец
 Без прывычкі, дык стогнуць, аж страх!
 Глянеш, пан, як, здаецца, мядзведзь,
 А чорт дышлам запрог і трах-тарарах,
 Бічам б'е, ражном пора у тыл,
 Морду круце набок і за кудлы трасе;
 Стук і крык, аж віхор круце пыл,
 Так пан чортавы воз той нясе.
 Там паны і муруюць й аруць,
 Вымятаюць і свінні пасуць,
 А смалу дык, як мёд, там жаруць,
 А камення, як горы, нясуць, —
 Усё ў пекле каб дно як зрабіць,
 А ўсё толку няма іх работы нігдзе:
 Тут яны робяць усё, абы збыць,
 І там ім гэтак работа ідзе.
 Я ж то думаў, што ксяндзоў тут няма.
 Калі зірк! аж і ксёндз тут сядзіць:
 Чорт яго аблажыў грашыма,
 Запаліў у грашах тых, і ксёндз так гарыць.
 А другі дык вісіць, але як? —
 Дык і стыдна мне вам гаварыць,
 А са стыду чырвоны як рак,
 Вочы жмура, як кот, і гарыць.

А тут баба яго так кляне
 Ды так лае з астатніх жа слоў,
 Што, каб гэтак хто лаяў мяне,
 Я б яго з свету даўно перавёў.
 Станавы, старшыня і тый тут.
 Тым дык чорт усё грошы збярэ,
 Скруце цвёрды круцель або жмут
 Ды ў горла запрэ і даўбешкай пярэ;
 Каласірам¹ ці чым там паліў,
 І жмут той у горле агнём запаліў...
 Але ж і ёсць там народу, аж цьма!
 І роду ўсякага, і стану, і веку,
 Хто не жыў на зямлі, таго тут няма;
 Няхай Бог сцеражэ там быць чалавеку!
 Ледзь я прайшоў аж у тую кануру,
 Гдзе аконам Бізуньскі цярапіць.
 Чорт і яго запрагае у фуру.
 Спацеўшы бедны, а енча: «Дай піць!»
 Я брызнуў крапідлам на твар,
 Ён аж зрадзеў, як дзіця,
 Як хапіўся рукой за той каламар²,
 Што узяў я з вадой яму для піцця,
 Дык высахла зараз вада аж да дна;
 Ён стаў такі светлы, як гэты дымок,
 Стаў нікнуць, засталася пара адна,
 І знік так, як нікне на слоньцы аблок.
 Не помню, як выйшаў я з чысцу таго,
 Праснуўся у хаце на печы аж днём.
 Усе кругом плачуць, не ведаць чаго,
 А пале мяне, дык так, як агнём!
 Трашчыць галава, баляць усе косці,
 І надта вады зажадалася піць.
 Напіўся і зноў паў я у млосці!..
 От давялося ж у чысцы мне быць!

¹ Каласір — газа.

² Каламар — чарніліца; тут у сэнсе конаўка або іншая пасудзіна.

?

1. Якія сацыяльныя тыпы паказаны ў чысцы? За якія грахі душы пакараны?
2. Адзначце рысы і функцыі жанравай формы ў вершы.
3. Прачытайце ўголос урыўкі, на вашу думку, найбольш эмацыянальна напружаныя.
4. Акрэсліце стаўленне пісьменніка да сацыяльных тыпаў у тагачасным грамадстве.

У вершы «Быў у чысцы» Ф. Багушэвіч выкарыстаў матыў падарожжа ў замагільны свет. Адлюстраваная сітуацыя дае магчымасць паказаць мноства сацыяльна-псіхалагічных тыпаў, характэрных для беларускай рэчаіснасці канца XIX стагоддзя.

У вершы «Калыханка» таксама выкарыстана па-ноўму традыцыйная жанравая форма. Песня-маналог беларускай маці-сялянкі стала формай роздуму пра жыццёвы шлях сына, пра яго маральны выбар і вернасць Бацькаўшчыне, сваёй маці і роднаму дому. Чытаючы верш «Калыханка», прасачыце логіку развіцця матчынага наказу.

КАЛЫХАНКА

Люлі, сыноч, люлі, люлі!
 Усе курачкі паснулі,
 Ой, паснулі і курчаткі
 Пад скрыдэлкам сваёй маткі;
 А ты чаго не спіш, сынку,
 Як бы чуў ліху гадзінку?
 Можа, будзеш калі панам
 Ці вялікім капітанам,
 А як матка прыйдзе ў госці,
 Ой, то будзе ёй радосці...
 Сядзе матка ў кут на лаве,
 Сын хлеб-соль прад ёй паставе,

Ручкі, ножкі пацалуе,
 Памілуе, пажалуе;
 Пачастуе мядком сытным,
 Блінком мякенькім падсітным,
 Піражочкам і з начынкай,
 Верашчачкай гарачынькай...
 Люлі, сыноч, люлі, люлі...
 Бо ўжо курачкі паснулі.
 Ой, то будзе рада матка,
 Хоць і простая салдатка,
 А усякі шапку здыме,
 Як дазнаецца аб сыне.
 Люлі, сыноч, люлі, люлі...
 Бо ўжо курачкі паснулі.
 Можа, будзеш калі панам
 Ці вялікім капітанам,
 Людцоў Божых будзеш біці,
 Цяжка будзе ў свеце жыці,
 Будуць клясці, як ліхога,
 Прасіць смертанькі ад Бога.
 Люлі, сыноч, люлі, люлі...
 Бо ўжо курачкі паснулі.
 Тагды матка прыйдзе ў госці,
 Сын выкіне стары косці,
 Жабруючы, пойдзе ў вёску,
 Будзе прасіць Матку Боску,
 Каб забыцца ей аб сыне,
 Каб не ведаць, гдзе ён згіне.
 Люлі, сыноч, люлі, люлі...
 Бо ўжо курачкі паснулі.
 Ой, не будзь ты лепей панам,
 Ні вялікім капітанам,
 Будзь, чым матанька радзіла,
 Каб у госці не хадзіла,
 Каб век з табой векавала,
 Гаравала, працавала...

Люлі, сыноч, люлі, люлі!
Усе курачкі паснулі,
Ой, паснулі і курчаткі
Пад скрыдэлкам сваей маткі!..

?

1. Якой беларуская маці бачыць у «Калыханцы» будучыню свайго сына?
2. Якія выгоды можа набыць і што можа страціць сын, стаўшы «панам ці вялікім капітанам»?
3. Які наказ гучыць у матчынай калыханцы?
4. Акрэсліце новы змест, укладзены аўтарам у песенную форму традыцыйнай калыханкі.
5. На якім шляху сын можа стаць ворагам сваіх родных і блізкіх?

ХМАРКІ

Хмаркі цёмныя, мае братанькі!
Вецер гоне вас без дарожанькі,
І нігдзе ж для вас няма хатанькі...
Адпачынеце аж у Божанькі!

Гдзе радзіліся, гдзе ж вы, хмарачкі,
Гдзе «т у т э й ш ы м і» называліся?
Леціце усё так, як ярачкі¹...
Хоць бы трохкі гдзе затрымаліся!

Зямлі родненькай, знаць, няма у вас,
Ні вуголчыка, ні прытулачку.
А тут вецер дзьме горшы раз у раз,
Леціце жа вы без ратуначку!..

Летучы, слязой зямлю росіце,
Аж шумяць лісткі, зелянее лес;
Уміраючы, жыццё носіце,
Усяму жыццё, сабе толькі крэс²!

?

1. Якой настрабасцю вылучаецца верш «Хмаркі» на фоне «Калыханкі» і іншых песняў цыкла?
2. Якія падзеі часоў маладосці аўтара адлюстраваны ў песні «Хмаркі»?
3. Раскрыйце эмацыянальны змест зваротка «мае братанькі» і эпітэта «тутэйшыя».
4. Пра якія падзеі напамінае алузія ў апошняй строфе? Як Ф. Багушэвіч ацэньвае ролю паўстанцаў 1863 года ў гісторыі Бацькаўшчыны?
5. Раскрыйце мастацкую ролю антытэзы ў вершы.

¹ Ярачкі — авечачкі.

² Крэс — мяжа, канец, смерць.

Слова да вучняў	3
ЛЯ ВЫТОКАЎ МАСТАЦТВА СЛОВА	5
Легенды і паданні	9
Дамавікова ўдзячнасць	9
Заклятая магіла волата	11
Тураўскія саркафагі	13
З міфаў Старажытнай Грэцыі	18
Подзвігі Геракла	19
ЛІТАРАТУРА СЯРЭДНЯВЕЧЧА (XI—XV стагоддзі)	30
Летапісы	32
Аповесць пра Усяслава Полацкага	34
Пахвала вялікаму князю Вітаўту	37
Аповесць пра Грунвальдскую бітву	41
Жыццёвая літаратура	44
Жыццё Еўфрасінні Полацкай	45
З СУСВЕТНАЙ ЛІТАРАТУРЫ	
Аповесць пра Трышчана	58
ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ (XVI стагоддзе) ...	82
Францыск Скарына	85
З прадмовы да кнігі «Іоў»	88
З прадмовы да кнігі «Юдзіф»	89
Мікола Гусоўскі	92
Песня пра зубра (урывак з паэмы)	93

ЛІТАРАТУРА АСВЕТНІЦТВА І РАМАНТЫЗМУ	103
--	-----

Ян Баршчэўскі	105
Шляхціц Завальня	107
Пра чарнакніжніка і пра цмока... ..	113
Белая Сарока	135

З СУСВЕТНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Адам Міцкевіч	147
Гражына	149
Тарас Шаўчэнка	188
Думка	190
***Садок вішнёвы каля хаты... ..	191
***Не грэе сонца на чужыне... ..	191
Цары (урывак з паэмы)	192

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч	195
Ідылія	197
Кастусь Каліноўскі	255
«Мужыцкая праўда», № 2	258
Пісьмо з-пад шыбеніцы	260
***Марыска чарнаброва, галубка мая... ..	261

ЛІТАРАТУРА НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ

(канец XIX—XX стагоддзе)	263
--------------------------------	-----

Францішак Багушэвіч	264
Біяграфічныя звесткі	265
Асаблівасці стылю	266
Мая дудка	269
Кепска будзе!	272
Быў у чысцы	286
Калыханка	290
Хмаркі	292

(Назва і нумар школы)

Навучальны год	Прозвішча і імя вучня	Клас	Стан падручніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне падручнікам
20 /				
20 /				
20 /				
20 /				
20 /				

Вучэбны дапаможнік выдадзены за кошт сродкаў дзяржаўнага бюджэту для фондаў бібліятэк па заказе Міністэрства адукацыі.

Вучэбнае выданне

РАГУЛЯ Аляксей Уладзіміравіч
КУШНЯРЭВІЧ Вераніка Вячаславаўна
ГАРАДКО Галіна Станіславаўна

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

У дзвюх частках

Частка I

Вучэбны дапаможнік для 9 класа ўстаноў,
якія забяспечваюць атрыманне
агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовамі навучання
з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні)

Рэдактары *Л. Т. Калюжная, І. М. Паланейчык*
Мастак *Т. А. Мельянец*
Мастацкі рэдактар *Л. М. Рудакоўская*
Тэхнічныя рэдактары *Т. С. Звярковіч, В. П. Безбародава*
Стылістычныя рэдактары *Я. А. Бебель, Л. Г. Ганчарэнка,*
М. А. Паддубская

Падпісана да друку 07.08.06. Фармат 84×108^{1/32}. Папера афсетная. Гарнітура
Літаратурная і TextBookC. Высокі друк. Умоўн. друк. арк. 15,54 + 0,21 укл.
Улік.-выд. арк. 14,20. Тыраж 154 853 экз. Заказ 2221

Выдавецкае рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства
«Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
ЛІІ № 02330/0056778 ад 17.02.2004.
220600, Мінск, праспект Пераможцаў, 11

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа»
220600, Мінск, вул. Чырвоная, 23.